

**Evropský sociální monitoring:
jak uchopit sociální kvalitu**

přehledová studie a konceptualizace problému

Marie Valentová

VÚPSV Praha
výzkumné centrum Brno

květen 2003

Obsah

Úvod.....	4
1. Sociální monitoring.....	6
1.1 Pojem sociální monitoring.....	6
1.2 Historie.....	6
2. Typy sociálních indikátorů.....	12
2.1 Induktivní a deduktivní přístup k sociálním indikátorům.....	13
2.2 Subjektivní a objektivní indikátory.....	14
2.3 Indikátory zaměřené na rizika, potřeby a zdroje.....	17
2.4 Statické a dynamické indikátory.....	19
2.5 Národní a mezinárodní indikátory.....	20
2.6 Indikátory individuální a sociální úrovně.....	21
2.7 Obecné a specifické indikátory.....	21
2.8 Harmonizované a standardizované sociální indikátory.....	23
2.9 Normativní a nenormativní sociální indikátory.....	23
3. Reflexe.....	25
3.1 Reflexe smyslu sociálních indikátorů.....	25
3.1.1 Limitace ekonomických indikátorů.....	25
3.1.2 Internacionalizační a globalizační vlivy.....	27
3.1.3 Problémy, které přináší globalizace.....	28
3.1.4 Vznik nových institucí.....	29
3.2 Metodologická rovina reflexe.....	30
3.3 Reflexe subjektivní a politické zatíženosti indikátorů.....	34
4. Sociální monitoring v Evropské unii.....	36
4.1 Sociální dimenze EU.....	36
4.2 Relevantní koncepty evropského sociálního monitoringu.....	38
4.2.1 Kvalita života.....	39
4.2.2 Sociální exkluze, inkluze.....	40
4.2.3 Sociální kapitál.....	53
4.2.4 Sociální koheze.....	57
4.2.5 Udržitelnost rozvoje a lidský rozvoj.....	60
4.2.6 Sociální kvalita [kvalita sociálního života].....	64
5. Konceptualizace sociální kvality.....	65
5.1 Důvody otevření diskuse o sociální kvalitě.....	65
5.2 Konceptuální rozprava o sociální kvalitě.....	67
5.3 Model sociální kvality a jeho komponenty.....	69
5.3.1 Sociální inkluze.....	72
5.3.2 Sociálně-ekonomické zabezpečení.....	74
5.3.3 Sociální koheze.....	75
5.3.4 Empowerment.....	77
5.4 Shrnutí.....	79
6. Sociální kvalita ve světle existujícího induktivního monitoringu.....	83
Literatura.....	86
Poznámky.....	94
Dodatky.....	
Příloha 1.....	98
Příloha 2.....	105

Seznam schémat

- Schéma 1 Typy sociální indikace
- Schéma 2 Reflexe současného stavu sociálního monitoringu
- Schéma 3 Evropský sociální monitoring - přehled výchozích konceptů
- Schéma 4 Domény sociální praxe [stát, politická komunita, ekonomika/trh, občanská společnost] v kontextu životního prostoru [území] a globálního ekonomického prostoru
- Schéma 5 Úrovně sociálního kapitálu
- Schéma 6 Typologie konstelace přemostovacích vztahů a fungování státu
- Schéma 7 Rozhodovací proces v rámci institucí Evropské unie
- Schéma 8 Model sociální kvality
- Schéma 9 Výsledný Model sociální kvality

Seznam tabulek a grafů

- Tabulka 1 Požadavky na sociální výdaje ve vybraných zemích v roce 1996 [%]
- Tabulka 2 Obtížnost porozumět informacím o sociálních dávkách [řádková %]
- Tabulka 3 Roviny empowermentu

- Graf 1 Míra zaměstnanosti na částečný úvazek jako část celkové zaměstnanosti - různé definice

Úvod

Cílem zprávy „Evropský sociální monitoring - jak uchopit sociální kvalitu“ je konceptualizace pojmu „sociální kvalita“ coby jednoho z mnoha existujících teoretických východisek, na jejichž základě je mapována sociální situace a vývoj regionů, různých sociálních skupin nebo států. Při analýzách, jak už název studie napovídá, se zaměříme na prostor Evropské unie. Přesto, že je náš cíl takto úzce vymezen a jeho jádrem je definice sociální kvality se snažíme prezentovat tento problém v kontextu dosavadního vývoje sociálního monitoringu jako takového a naznačit jeho komplexnost a multidimenzionalitu. Domníváme se totiž, že pouze přes hlubší nahlédnutí do obecné problematiky sociální indikace a do spleti užívaných teoretických konceptů je možné pochopit nejen smysl, pozici, ale i teoretický a empirický přínos konceptu sociální kvality.

Je to zvláště významné v situaci, kdy ČR přistupuje k EU a v rámci „otevřené metody koordinace“ bude implementovat některé postupy v oblasti sociální politiky (jako jsou Národní plány zaměstnanosti, Národní plány sociální inkluze) a bude v souvislosti s tím využívat mnohé sociální indikátory. Vzniká nebezpečí, že přístupy k této problematice by mohly spočívat v mechanickém a zjednodušeném přenesení požadavků EU do našich podmínek bez pochopení jejich smyslu, účelu, metodologických a aplikačních úskalí.

Koncept sociální kvality je ovšem stále významnějším konceptem v mnoha ohledech. Pro nás je důležitý mj. proto, že - jak dále studie ukáže - zahrnuje vazby mezi kvalitou života včetně sociální koheze, sociálního kapitálu, sociální inkluze na jedné straně a kvalitou opatření sociální politiky na straně druhé. Praktickým účelem této studie je pak ukázat, jaké jsou možnosti monitorování sociální kvality a jak dále postoupit při specifikaci vhodných indikátorů. Je zatím předčasné formulovat doporučení ve smyslu výběru konkrétních ukazatelů.

Tomuto záměru odpovídá struktura a logika argumentace v celé naší práci.

První kapitola je věnována otázce sociálního monitoringu a sociálních indikátorů. Snažíme se v ní v krátkosti vysvětlit, co je to sociální monitoring a k čemu obecně slouží. Po tomto stručném úvodu následuje exkurz do historie sociálního monitoringu. Upozorňujeme na to, že i když je myšlenka mapování stavu a vývoje společnosti skoro tak stará jako společnost sama, moderní/vědecká/ podoba sociální indikace se začala formovat až v šedesátých letech minulého století, kdy se objevuje potřeba doplnit ekonomické ukazatele něčím, co dokáže mnohem extenzivněji popsat pohyby v komunitě. V této kapitole se setkáváme s pojmy jako je sociálně politický monitoring, akademická sociální indikace, objektivní a subjektivní přístup k mapování kvalitního života jedince a společnosti. Také se zde nezle vyhnout zmínce o institucích, které hrály důležitou roli ve formování mezinárodního sociálního monitoringu, jako jsou ILO, OECD, Spojené národy či Evropská unie. I když výčet institucí a jejich aktivit není naprosto vyčerpávající, dává dostatečně tušit, že sociální indikace procházela vývojem a je realizována na různých úrovních s různými záměry.

Druhou kapitolu práce jsme věnovali rozboru typů a přístupů k sociálním indikátorům. Nabízíme celou paletu možných klasifikací od subjektivního - objektivního, induktivního - deduktivního přístupu k monitoringu, přes indikátory statické - dynamické, mezinárodní - lokální, individuální - societární, obecné - specifické, až po normativní - nenormativní typ sociálních ukazatelů. Tento extenzivní popis má jasný smysl v tom, že vytváří půdu pro analýzu sociální kvality jako jednoho z možných přístupů k sociálnímu monitoringu. Vybavuje nás také pojmovým aparátem a znalostí kategorií, které jsou potřebné pro úspěšnou práci na teoretickém nástroji, který má vést k definici indikátorů sociální kvality. Bez uvědomění si komplexity a zároveň různorodosti této problematiky a bez seznámení se s tím, že kombinacemi různých přístupů sociálního monitoringu v praxi dochází ke kombinaci různých přístupů, by další části naší práce nebyly úplné.

V další části už zaměřujeme naši pozornost na stav sociální indikace v Evropské unii, přičemž středem našeho zájmu je deduktivní evropský sociální monitoring. Tento přístup k sociální indikaci staví, jak už název napovídá, na jasně definovaných teoretických základech, od nichž jsou odvozovány konkrétní indikátory a logika jejich interpretace. Hovoříme-li o evropském sociálním monitoringu, nevyhneme se popisu politické a ideologické situace v tomto teritoriu, která se jasně odráží na podobě sociálních indikátorů. Pak se věnujeme rozboru několika konceptů deduktivní sociální indikace relevantních v kontextu Evropské unie: kvalita života, sociální exkluze a inkluze, sociální koheze, sociální kapitál, udržitelnost lidského rozvoje a sociální kvalita. Tyto koncepty jsou popsány jednotlivě z různých úhlu pohledů a prezentujeme je v celé jejich „definiční rozmanitosti“. Tato kapitola posazuje sociální kvalitu coby klíčový koncept naší práce, do souvislosti s ostatními prakticky využívanými pojmy v deduktivním sociálním monitoringu.

Poslední kapitola mapuje existující datové zdroje (převážně výsledky induktivní sociální indikace), které můžeme použít při mapování sociální kvality tak, jak jsme ji popsali výše.

1. Sociální monitoring

1.1 Pojem sociální monitoring

Snad každý stát v Evropě se od konce 60. let snaží mapovat sociální situaci a vývoj různých oblastí každodenního života. Jedním ze způsobů tohoto mapování je systematický sociální monitoring, který je založen na sledování sociálních indikátorů. Velmi důležitým úkolem národní sociální indikace je tedy vedle popisu aktuálního stavu společnosti měření změny a vývoje v rámci daného území. Hlavním výstupem sociálního monitoringu jsou časové řady dat podávající informaci o stavu nejenom v jednom konkrétním okamžiku, ale i o procesu změny za delší časový úsek.

Sociální monitoring je proces sběru a vyhodnocování dat, která se jakýmkoli způsobem dotýkají různých domén sociální reality daného regionu [samosprávné jednotky, státu, více zemí], přičemž definování domén a metoda sběru informací se odvíjí od cílů a záměrů zkoumajícího subjektu. Výsledkem práce týmů statistiků nebo sociálních vědců jsou sociální indikátory či systémy sociálních indikátorů, které jsou konkrétními nástroji, jež slouží k popisu reality.

V sociálním monitoringu nefigurují pouze systémy národních indikátorů. V posledních padesáti letech vstupují do hry i mezinárodně zaměřené výzkumné projekty [ISSP, EVS atd.] nebo nadnárodní či mezinárodní organizace [OSN, OECD, Rada Evropy a EU, jejíž výzkumné snahy na poli sociálních indikátorů jsou pro naši práci klíčové].

Ke zmapování reality a její změny v průběhu času neexistuje jediná „správná cesta“. Najdeme mnoho způsobů, jak se k sociálnímu monitoringu postavit, jak ho chápat, realizovat a jak interpretovat jeho výsledky. Následující kapitoly budou sloužit k nastínění této mnohospěšnosti, multidimenzionality a multiparadigmatičnosti sociální indikace. Není totiž možné hovořit o sociálním monitoringu a snažit se nalézt jeho další možnosti, pokud přesně nespecifikujeme, jak a proč vznikl, jaká teoretická východiska za tímto fenoménem stojí, jak postupem času metamorfoval a jaké jsou jeho cíle v současné době. Proto před tím než vstoupíme do specifického světa sociální kvality, projdeme nejdříve iniciačními kapitolami, které analyzují historii, teoretické zakotvení a klasifikaci sociálních indikátorů.

Hovoříme-li o historii, teoretických východiscích a klasifikacích sociálního monitoringu odděleně, neznamená to, že si neuvědomujeme, že se tyto skutečnosti v realitě prolínají a úzce spolu souvisí.

1.2 Historie

Přínosem pro lepší pochopení celé problematiky sociálních indikátorů může být krátký exkurz do jeho počátků. Údaje přibližující základy a vývoj dané problematiky ve světě poslouží jednak k historické kontextualizaci celé naší diskuse, jednak také umožní nahlédnout na různé přístupy a názory, které hnutí sociálních indikátorů provázely a stále provázejí. V tomto bodě je na místě také zdůraznit, že zájem o moderní sociální ukazatele či měření sociální dimenze žité reality nebyl v průběhu času neměnný. Od začátku 60. let, kdy byly zformovány vědecké základy tohoto typu výzkumu, do současnosti prošel tento typ sociálně-vědního zkoumání mnoha stádii. Boom, který byl zaznamenán v první polovině 70. let, kdy sociální indikátory byly tématem diskutovaným na národních i nadnárodních úrovních, vystřídala stagnace trvající až do poloviny 80. let. Poté došlo k opětovnému zvýšení zájmu o sociální indikátory vyvolaného v souvislosti s hlubším uvědomováním si limitace ekonomických indikátorů. Sociální problémy stejně jako problémy životního prostředí se staly aktuálnějšími. V následujících odstavcích se věnujeme podrobněji vývoji mezinárodního sociálního monitoringu.

Kořeny mezinárodní sociální indikace nalzáme v 60. letech v USA. Klíčovou publikací sponzorovanou organizací NASA se stala kniha Raymonda Bauera, Alberta

Bidermana a Bertrama Rose nazvaná „Social Indicators“, která měla za úkol zdůraznit nutnost sociálního monitorování a vytváření databází, jež by pomáhaly při určitých politických rozhodováních. Druhým významným počinem zabývajícím se problematikou sociální indikace byla kniha „Toward a Social Report“ vydaná americkým Oddělením pro zdraví a sociální záležitosti v roce 1969. Její autoři podpořili snahu o zavedení každoročního sociálního zpravodajství. Takto získaná data měla sloužit k evaluaci realizovaných politických opatření a rozhodnutí.

Obě zmíněné publikační aktivity jsou příkladem deskriptivního, objektivně [pozn. 1] orientovaného přístupu k sociálnímu monitoringu. Autory obou publikací totiž spojuje názor, že sociální indikátory jsou hlavně nástroji formulace a řízení veřejné politiky. Výsledkem takto zaměřeného chápání sociální indikace měl být vznik vládní instituce, jenž měl být alternativou k již existující ekonomické „verzi“ této organizace. Sociální monitoring, měření skutečnosti „jak se lidem žije“, se měl stát logickým krokem navazujícím na mapování kvality ekonomické.

Proti tomuto pragmatickému, politicky zaměřenému chápání sociálního monitoringu se postavila skupina podporovaná Russellovou Sage Foundation, která proklamovala spíše akademicky orientovaný charakter sociálních indikátorů. Zastánci tohoto směru, v čele s Eleanor Bernert Sheldonovou, zdůrazňovali nutnost vytvoření určitého teoretického rámce pro výzkumnou práci s indikátory. Sheldonová [1970] teoreticky rozpracovala podstatu rozdílu mezi ekonomickými indikátory a měřením sociální reality [pozn. 2]. Na tomto rozlišení postavila svoji argumentaci vyslovující se pro nutnost existence systematického induktivního výzkumu [sběr deskriptivních dat, následná tvorba kategorií, které by umožňovaly smysluplné zobecnění a vyplývající analýzu sociální změny].

Tento spíše „akademický směr“ nevidí hlavní význam sociálních indikátorů v poskytování podkladů a zpětné vazby pro sociální politiku, zdůrazňuje především edukativní a objasňující roli tohoto zkoumání s tím, že zjištění z něho plynoucí mohou někdy stát v opozici k uznávané státní politice a jejím opatřením. Cílem akademického směru hnutí sociálních indikátorů není sociální inženýrství a aplikace výsledků výzkumů v politice, jde spíše o popis a pochopení probíhajících změn [Land 1983]. Land and Felson [1975] dokonce navrhují definiční rozlišení těchto dvou směrů zkoumání. Akademicky podložené a orientované ukazatele nazývají proto „indikátory sociální změny“ a ukazatelům svázaným se sociální politikou připsují název „welfare indikátory“. Na příkladu míry nezaměstnanosti tyto autoři ukazují, že jeden indikátor může být přiřazen k oběma výzkumným směrům. Může vypovídat o sociální změně [vývoj míry nezaměstnanosti], ale také může být využit v sociální politice pro evaluaci nebo formulaci sociálních opatření. Dané přístupy, tedy sociální monitoring zaměřený na politické strategické plány a teoreticky podložený výzkum, se nemusí zákonitě vylučovat. [Aristigueta et al. 2001]

Ve stejné době, v 70. letech, se objevuje další způsob, jak chápat sociální indikaci, a to koncept kvality života. Odborná veřejnost začala velmi brzy rozlišovat mezi sociálními indikátory a zmíněným konceptem kvality života a tyto dva příbuzné výzkumné směry oddělovat. Hlavní rozdíl mezi těmito výzkumnými směry mnoho autorů vidí především ve skutečnosti, že sociální indikátory mají spíše ambici zaznamenat změnu ve společnosti jako celku, ve sledované oblasti [doméne] nebo v rámci určité populace, kdežto měření kvality života vychází teoreticky ze sociálního psychologického výzkumu, který klade důraz na roli subjektu - jedince a jeho individuální percepci životní situace. Indikátory sociální kvality jsou podle Schuesslera a Fishera [1985] zaměřeny na mapování výstupů [outcomes] daných sociálních situací.

Během 60. a 70. let se původní úzké subjektivní zaměření konceptu kvality života velmi rozšiřuje. Kvalita života tedy není limitována pouze na osobní výpovědi respondentů týkající se spokojenosti či nespokojenosti, pocitu štěstí či smutku [Dankey, Rourke 1973],

míry seberealizace, lásky nebo pocitů spojených se vztahy s ostatními [Allardt 1976], percepcí důležitých hodnot v životě a postoji k hodnotě života [Michalos 1980], pocitu možnosti osobnostně růst nebo pocitu sebedůvěry, ale v mnoha případech je odvozena od údajů, které mají „objektivní“ charakter [například dostatek potravy, ubytování, počet kvalifikovaných lékařů na 1000 obyvatel atd.]. Objektivní sociální kvalita je většinou popisována pomocí pozorování nebo analýz existujících dokumentů a statistik, kdežto subjektivní varianta spočívá většinou na datech získaných v surveyových šetřeních [Schuessler, Fisher 1985].

Aktuálně je také diskutován rozpor mezi individuálním a abstraktním trendem ve zkoumání kvality života. Prvním trendem je snaha zaměřit se pouze na izolované jedince a jejich život. Druhý směřuje do více abstraktní (transcendentní) úrovně kvality - tedy společenských interakcí, institucí, sociálního pořádku. Proto je také označován jako výzkum kvality společnosti [societal well-being, quality of societies] [Schuessler, Fisher 1985, Berger-Schmidt, Noll 2000] nebo také jako transcendentní přístup [Gerson 1976].

Individuální kvalita života vychází, jak již název napovídá, z dominantního postavení jedince ve vztahu k podmínkám, ve kterých žije. Jedinec je svobodná entita a aktivní tvůrce svého osudu. Transcendentní přístup či kvalita společnosti naopak zdůrazňuje důležitost komunity a skutečnosti přesahující úroveň izolovaného jedince. Pro tento druh zkoumání je primární charakteristika řádu (prostředí), v němž individua žijí. Tyto dva přístupy, mnohdy chápány jako protiklady stavějící hradbu mezi jedincem a společností, jsou však některými autory chápány jako překonané. Gerson [1976] například tvrdí, že je třeba opustit zastaralé tázání se, co stojí na začátku, a tudíž, co je důležitější [jedinec nebo společnost], a doporučuje raději akceptovat skutečnost, že sociální řád [společnost] i individua vznikají a jsou přetvářeny v procesu nekonečného vyjednávání, kdo je kdo a jaký řád by měl být udržován. Podstatou zkoumání dynamického pojetí kvality je zjištění, jak individua a jiné segmenty společenského řádu alokují určité zdroje [peníze, čas, dovednosti a solidaritu].

Gersonova východiska korespondují s Giddensovou teorií strukturace, jejíž podstata tkví v tom, že sociální život není dán pouhými náhodnými individuálními akty, není ale absolutně determinován ani sociálními silami. Nejde pouze o masu mikroúrovňových aktivit a zároveň jej nelze zkoumat pouze z makroúrovně. Individuální skutečnosti [mikro- úroveň] a sociální struktura [makro úroveň] ve formě tradic, institucí, morálních kódů, zažitých způsobů, jak se určité věci „dělají“, jsou ve vzájemném vztahu. Opakování určitých aktivit individuálních aktérů přispívá k reprodukci sociální struktury. Znamená to tedy, že o existenci sociální struktury lze hovořit, ale pouze do té doby, než sociální aktéři začnou její existenci ignorovat a změnit ji nebo ji začnou reprodukovat jinak. [Giddens, Pierson 1998].

Koncept kvality života nezaznamenává pouze vývoj ve smyslu subjektivní- objektivní orientace, ale také v rovině extenzivity - intenzity svého zaměření. V počátku byla sociální kvalita chápána jako velmi obecný extenzivní koncept, který měl zahrnovat obecná hodnocení a měl vést k odpovědi na otázku, jaká je kvalita života jedné skupiny obyvatelstva ve vztahu k jiné nebo jak se kvalita života obecně zlepšuje [Schuessler, Fisher 1985]. V současné době existují jasné tendence opustit obecnou rovinu diskuse o kvalitě života a věnovat se specifickým oblastem buď odděleně [kvalita pracovního života, kvalita rodinného života] nebo se zaměřit na kvalitu života určitých sociálních skupin [kvalita života zdravotně postižených, seniorů, svobodných matek]. V souvislosti s výše uvedeným, Esping-Andersen [2000] poukazuje na fakt, že odklon od obecného a komplexního sociálního monitoringu na konci 70. a na začátku 80. let je zapříčiněn především změnou ideologického klimatu ve světě. Toto období je totiž spjato s posílením neoliberálního myšlení, zvláště pak v USA a ve Velké Británii. Zdůrazňování úlohy trhu a minimalizace role státu a veřejných intervencí je tedy zákonitě spojeno s poklesem potřeby po extenzivním mapování sociálních ukazatelů. Spíše jsou zdůrazňovány specificky orientované výzkumné úkoly.

Jak bylo zdůrazněno výše, právě 70. léta, hlavně jejich počátek, jsou obdobím, kdy se užívání sociálních indikátorů rozšiřuje v rámci národních států i nadnárodních institucí. Právě v tomto období vypracovávají systémy sociálních indikátorů například Organizace spojených národů [OSN], Mezinárodní organizace práce [ILO], Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj [OECD].

V následujících odstavcích se věnujeme zmíněným institucím. Největší pozornost soustředíme na popis vzniku sociálního monitoringu na úrovni Evropské unie.

Do dnešních dnů prošla Organizace spojených národů, co se týče sociálních indikátorů, dvěma rozhodujícími etapami. Výsledkem první z nich [konec 60. let až konec 80. let] je vypracování komplexního systému indikátorů, jehož výsledkem byl „Handbook of Social Indicators“. Tato publikace obsahuje různé indikátory pokrývající mnoho oblastí jako například populaci, sídla a bydlení, domácnosti a rodiny, zdraví, vzdělání, zaměstnanost, socio-ekonomické skupiny a sociální mobilitu, příjmy a spotřebu, sociální zabezpečení, volný čas, kulturu a komunikaci, veřejný pořádek a bezpečnost. Handbook inspiroval vznik Ekonomického a sociálního informačního systému Spojených národů. V poslední dekádě se filozofie práce se sociálními indikátory v rámci OSN změnila. Pozornost je věnovaná především formulaci a zpracování těch indikátorů a ukazatelů, které se bezprostředně týkají témat jednotlivých konferencí OSN. Dochází tedy k jisté specializaci na problémová témata. Příkladem může být konference v Káhiře v roce 1994, která se specializovala na problematiku populace a vývoje, nebo Kodaňská konference zaměřená na sociální rozvoj v oblasti populační politiky, vzdělání, zdraví, zaměstnanosti, chudoby, sociální integrace a rovnoprávnosti pohlaví.

Významnou úlohu v mezinárodním hnutí sociálních indikátorů také sehrála ILO [International Labour Organization], která je specializovanou agenturou OSN v oblasti sociální spravedlnosti a mezinárodního uznávání lidských a pracovních práv. Tato organizace vytvořila v roce 1960 Mezinárodní institut pro pracovní studie [International Institute for Labour Studies]. Mezi jeho hlavní iniciativy patří mapování situace v jednotlivých zemích a komparace těchto výsledků. [www.ilo.org 1.5.2002]

První aktivitou OECD na poli sociálních indikátorů je „Program pracovních a sociálních indikátorů [Programme of Work and Social Indicators] dokončený v roce 1970. Jeho hlavním účelem bylo doplnit ekonomické indikátory o měření kvality života v oblastech zdraví, vzdělání, pracovního života, volného času, prostředí, finančních a osobních jistot. Snahy OECD o mapování sociální situace jednotlivců v rámci společnosti vyvrcholily v roce 1982 vznikem dokumentu „Seznam sociálních indikátorů OECD“ [The OECD List of the Social Indicators]. Poté se výzkumná strategie OECD změnila a do popředí zájmu se dostaly dvě specifické oblasti - vzdělání a životní prostředí.

V sedmé dekádě minulého století projevila i Evropská unie potřebu monitorovat sociální situaci svých občanů. Explicitně byla tato skutečnost vyjádřena v „Sociálním akčním programu“ schváleném Radou Evropy v roce 1974. Hlavním cílem programu bylo vytvoření základu pro sběr komplexních a srovnatelných dat týkajících se sociální situace ve všech zemích Evropské unie. Výsledkem jsou tři publikace s názvem „Sociální indikátory pro Evropské společenství“ z roku 1977, 1979 a 1984.

Sociální monitoring se stal aktuálním tématem v Unii v 90. letech. V Maastrichtské dohodě z roku 1992, v sociálním paragrafu v článku jedna se dočteme, že: „Evropské společenství a jeho členské státy by měly za svůj úkol považovat podporu zaměstnanosti, zlepšení pracovních a životních podmínek, řádné sociální zabezpečení, dialog mezi pracovníky a managementem, rozvoj lidských zdrojů s důrazem na udržení vysoké zaměstnanosti a snižování sociální exkluze. Za těmito účely by mělo Evropské společenství a členské státy zavést taková opatření, jež berou v potaz jednotlivé národní odlišnosti ... a potřebu udržet konkurenceschopnost ekonomiky společenství.“ Na základě těchto velmi

obecně formulovaných cílů začal Eurostat [„informační agentura“ Evropské unie] pracovat na projektu „Evropské sociální indikátory“. Jako základ své činnosti výzkumníci Eurostatu použili Seznam indikátorů vytvořený OECD [viz výše]. K němu byly přidány harmonizované indikátory používané v jednotlivých státech. Tímto způsobem vzniklo na 140 indikátorů pokrývajících velké množství výzkumných domén - demografii, participaci, zdraví, příjmy, spotřebu, zaměstnanost, výdělky a náklady na pracovní sílu, bydlení, právo a bezpečnost, uzemní izolovanost, sociální vztahy, volný čas, vzdělání, sociální zabezpečení, pracovní podmínky a Maastrichtská kritéria. Na základě dat sebraných v rámci programu Evropských sociálních indikátorů je od roku 1998 každoročně publikována srovnávací brožura prezentující výsledky pro jednotlivé evropské státy [pozn. 3]. V rámci Eurostatu můžeme nalézt i další programy, které se za podpory Evropské komise zabývají rozvojem i teoreticky více zakotvených systémů indikátorů. Příkladem může být projekt CESIS mající za úkol vypracovat systém nemonetárních indikátorů chudoby a sociální exkluze [Eurostat 1998].

Na konci 90. let také vzniklo v Mannheimu mezinárodní výzkumné centrum, které má za úkol vypracovat ucelený systém evropského sociálního monitoringu „EU Reporting Towards a European System of Social Reporting and Welfare Measures“. Na tomto projektu spolupracuje mimo všech zemí Evropské unie i Norsko, Švýcarsko, Maďarsko, Polsko a Česká republika [Sociologický ústav Akademie věd České republiky]. Z komparativních důvodů je zařazeno i Japonsko a USA. Ambicí celého projektu je vytvoření sociálních indikátorů a následně na to i srovnatelných časových řad týkajících se čtrnácti hlavních domén. [pozn. 4] Vzhledem k tomu, že projekt je pouze v začátcích existují pouze indikátory a srovnatelné časové řady dat pokrývající doménu populace a trhu práce a pracovních podmínek.

EU Reporting je prvním pokusem o akademicky orientovaný sociální monitoring na evropské úrovni. Je tvořen třemi subprojekty. Prvním z nich je „Systém sociálních indikátorů“, jenž se snaží pracovat na vývoji vědecky podloženého systému indikátorů, který by posloužil jako základ pro evropské komparativní studie. Druhý subprojekt „Přehled srovnávacích databází surveyových šetření“ se orientuje na vytvoření databáze informací o surveyových šetřeních, které jsou relevantní pro sociální monitoring. „Přístup ke komparativním mikrodátům“ je třetí součástí EU Reportingu. Tato část projektu má za úkol shromáždit informace o oblastech, srovnatelnosti a přístupnosti oficiálně existujících mikrodát využitelných pro tvorbu jednotného systému sociálních indikátorů.

Hovoříme-li o evropském sociálním monitoringu, můžeme si všimnout, že existují jasné snahy o systematickou práci v této oblasti. Přesto se ale objevují hlasy [Bergerová-Schmittová a Jankowitsch 1999, Bergerová-Schmittová, Noll 2000] upozorňující na to, že dosavadní systém sociálních indikátorů postrádá reálné teoretické zakotvení, které jasně definuje koncept blahobytu [wellbeing/ welfare] a jeho dimenzí a jejich vzájemných vztahů. Evropský sociální monitoring doposud nevybudoval základy pro možné hlubší interpretace velmi extenzivních a deskriptivních indikací. Tento problém bude níže podrobněji rozebrán a poslouží jako odrazový můstek pro vysvětlení významu a potřeby precizně definovat takové koncepty, jako je například námi zkoumaná sociální kvalita.

Česká republika a sociální monitoring

V této poznámce se věnujeme hlavně sociálnímu monitoringu na našem území od konce 80-tých let minulého století.

V České republice má nejdelší zkušenost se sociálním monitoringem Český statistický úřad, který i v době komunismu pravidelně sledoval některé ekonomické a sociální ukazatele. Přestože ale Statistický úřad vydává každoročně brožuru „Česká republika v číslech“ a vypracoval dva monografické dokumenty mapující situaci v České republice ve vybraných obdobích „Fakta o sociální situaci v České republice“ a „Stručně o České republice a Německu“, není možné hovořit o systematické extenzivní práci na sociální indikaci.

Dlouhodobě aktivní institucí v oblasti národního a mezinárodního sociálního monitoringu je Sociologický ústav Akademie věd České republiky, který například od roku 1985 spolupracuje na International Social Survey Programme [dále jen ISSP]. Tento mezinárodní výzkumný projekt zahrnuje [uvádíme pouze výzkumy po roce 1990] mapování sociální nerovnosti [šetření realizováno v roce 1992, 1999], životního prostředí [realizováno 1993, 2000], rodinu [1994], národní identitu [1995], roli vlády [1990, 1996], pracovní orientaci [1997], náboženství [1998]. [SDAInfo 1999b]. Další aktivitou Sociologického ústavu je například dlouhodobý výzkum „Ekonomická očekávání a postoje“, který od roku 1994 pokrývá nejen Českou republiku, ale i Slovensko. Jako další relevantní události pro český porevoluční sociální monitoring je možné zmínit projekty: „Sociální ceny ekonomické transformace“ [SOCO] z roku 1995 zaměřený na region centrální a východní Evropy, jež sleduje ekonomické změny a jejich sociální náklady, dále výzkum „Sociální stratifikace ve východní Evropě“ [1993 proveden u nás] a „Evropskou studii hodnot“ z roku 1991 a 1999, na jejímž zpracování se podílela Masarykova universita Brno. [SDAInfo 1999a]

Explicitně definovaným počínem sociálního monitoringu byla také iniciativa Grantové Agentury České republiky, která sponzorovala projekt nazvaný „Sociální trendy“. Na tomto projektu, který se snaží mapovat vývoj naší společnosti v ekonomické, sociální, demografické a politické oblasti, spolupracoval Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Masarykova universita Brno a Vysoká škola ekonomická v Praze. V rámci tohoto programu byl zřízen Sociologický archiv, který slouží k dokumentaci sociologických dat vzniklých při národních i mezinárodních šetřeních. [SDAInfo, 1999b, Berger-Smith, Jankowitsch, 1999]

Bergerová-Schmittová a Jankowitschová [1999] zmiňují jako důležitý moment pro zlepšení způsobu mapování sociální situace v České republice i vznik Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí v Praze, což je příspěvková organizace Ministerstva práce a sociálních věcí vydávající pravidelně mimo jiné i bulletin s názvem „Hlavní ekonomické a sociální ukazatele České republiky“. V současnosti se práci na vývoji systému sociálních indikátorů věnuje i brněnské oddělení tohoto výzkumného ústavu.

Česká republika má i svého zástupce [člena Sociologického ústavu Akademie věd] v třetím podprojektu EU Reportingu, který se týká přístupu ke komparativním mikrodátům.

2. Typy sociálních indikátorů

V následující části práce se zaměříme na systematickou klasifikaci typů sociálních indikátorů. Uvedené klasifikace jsou založeny jednak na informacích vycházejících z literatury explicitně se zabývající druhy sociálních indikátorů, jednak také na našich poznacích pramenících ze studia sociálního monitoringu, jednak z vlastní výzkumné zkušenosti. Proč je ale klasifikace sociálních indikátorů relevantní pro naši studii, která se má hlavně věnovat konceptualizaci sociální kvality coby jednoho z teoretických pojmů, na nichž staví evropský deduktivní sociální monitoring?

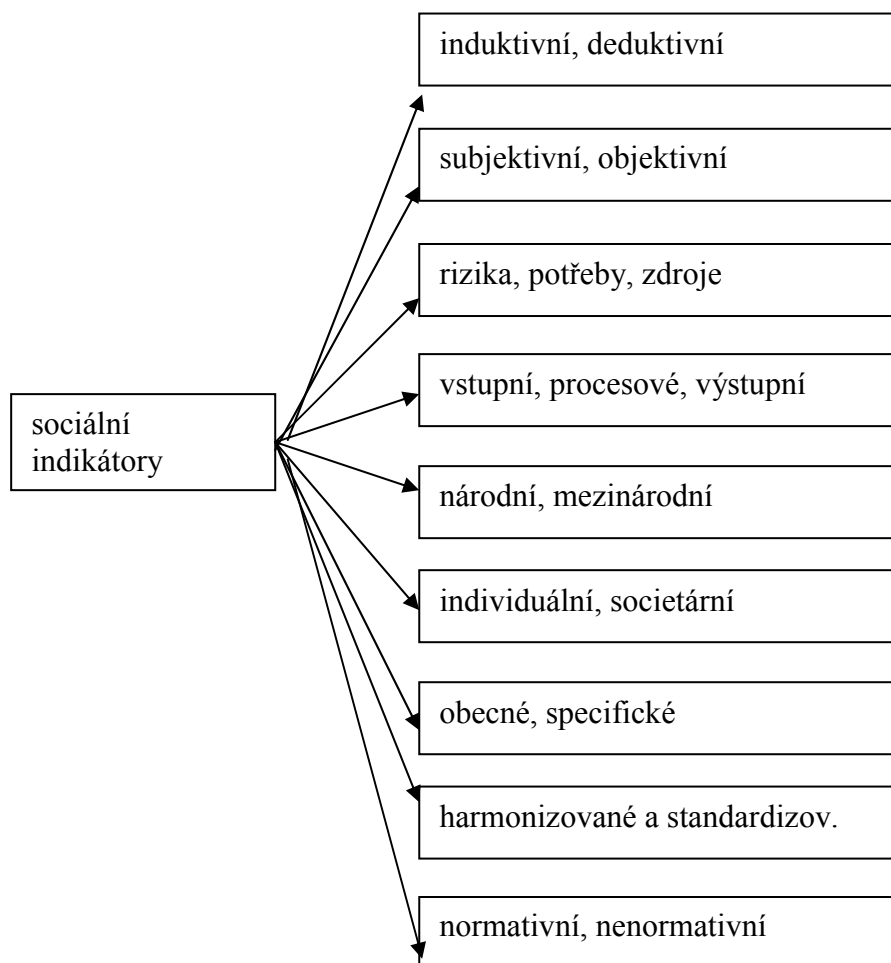
Jak poznáme v následujících odstavcích, jasná a extenzivní klasifikace různých typů indikátorů vytváří základ, který výzkumník pokoušející se o vypracování teoretického rámce pro empirický výzkum [sociální monitoring] nemůže opomenout. Ukazuje na problémy spojení s uchopením a měřením sociální reality.

Například je nezbytné uvědomit si, zda náš přístup k sociální indikaci bude induktivní či deduktivní, budou-li nás více zajímat co nejextenzivnější různorodá data, která potom budeme analyzovat, nebo raději vytvoříme určitý teoretický rámec, v němž budeme formulovat indikátory a následně sbírat data. Je také velmi důležité rozhodnout se, zda nás bude zajímat subjektivní nebo objektivní aspekt zkoumané reality, zda se zaměříme na sledování dynamických či statických ukazatelů. Neméně podstatný je také fakt, bude-li naše snaha postihnout sociální realitu orientována na individuální úroveň [důraz na roli jedince] nebo na sociální rovinu [důraz kladen na stav společnosti a jejích institucí].

Podrobnou analýzu druhů indikátorů a rozdílů mezi nimi proto považujeme za naprosto nezbytný krok k porozumění různých dimenzí sociálního monitoringu a konsekventně k fundované konceptualizaci teoretických základů, které mají vést k tvorbě sociálních indikátorů.

V následujícím přehledu prezentujeme devět různých způsobů, jak je možné kategorizovat sociální indikátory. Tyto různé kategorie v žádném případě nejsou zcela separované entity. Z jejich bližší analýzy v následujících odstavcích bude jasně patrné, že se navzájem překrývají a v jistém slova smyslu kompletují.

S c h é m a 1 Typy sociální indikace

2.1 Induktivní a deduktivní přístup k sociálním indikátorům

Deduktivní přístup k sociální indikaci, jak vyplývá z názvu, vychází z teoretických modelů, které umožňují formulaci testovatelných hypotéz. To v praxi znamená, že indikátory by měly být například využity spíše pro testování příčin materiálního nedostatku u určitých skupin obyvatelstva než k pouhému měření jeho míry. Deduktivní přístup vyžaduje prvotní konceptualizaci toho, co znamená materiální nedostatek či co znamená pojem chudoba. Teprve poté dochází k operacionalizaci indikátorů a sběru dat. Příznivci induktivního směru naopak preferují začínat realizací extenzivního sběru dat, jež se týká životních podmínek, a to bez teoretického ukotvení a precizní definice zkoumaného problému a jeho dimenzí. Následně data analyzují a snaží se zjištění zobecňovat a vyvozovat závěry.

Deduktivní přístupy mohou být dále jemněji rozděleny na jednodimenzionální a multidimenzionální. Z toho, zda je sledovaný koncept pojat v kontextu jedné [jednodimenzionalita] či více dimenzí [multidimenzionalita], vyplývají jasné statistické a interpretační důsledky. Jednodimenzionální model umožňuje jednoznačnější analýzu a interpretaci, která vylučuje intervenci dalších konkurenčních (intervenujících) aspektů zkoumaného problému. Model má pouze jeden kompaktní aspekt-dimenzí. Výzkumník pak není nucen analyzovat vzájemné vztahy jednotlivých dimenzí dané skutečnosti. Teoreticky je jednodimenzionalita ideální výzkumnou situací vedoucí k jasným výstupům [Sijtsma 2002].

Vybereme si jeden problém, u kterého zvolíme signifikantní aspekt, a ten pomocí indikátorů změříme. Žitá realita a každodenní zkušenost však s tímto jednodimenzionálním přístupem příliš nekorresponduje. Proto jsou výsledky tohoto způsobu zkoumání na jedné straně velmi jasné, ale na druhé straně značně okleštěné a mnohdy platné pouze v podmínkách daného výzkumného projektu, ne však v reálné situaci.

Proto, pokoušíme-li se pomocí indikátorů uchopit abstraktnější koncepty typu sociální exkluze, kvalita života, sociální kapitál, kulturní kapitál, sociální koheze atd., je efektivnější zvolit multidimenzionální přístup. Díky němu se můžeme vyhnout nebezpečí přílišného zobecnění při závěrečné interpretaci.

Pro opatrné užívání jednodimenzionálních modelů určených pro testování daného jevu a hlavně pro opatrné interpretace takto získaných dat hovoří například výzkumy zaměřené na testování lidské inteligence. Výsledky testů inteligence vedly a stále ještě vedou k hodnocení individuí, jako by výsledek daného zkoumání vypovídal o celkové „kvalitě myšlení daného jedince“. Testování inteligence Samuelem Georgem Mortonem ve 40. letech 19. století vedlo k závěrům, že mozková kapacita nebělošské populace je menší než u Američanů s indoevropskými kořeny. K těmto závěrům vedla vědce skutečnost, že se orientovali pouze na měření jednoho aspektu inteligence [fyziologické ukazatele] [Cobb 1998]. K validitě těchto měření obecné inteligence jedince Gardner [1983, 1993] říká, že jako v případě měření jakékoli jiné abstraktní kvality, je třeba chápat tuto kvalitu jako velice komplexní záležitost a zdůrazňuje rovněž potřebu respektování její mnohavrstevnosti a vzájemné propojenosti jejích různých rovin. Interpretace zmíněných skutečností potom není a z principu věci ani nemůže být jednoduchá a zaměřená pouze na jeden aspekt.

Demonstrovat omezenost jednodimenzionality je možné i na příkladu kalkulace rizik spojených s životním prostředím. Nejenom sociální vědy preferují práci s jednodimenzionálním modelem. V případě kalkulace rizik znečištění vodních zdrojů výzkumníci měří možnost kontaminace tak, že provádí chemický rozbor přítomnosti a nebezpečnosti jednotlivých chemikálií odděleně a vyjadřují se k jejich možným rizikům individuálně [tzv. one-risk-a-time analýza]. Neberou tak v potaz nebezpečí, která mohou plynout z kombinace těchto chemikálií ve vodě. Wargo [1996] tvrdí, že právě tento přístup, tedy posuzování pouze jednoho sledovaného faktoru individuálně, vede k zavádějícím výsledkům.

2.2 Subjektivní a objektivní indikátory

Již v kapitole popisující historii vzniku sociálních indikátorů byla diskutována problematika subjektivních a objektivních indikátorů jako jedna ze skutečností, která vede ke vzniku různých názorových proudů v rámci teorie sociálního monitoringu. Například lze rozlišit sociální indikátory zaměřené na sledování trendů [postavené spíše na objektivních ukazatelích] a na ukazatele kvality života [spíše subjektivního charakteru] [Cobb 1998]. Objektivní sociální ukazatele jsou většinou zaměřené na získávání „tvrdého“ typu dat, tedy tendují k využívání pozorování a zkoumání dokumentů a materiálů obsahujících popisná data. Subjektivní ukazatele vycházejí hlavně z výpovědi respondentů a jejich reflexe zkoumané problematiky. Jsou tedy jednoznačně podmíněné osobou a osobností zkoumaného. Subjektivní indikace je často realizována za pomoci surveyového šetření, rozhovorů nebo focus groups.

Cesta subjektivních indikátorů na výsluní sociálně-vědního výzkumu nebyla vždy jednoduchá. I nyní existují mnohé názory, které význam subjektivně orientovaného měření zpochybňují. Pro příklad uveďme postoj, že subjektivní indikátory vycházejí z racionální a svědomité výpovědi respondentů, kteří jsou schopni kvalitní sebereflexe a dokáží jednoznačně verbalizovat své pocity a jejich nuance. Tento předpoklad není podle kritiků subjektivních indikátorů vždy naplněn. Mnohdy také existuje diskrepance mezi tím, co lidé říkají a co reálně dělají [Cobb 2000].

Podobným problémem je například i skutečnost, že lidé odpovídají jinak na otázky obecnějšího charakteru, které se ptají na principy společenského života, a jinak na otázky, které se týkají jejich osoby nebo jejich konkrétní životní situace. Například se zjistilo se, že postoje občanů k obecně formulovaným otázkám sociální spravedlnosti se liší od postojů ke konkrétněji formulovým aspektům sociální politiky, tedy k praktičtějším a každodenním skutečnostem. [Sirovátka, Rabušic 1999] V této souvislosti Kangas [1997] tvrdí, že odpovědi respondentů na obecně formulované otázky týkající se sociální politiky ukazují na altruistické tendence dotázaných. Pokud jsou však respondentům kladeny specifitější otázky svázané s každodenní praxí, míra altruismu přímo úměrně klesá. Tyto rozpory lze vysvětlit tak, že každý sociální aktér se nachází v ambivalentní situaci. Na jedné straně stojí dotázaný coby občan, který je hnán do určité míry smyslem pro solidaritu a odpovědností za jiné jedince, na druhé straně dotázaný reaguje jako konzument, individuum v jeho partikulární sociální situaci, jež respektuje své utilitární zájmy.

Často zdůrazňovaným nedostatkem subjektivní indikace měřené surveyovými šetřeními je také skutečnost, že se jedná o odpovědi na předem připravené, často velmi konkrétní otázky, a nejedná se o spontánní výpovědi. Otázkou tedy je, pracujeme-li s „pravdivou vůlí občanů“. Názory občanů ovlivňuje neustálý tlak různých informací a životních zkušeností. Mnohdy se v jejich postojích odráží nejenom protikladnost informací, ale i jejich nedostatek. Názory veřejnosti mohou být též do jisté míry manipulovány. V mnoha případech občané postrádají dostatek nezbytných podkladů, aby posoudili již existující názory na problematiku, k níž se mají vyjadřovat. Je pro ně složité přiklonit se k některému názoru či dokonce vytvořit si svůj vlastní postoj. Díky nedostatku relevantních a kontextových informací se může stát, že ve výzkumech veřejného mínění dotázaní spíše odpovídají intuitivně mnohdy také jenom proto, aby nějak odpověděli, a to bez hlubšího racionálního zvážení posuzovaných skutečností. Proto mohou odpovědi občanů kopírovat obrazy, které veřejnosti prezentují média či politické síly. [Sirovátka, Valentová 2001]

Dalším potenciálním problémem subjektivního sociálního monitoringu je „instituciální nacionalismus“ [Forma, Kangas 1999: 161]. Podstatou instituciálního nacionalismu je stav, kdy současné instituce ovlivňují veřejné mínění a ve svém důsledku tak i názor veřejnosti na ně samé. Pro příklad uveďme postoje k sociálním opatřením v různých zemích. Veřejnost podporuje ty způsoby řešení problémů v sociální oblasti, které jsou v dané zemi institucionalizované a zažitě. Jiné formy řešení problému aplikované v jiných zemích zůstávají bez většího zájmu. Proto můžeme očekávat silnější podporu příjmově testovaných [means-tested] dávek v Austrálii než ve Finsku a Polsku a naopak větší tendence Finů k podpoře univerzalizmu, než by kdy vyjádřili protinožci. Ve státech, kde má sociální politika univerzální charakter, je obecně její podpora vyšší než v zemích s reziduálním typem svých programů. Děje se tak proto, že univerzální programy zasahují více lidí [nižší i střední třídu] a více domácností na nich tak profituje. Sociální opatření poskytovaná občanům na základě testování jejich příjmu a majetku vzbuzují více podezření z podvodu a navíc podpoře neprospívá někdy až příliš složitá a nepřehledná agenda. [Forma, Kangas 1999] Na problematiku instituciální podmíněnosti výsledků sociálního monitoringu narazíme v našem textu ještě několikrát.

Pro úplnost a lepší orientaci shrneme několik zásadních charakteristik objektivně založeného monitorování a subjektivně uchopené kvality života a jeho dimenzí, které dedukujeme z předchozích zmínek o subjektivních a objektivních indikátorech a z výsledků práce Veenhovena [2000], jež rozebírá rozdíly a komplementaritu subjektivních a objektivních indikátorů.

Objektivní sociální indikace:

Pro:

- je založená na objektivních, kvantitativních statistických údajích
- zaměřuje se na skutečnosti, které existují nezávisle na subjektivním uvědomění zkoumaných sociálních aktérů
- její výstupy jsou vztažitelné k určenému objektivnímu standardu, standardní hodnotě, která umožňuje jednoduché srovnání [statistiky jsou založené na číslech, která nezávisí na pocitech, individuální volbě a kontextu dotazovaného]. Výhodou této standardizace je možnost různých, tedy i mezinárodních komparací
- je podmíněna obecně uznávanými hodnotami ve společnosti [můžeme hovořit i o vládnoucí ideologii]. To znamená, že standardy jsou určovány podle toho, co je v dané době v dané společnosti považováno za důležité

Proti:

- objektivní sociální monitoring je omezen tím, že se většinou selektivně zaměřuje na problémy, které jsou v dané době politicky žhavé
- také je velmi často limitován na zkoumání entit, které jsou z praktických důvodů jednoduše měřitelné, uchopitelné, a ponechává tak stranou pravděpodobně velmi důležité, ale špatně operacionalizovatelné skutečnosti
- velmi často se s jednotlivými objektivními indikátory pracuje, jako by měly všechny stejnou váhu [význam, důležitost] pro zkoumanou obecnou skutečnost, přičemž tomu v realitě vždy tak není, a výsledné sumační indexy mohou být díky této normativní vyváženosti zavádějící

Subjektivní indikace:

Pro

- čerpá data převážně ze surveyových šetření, založených na dotazování jednotlivých respondentů
- výstupy těchto šetření vypovídají o pocitech, postojích a hodnotách jednotlivých respondentů a jsou velmi relativní, protože každý z dotázaných vychází ze svého kontextu a pozice a ne ze stanovených standardů; tento fakt může být výhodou, protože se nesnaží situaci různých individuů standardizovat, proto je více spontánní
- je podmíněna individuálními hodnotami dotázaných jedinců vycházejících hlavně z jejich privátních zkušeností a ze zájmů jednotlivce
- je jednodušší cestou, jak se dostat k abstraktnějším, obecnějším hodnocením celkové situace v dané oblasti života [například kvality bydlení], než je možné za pomoci indikátorů objektivních; umožňují totiž přímé tázání se po obecném hodnocení a není nutné vytvářet sumační indexy objektivních dílčích indikátorů měřících například „skutečnou“ kvalitu bydlení sčítáním počtu místností, kvality topení, metrů čtverečních na osobu atd.

Proti:

- je lehce ovlivnitelná aktuální situací jedince [je nestabilní]. Z toho vyplývá její nízká reliabilitu [stejně odpovědi při opakovaném tázání], nesrovnatelnost [každý člověk má jinak nastavené „měřítko“], nesrozumitelnost [subjektivní postoje a pocity jsou často výsledkem nereflektovaných, podvědomých procesů a jejich pochopení je proto velmi obtížné]
- je citlivý na výše zmíněný institucionální nacionalismus a jeho validita je často zatížena možnostmi různých výkladů týkajících se sledovaných skutečností, jako je například spokojenost, společenský status, společenská třída

Přestože objektivní a subjektivní přístupy k sociálnímu monitoringu jsou [nebo lépe řečeno byly] často představovány jako jistá opozita, je nutné chápat je jako součást jedné mozaiky popisující situaci ve společnosti, která je bez jednoho či druhého elementu neúplná. Nejnovější tendence v sociálním monitoringu jasně ukazují snahu kombinovat oba tyto přístupy jako relevantní postupy pro efektivní a celistvé uchopení stavu a vývoje společnosti. Oba mají svoje výhody a nevýhody, které mohou být využity. Případné diskrepance ve výsledcích, jež subjektivní a objektivní indikátory přinášejí, nejsou důkazem správnosti jednoho přístupu a fiaskem druhého. Naopak, tyto rozpory otevírají nové interpretační možnosti. [Land 1996, Diener, Eunkook 1997, Veenhoven 2000]

2.3 Indikátory zaměřené na rizika, potřeby a zdroje

Vedle již zmíněných typů sociálního monitoringu existuje i další klasifikace navržená Esping-Andersenem. Je orientovaná na rizika, potřeby a zdroje. Logika Esping-Andersenovy kategorizace je založena na různých konceptech definujících nebo snažících se definovat, co znamená „mít dobrý život“ [welfare].

Rizikově orientovaný přístup k sociálním indikátorům má své kořeny v pojišťovnictví a je založen na sledování určitých rizik v následném využití nabytých informací v koncipování opatření, která by tato rizika eliminovala. Autor poukazuje, že tento způsob sociálního zpravodajství je negativně ovlivněn faktem, že některá rizika [rizika životního cyklu, skupinová (třídní)] [pozn. 5] dosáhla výrazně větší pozornosti sociální politiky než rizika jiná [například mezigenerační rizika] [pozn. 6]. Rizikový přístup k měření „dobrého života“ [welfare] je založen na předpokladu, že trh a rodina fungují a že životní trajektorie všech občanů jsou takřka lineární a vzájemně se podobají. Potom sociální měření může přispět k identifikaci existujících rizik. Tento typ monitoringu však, podle Espinga-Andersena, už není možné používat. Rizika dnešní doby jsou méně uniformní a stochastická. Proto se už nedá spoléhat na to, že trh bude fungovat vypočitatelným způsobem. Stejně tak rodina zaznamenává v posledních desetiletích velké strukturální změny. K tomu, abychom dokázali uchopit problematiku „dobrého života“, potřebujeme zaujmout komplexnější pohled.

Ten poskytuje například přístup orientovaný na měření potřeb, jenž teoreticky koření v Maslowově „hierarchii potřeb“. Existuje mnoho pokusů, jak koncept potřeb uchopit. Jedním z nich je koncept „základních lidských potřeb“ Světové banky, pomocí něhož jsou mapovány materiální podmínky světové populace. Tyto výzkumné snahy vycházejí z logiky plošného, v podstatě jednodimenzionálního stanovení minimálních materiálních či lépe řečeno fyzických životních standardů. Jiným proudem v rámci měření komplexní kvality života [welfare(wellbeing)] pomocí mapování potřeb je Allardtova práce [1975], která je mnohem více ovlivněná Maslowem než výše uvedený koncept základních lidských potřeb. Allardt rozpracovává potřeby jedince do tří základních dimenzí: vlastnění [having], láska [loving], bytí [being]. Vlastnění zahrnuje přístup k materiálním zdrojům a znalostem. Láska je nadřazeným pojmem pro sociální integraci, síť a rodinu. Bytí pak souvisí s potřebou seberealizace a důstojnosti. Je zřejmé, že Allardt patří k výzkumníkům, kteří se už v polovině 70. let snažili rozšířit diskusi o kvalitě života o do té doby ignorovaná témata, jako je kvalita sociálních interakcí a psychologická percepce sebe sama.

Témata dotýkající se oblasti privátní sféry, mezi která patří například atmosféra v komunitě, sousedství, sociální kapitál či seberealizace individua nebyla součástí diskurzu sociálních indikátorů ačkoliv si vědci a výzkumníci uvědomovali jejich existenci a důležitost. Důvody, proč byla dlouhou dobu ponechána stranou, byly většinou metodologického charakteru. Výše zmíněné příklady jsou totiž velmi těžce uchopitelné, chceme-li je transformovat do čísel. Esping-Andersen [2000] například považuje i v roce 2000 kvantifikaci sociálního kapitálu [sociální kapitál v jeho interpretaci je kvalitou, kterou předávají rodiče svým dětem prostřednictvím kulturního prostředí jejich domova, participací rodičů na vývoji dítěte a tím, že rodina otevírá dítěti vstupní dveře do určitých sociálních sítí a kruhů] za nemožnou, protože dosud neexistují nástroje k jeho měření. Proto je vliv sociálního kapitálu [ve smyslu jak byl popsán výše] často zmiňován, ale jeho konkrétní vliv na kvalitu života zůstává stále neodhalen. A podobně je to s mnoha dalšími „vágními“ entitami, jejichž důležitost výzkumníci tuší, ovšem jejich empirická „kolonizace“ je stále otázkou budoucnosti.

Mnoho práce bylo učiněno například při zkoumání sociální koheze [problém bude později podrobněji rozebrán dále v textu] či sociálního kapitálu v Putmanovském smyslu, tedy sociálního kapitálu jako profitu, který individua, komunita i společnost získávají z určitého typu sociální kooperace a propojenosti. Měření tohoto typu sociálních jevů si lze těžko představit například před třiceti lety.

Doposud jsme se podrobněji věnovali rizikově a potřebově orientovaným typům sociální indikace. V tomto bodě je třeba zdůraznit, že oba tyto doposud rozebírané přístupy spojuje fakt, že stavějí na teoretických základech, které nezdůrazňují aktivní roli jedince v ovlivňování a definování jeho žité reality. Ani koncept rizik ani přístup orientovaný na potřeby nereflektují vůli a odpovědnosti jednotlivce/občana. Oba jsou ve své podstatě pasivní.

Esping-Andersen [2000] v této souvislosti zmiňuje třetí kategorii sociálního monitoringu, která je v jeho očích aktuálně nejvalidnější. Jde o indikaci zaměřenou na zdroje, přesněji na přístup k využívání zdrojů. Ideologicky tento směr vychází z liberálního pojetí společnosti, která spoléhá na aktivitu každého jedince. Ten se musí sám snažit o to, aby nezávisle a svobodně ovlivňoval průběh svého života. S tímto velice úzce souvisí pojem rovnosti, konkrétně rovnosti šancí a rovného přístupu ke zdrojům ve společnosti. Na rizika a na základní potřeby orientovaný sociální monitoring poukazuje hlavně skutečnosti každodenního přežití, kdežto hlavní ambicí sociální indikace zaměřená na přístup ke zdrojům je reflektování sociálních změn. Monitoring sociálních zdrojů je ve své podstatě multidimenzionální. Zkoumá, jak jedinci kombinují různé zdroje v různých sférách života, jak se tyto zdroje překrývají, ovlivňují či kumulují. Například nemoc člověka může být provázena zhoršením finanční situace, tedy v důsledku i zhoršením kvality bydlení, které může být dále spojeno například se sociální izolací atd.

Z multidimenzionálního charakteru [zkoumá několik aspektů problému najednou a následně analyzuje jejich vztahy] monitoringu orientovaného na zdroje lze vyvodit, že realizace tohoto typu výzkumu vyžaduje jinou techniku než klasickou práci s agregovanými daty. Sociální indikace zdrojů je založena na sledování panelů respondentů, tedy na longitudinálním zkoumání identických domácností či individuí. Takto koncipovaný výzkum nám dokáže určit více než jen míru nezaměstnanosti, procentuální zastoupení chudých domácností v poměru k těm nad hranicí nouze či procenta lidí, kteří nedisponují vlastním zdrojem pitné vody. Po provedení analýzy panelu dokážeme identifikovat, jak se v průběhu životního cyklu mění životní situace stejných jedinců. Dokáže odhalit, zda dochází ke kumulaci problémových situací u určitých sociálních skupin či nikoliv, jak dlouho se člověk v nevýhodné situaci nachází. Právě takový přístup identifikuje přesně segmenty populace, které jsou reálně sociálně ohroženy. Pokud jsou různé sociální třídy neustále saturovány jinými lidmi, pokud existuje tento typ sociální mobility, společnost nemusí pociťovat nerovnost jako problém. Dochází-li ale k uzavírání některých skupin obyvatel do určitých sociálních situací bez šance na změnu, potom by jejich problémy měly být institucionálně řešeny.

Multidimenzionální monitoring zdrojů, který je založen na dlouhodobém sledování stále stejných individuí či domácností, umožňuje, podle Esping-Andersena [2000], lepší

uchopení dynamiky každodenního života lidí a tak přesněji odpovědět na otázky: kdo, na jak dlouho a v jakém rozsahu se dostává do určitých životních situací. Pomocí klasických statických indikátorů zaměřených na rizika a potřeby je možné dozvědět se například střední délku dožití, kolik lidí má přístup ke zdraví nezávadným zdrojům vody a k lékařské péči. Nedovolují však určit kovarianci těchto údajů či kumulaci negativních životních podmínek v daných segmentech populace.

2.4 Statické a dynamické indikátory

Klasifikovat sociální indikátory lze i podle toho, mají-li ambici řešit kauzální vztahy mezi proměnnými [dynamické indikátory] nebo se zaměřují pouze na popis určitého stavu v daném okamžiku [statické indikátory]. Statické indikátory měří stav zkoumané skutečnosti v jednom daném okamžiku. Pokud se v souvislosti se statickými indikátory hovoří o mapování určitého vývoje sledované skutečnosti, pojem vývoj v tomto kontextu znamená pouze opakování šetření po určité době a sledování rozdílů mezi těmito identickými měřeními v čase. Slabinou statického přístupu je nedostatečný náhled na příčiny a důsledky měřených skutečností, což může vést ke zkresleným interpretacím.

Dynamická indikace má komplexnější charakter a snaží se stopovat zákonitosti příčin a následků, tedy sleduje vstupní situaci a její výstupy a důsledky. Dynamické indikátory se snaží postihnout proces a modelovat vztah příčin, výstupů a důsledků [Berger-Schmittová, Jankowitchová 1999]. Obtíží dynamických indikátorů je často nedostatečná možnost určit přesný rozdíl mezi výstupními indikátory a ukazateli důsledku. Existují například akademické debaty o tom, zda například dobrovolnictví je ve zkoumaném společenství výstupem či důsledkem existence sociálního kapitálu [pozn. 7] atp.

Význam a přínos práce s triádou vstupních, výstupních a důsledkových indikátorů je zvláště patrný ve srovnávacím výzkumu jak lokálního, tak i mezinárodního charakteru. Pokud totiž ve srovnávacím výzkumu sledujeme pouze výstupní ukazatele [např. ochota platit daně, důvěra v systém sociálního zabezpečení atd.], můžeme potom při jejich interpretaci narazit na problémy s tím, že vlastně nic nevíme o vstupní situaci, která může mít pro interpretaci výsledků zásadní význam.

Pro větší názornost rozvedme tento problém na příkladu konkrétního mezinárodního výzkumu. Je všeobecně známé, že různé země mají různé institucionální zázemí a že různé problémy řeší podle svých vlastních klíčů. Použijeme-li tedy pro popis situace v dané zemi pouze měření výstupu, dostaneme čísla, která podle Bergerové-Schmittové a Jankowitschové [1999] mohou být silně ovlivněna institucionálním [viz. výše představená myšlenka institucionálního nacionalismu] „nastavením“ zkoumaných zemí. Rozdíly v jednotlivých státech nemusí být ukazatelem nižší nebo vyšší kvality zkoumané skutečnosti, ale mohou být pouze výsledkem jiného institucionálního přístupu dané země ke sledované problematice [například k řešení nerovnosti životních podmínek občanů nebo k nastavení daňového systému v různých zemích]. [Rothenbacher 1998]

Je patrné, jak se zavedením vstupních indikátorů do diskuse celá koncepce jednoduchého a jasného uchopení reality rozpožhybuje. Naše před tím tak jasně a jednoznačně působící interpretace [založená pouze na výstupních ukazatelích] může být zpochybněna nebo v horším případě se úplně rozpadá. Ukažme si vliv kontextualizace [zkoumání vlivu vstupních indikátorů] na interpretaci výsledků sociálního monitoringu na dvou příkladech.

Prvním z nich je odhalení vlivu vstupních indikátorů (kontextualizace) na názory občanů na vztah daní a sociálních dávek v různých zemích v Evropě. V mezinárodním výzkumu „ISSP Role vlády“ z roku 1996 byla položena otázka: „Kdyby měla vláda volit mezi snížením daní nebo zvýšením výdajů na sociální účely, co by si podle Vás měla vybrat?“, s následujícími variantami odpovědi: „snížit daně, i kdyby to znamenalo menší výdaje na sociální účely“ anebo „zvýšit výdaje na sociální účely, i kdyby to znamenalo vyšší daně“. Jak ukazuje tabulka, v Maďarsku a sledovaných zemích západní Evropy s výjimkou Velké Británie převažovaly v roce 1996 spíše požadavky na snížení daní. [Sirovátko, Valentová 2002]

Tabulka 1 Požadavky na sociální výdaje ve vybraných zemích v roce 1996 [%]

země	snížit daně	zvýšit výdaje na soc. účely	nemůže se rozhodnout	celkem	rozdíl daně-soc.výdaje
Maďarsko	57,7	24,2	18,2	100	33,5
Západní Německo	52,0	24,0	24,0	100	28,0
Itálie	51,4	32,4	16,2	100	19,0
Švédsko	44,5	34,9	20,6	100	19,6
Polsko	29,5	24,8	45,7	100	4,7
Východní Německo	28,4	43,5	28,1	100	- 15,1
Česká republika	27,9	41,9	30,1	100	- 14,0
Velká Británie	21,0	55,5	23,5	100	- 34,5

Pramen: ISSP Role vlády, 1996

Pokud se pokusíme porovnat úroveň zdanění příjmů v uvedených zemích s preferencemi pro snížení daní můžeme konstatovat, že preference sociálních výdajů a zvyšování daní nijak zřetelně nesouvisí s reálnou úrovní či progresivitou zdanění příjmů. Nicméně, Česká republika i Velká Británie a do jisté míry také Polsko patří k zemím, které zdaňují příjmy o něco méně než ostatní srovnávané země, přičemž jejich občané dávají přednost zvýšení dávek před snížením daní.

Požadavek snížit daně i za cenu omezení sociálních výdajů je častý spíše v zemích, kde jsou sociální výdaje vysoké, jako ve Švédsku [kolem 35 procent HDP] nebo i tam, kde jsou výdaje na střední úrovni, jako v Německu [30 procent] či v Itálii [25 procent] [Eurostat 2000]. Větší příklon k redistribuci ve východní části Německa lze přičítat frustraci z konfrontace s životní úrovní v západní části země. V České republice a ve Velké Británii, které se odlišují vyšší podporou pro sociální výdaje, je úroveň údažů na nižší nebo střední úrovni [kolem 21% v České republice a 26% HDP ve Velké Británii]. Ještě více než rozsahem veřejných výdajů se ale obě země podobají svým „nasměrováním“ redistribuce. Dávky jsou zde v relaci ke mzdám spíše nižší a směřují hlavně ke skupinám s nízkými příjmy. K jejich alokaci je hojně využito testování příjmů, vysoká je rovněž progresse zdanění [srovnej Večerník, Burdová 1998: 135-155]. Kromě toho lze považovat první polovinu devadesátých let v obou zemích za období růstu příjmových rozdílů a snahy pravicových vlád o prosazení liberálního modelu.

Z výše uvedených údajů lze tedy vyvodit, že rozdíly v názorech občanů jsou velmi pravděpodobně ovlivněny nastavením jejich daňového systému a organizací opatření sociální politiky. Proto je třeba zjištění prezentovaná v tabulce interpretovat velmi opatrně.

Druhý praktický příklad uvádí Esping-Andersen [2000], který ukazuje srovnání příjmových důsledků nezaměstnanosti mladých lidí ve věku 20-30 let v různých zemích. Ačkoli nezaměstnanost této skupiny obyvatelstva je diskutovaným fenoménem ve všech zemích západní Evropy, data ukazují, že míra chudoby mezi mladými lidmi bez práce, je nižší v Itálii a ve Španělsku, než je tomu v zemích jako Francie a Velká Británie. Přitom je faktem, že v Itálii a ve Španělsku není těmto lidem poskytována skoro žádná finanční podpora. Jak je to možné? V Itálii absorbuje důsledky nezaměstnanosti rodina. Mladí lidé zůstávají doma s rodiči. V Anglii mladí lidé hledající práci dostávají podporu, která je ovšem velmi nízká. Proto se tato skupina lidí velice často ocitá na nebo pod hranici chudoby. Situace mladých nezaměstnaných je tedy lepší ve Španělsku a v Itálii jenom zdánlivě, protože problémy řeší ve velké míře rodina a nikoliv sociální stát. Informace o kontextu fungování institucí sociálního státu, trhu a rodiny v daných zemích nám pomáhají interpretovat na první pohled naprosto odlišné informace o chudobě občanů různých států ve věku 20-30 let.

2.5 Národní a mezinárodní indikátory

Diskutujeme-li o různých druzích indikátorů, neměli bychom opomenout klasifikaci na národní [lokální] indikátory a ukazatele mezinárodní [supranárodní]. Jak již bylo naznačeno výše, jde o rozdělení, které má svůj význam v praxi. Mezinárodní indikátory totiž, na rozdíl od těch národních, vyžadují větší pozornost co se týče jejich standardizace nebo

harmonizace či obecné validity a reliability. V mezinárodním komparativním výzkumu obecně hrozí větší množství konceptuálních, metodologických i čistě technických problémů: od přesné definice objektu výzkumu a jeho dimenzí ve sledovaných zemích po případné kontextuální odlišnosti v jednotlivých sledovaných oblastech, odlišné formulace indikátorů a otázek srozumitelných a relevantních pro dané území, správný překlad do odpovídající řeči, harmonizaci kategorií u jednotlivých proměnných, stejné kódování, synchronizaci sběru dat a jeho management, bezpečný přenos dat a následné překlady výsledků či podkladů pro účel prezentace výsledných zjištění. Toto všechno je třeba mít na paměti při realizaci mezinárodního sociálního monitoringu. Tímto ovšem v žádném případě nechceme snižovat problematičnost lokálního/národního výzkumu.

Jako příklad jednoho z nebezpečí, které při mezinárodním monitoringu hrozí, můžeme uvést dotazníkové šetření N. Ostroya [1982] zaměřené na zjištění spokojenosti s životem komunity v Springfieldu ve státě Illinois v USA a v Aix-en-Provence ve Francii. Realizace výzkumu byla precizně koordinována a metody a postupy standardizovány. Výsledky spokojenosti s jednotlivými dimenzemi šetření se v obou lokalitách, co se pořadí týká, velmi shodovaly. Zajímavé ovšem bylo, že obyvatelé Springfieldu vykazovali výrazně větší míru [vyšší hodnoty] spokojenosti. Častěji volili krajní varianty kladných odpovědí. Co bylo příčinou tohoto rozdílu? Jako nejvíce pravděpodobné vysvětlení tohoto jevu uvedl autor studie rozdíly verbálních stylů v Americe a ve Francii.

2.6 Indikátory individuální a sociální úrovně

Jak již bylo nastíněno v kapitole týkající se historie sociálního monitoringu, sociální indikátory a hlavně ukazatele sociální kvality mohou být orientovány na mapování kvality života jednotlivce, samostatné osoby nebo mohou být zaměřeny na vyšší, sociálně agregované subjekty, jako jsou například skupiny, komunity či celé society. Tato klasifikace je tedy založená na rozlišení objektu analýzy. Jednoznačně delší tradici mají ukazatele individuálního charakteru zaměřené na individuální situaci.

Od 80. let však sociální monitoring soustřeďuje svoji pozornost i na vyšší úrovně sociální struktury, což můžeme ilustrovat na příkladu indikace rovnosti, formy redistribuce v rámci společnosti, kvality sociálních vztahů, sociální koheze a sociálního kapitálu ve smyslu vlastnosti skupin či komunit.

Asi největší rozdíl mezi sociálními a individuálními indikátory spočívá ve skutečnosti, že nabízejí odlišný, zdánlivě protikladný pohled na jedince. Individuálně zaměřený monitoring vychází z premisy, že člověk je aktivní entitou a samostatně rozebírá a řeší své životní podmínky a situace, do kterých se dostává. Naopak sociální přístup připisuje lidem spíše pasivní roli uživatelů podmínek a situací vytvářených společnostmi, komunitou.

Tento protiklad však v žádném případě neznamená konflikt. V moderním monitoringu, stejně jako v případě balancovaného využívání subjektivních a objektivních indikátorů, existují tendence kombinovat přístup zaměřený na aktéry mikroroviny [individu] se zkoumáním vlastností jednotek vyššího řádu - mezzo- a makroúrovně [sociální skupiny, komunita, společnost jako celek].

2.7 Obecné a specifické indikátory

Pro uvedení do problematiky obecných a specifických indikátorů využijeme přirovnání sociálních indikátorů ke slovům či řeči. Chceme-li v každodenním životě vyjádřit určitou skutečnost, podat o ní prostřednictvím svých slov [řeči] zprávu, můžeme tak učinit různými způsoby a pravděpodobně svoje formulace přizpůsobíme konkrétní situaci, ve které se nacházíme. Chceme například sdělit zajímavou příhodu. Máme-li dost času a chceme-li, aby náš příjemce, řekněme třeba přítel, znal příběh do detailu, budeme pravděpodobně hovořit velice podrobně, užijeme velkého množství slov. Nezapomeneme na detaily. Do jisté míry

také budeme spoléhat na to, že on, coby osoba nám blízká, nás zná natolik, že některé pro nás naprosto zřejmé věci můžeme vynechat. Vyprávění se ale rázem změní, změní-li se naše situace.

Budeme-li například hovořit s člověkem, kterého osobně neznáme a který nemá příliš mnoho času na dlouhé vybavování. Co uděláme v tomto kontextu? Budeme muset naši výpověď kondenzovat. Omezit se jen na to „nejdůležitější“, jak pro něj, tak i pro nás. Uvědomíme si, že na úkor tohoto zjednodušení, neuvedeme pravděpodobně mnoho relevantních podrobností.

Další problém, který budeme muset vyřešit, pokud má být naše komunikace efektivní, je fakt, že mluvíme s osobou, která nás nezná. Proto je potřeba hovořit srozumitelně, standardně užívaným jazykem a pokud možno co nejobecněji, protože cizinci většinou nerozumí našim osobním vyjadřovacím specifikům. Vše, co jsme uvedli doposud, by mělo dostatečně ilustrovat, v čem, mimo jiné, spočívá práce s indikátory, především s indikátory mezinárodními. Čím větší území, množství regionů a národů se indikátory snaží pokrýt, tím se automaticky zvyšuje míra jejich abstrakce, obecnosti a standardizace [pozn. 8].

Je také třeba uvědomit si, že překročíme-li určitou kritickou rovinu abstrakce, standardizace, indikátory mohou pozbýt svoji informativní schopnost. Jsou buď příliš vágní a nelze z nich tedy vyvodit žádný smysluplný závěr, vyčíst žádný trend nebo jsou natolik vytrženy z kontextu, že se stávají do určité míry zavádějícími [pozn. 9] - například výše zmíněný postoj k existujícímu daňovému systému měřenému v různých zemích. Ačkoliv je založen na stejné definici konceptu a je měřen stejně znějící standardní otázkou, přesto mohou být získaná data silně zatížena, a tedy interpretačně znehodnocena nereflektovaným kontextem: mírou daňového zatížení občanů v konkrétních zemích, progresivitou daného daňového systému či mírou odsouhlasené státní redistribuce v podobě sociálních opatření v jednotlivých lokalitách.

Zkoumání sociálních indikátorů prošlo mnoha stádii. Přístup k mapování sociálních skutečností se liší v různých zemích a časově prochází různým vývojem. Například z počátku obecně převládaly snahy popsat sociální realitu co nejšířeji, pokrýt všechny hlavní domény života, které jsou alespoň nějak relevantní pro sociální politiku. Pokusem o komplexní obecný sociální monitoring je „Handbook of Social Indicators“ [1989] Spojených národů, „List of Social Indicators“ OECD [1982] a nejčerstvěji „European Project of Social Indicators“ [1995-1997]. Někteří autoři [Bergerová a Jankowitschová 1999 nebo také Sheldonová 1970] konstatují, že i když extenzivní systém indikátorů [většinou indikátory výstupu] může být přínosem pro sociální politiku ve smyslu popisu daných oblastí, potýká se s absencí stabilních teoretických základů [definovaných výchozích konceptů], které by nějakým způsobem vysvětlovaly vztahy mezi jednotlivými měřenými oblastmi. Extenzivita a významová roztržitost získaných dat tak ztěžuje jejich smysluplnou interpretaci.

Trend posledních let proto směřuje spíše k práci na konkrétních problémech či na sledování ukazatelů pro různé specifické populace. Tento přístup lze vystopovat jednak na národních, jednak na mezinárodních výzkumných polích. Obrácení se ke konkrétním problémům nebo skupinám neznamená rezignaci na popis všech domén života. Jedním z hlavních přínosů tohoto uvažování je fakt, že zkoumaný problém [sledovaná sociální skupina] může být ošetřen intenzivněji a podrobněji, než by tomu bylo v případě extenzivního monitoringu. Příklady specifické indikace jsou výsledky práce OECD a UNESCO v oblasti vzdělání - „International Education Indicators“ a „World Education Indicators“ a výzkumná činnost WHO - „Strategy for Health of All“.

2.8 Harmonizované a standardizované sociální indikátory

Tato kategorizace sociálních indikátorů se týká především mezinárodního monitoringu, který má za úkol poskytnout srovnání situace v různých regionech či státech. Uvedené dva typy indikace se liší především svojí metodikou. Standardizované indikátory jsou zaměřeny na sběr nových standardizovaných dat, přičemž výzkum je organizován z jednoho centra, používá se jeden nástroj sběru dat [identický dotazník převedený do národních podob], stejné techniky sběru dat [face to face, telefon atd], sběr je synchronizován [doba sběru je přesně stanovena], kódování dat je centrálně řízeno a sjednoceno. Tento přístup k monitoringu se praktikuje například v rámci projektu „Evropských studií hodnot“ nebo evropského „Labor Force Survey“.

Harmonizační přístup je typický svojí decentralizací. Data jsou získávána z lokálních zdrojů [nejčastěji národních statistických úřadů, regionálních výzkumných agentur] a následně jsou dodatečně harmonizována a vážena, aby byla zajištěna jejich srovnatelnost. Tento způsob sběru využívá ve své práci například Mezinárodní organizace práce [International Labour Organization].

Oba přístupy mají svoje výhody a nevýhody, které se odrážejí v jejich interpretační kapacitě. Úskalím standardizace a harmonizace sociálních indikátorů se podrobněji věnujeme v kapitole týkající se metodologické reflexe používání sociálních indikátorů.

2.9 Normativní a nenormativní sociální indikátory

Rozlišení indikátorů na normativní a nenormativní je velmi důležité z teoretického i z praktického úhlu pohledu. Normativní indikátory jsou většinou objektivní ukazatele, které a priori obsahují hodnotící soud, protože vycházejí z představy [definice], jež stanoví přesné standardy určující například blahobyt, dobrý život, potřebné životní minimum. Podle těchto standardů se zkoumaná skutečnost posuzuje. Tyto standardy [definice] vycházejí z ideologie dominující dané společnosti, z vědecké konceptualizace zkoumaného problému typické pro danou dobu nebo z politické dohody korespondující s politickou situací v dané oblasti. Obecně proto platí, že normativní indikátory jsou konstruovány a interpretovány v kontextu určitých představ o tom, co znamená pojem hodně, málo či co je dobré a co nikoliv. Táhnou s sebou „přítěž“ konceptu, ideologie, která za nimi stojí. Přítěž návodu, jak je interpretovat. [Land 1983]

Normativní indikátory jsou za svůj a priori hodnotící charakter a za to, že si vždy nekladou otázku, platí-li daný normativní předpoklad pro všechny skupiny obyvatel a pro všechny typy životních situací, kritizovány. Ponechávají totiž stranou otázky, pro koho je dané nastavení standardů výhodné a pro koho opravdu platí.

Uvedme zde situaci, která demonstruje limity normativního přístupu k sociální indikaci. Obecně by se dalo předpokládat, že kohezní komunita, dobré vztahy, vzájemná kooperace a pomoc jsou pozitivními skutečnostmi. Proto bychom mohli vyvodit, že čím je lepší kooperace v určité skupině, čím existují pevnější vztahy důvěry a vzájemné pomoci v jejím rámci, tím lépe pro danou skupinu a tedy i pro celou společnost. Těžko ale přesvědčíme policejního ředitele velkého města, že vysoká míra koheze v rámci gangu vandalů v jeho městě je pozitivní kvalitou. Malá skupina totiž může být kohezní a vztahy uvnitř mohou být kvalitní, ovšem může být zároveň pravdou, že tato skupina je nebezpečná v širším společenském kontextu. Svoji unikátní kohezi tak narušuje kohezi na vyšší společenské rovině, v kontextu širší komunity. Je nutné se vždy tázat, pro jaké skupiny dané normativní východisko platí, pro koho je výhodné.

Dalším limitem normativních indikátorů je jejich vázanost na určité hodnoty, protože ty se v průběhu času neustále mění. Metamorfóza dominujících hodnot ve společnosti a převládajících ideologií zpochybňuje dlouhodobější trvání normativně definovaných indikátorů. Některé skutečnosti platné před sto lety budeme dnes asi těžko obhajovat. Životní

standardy z 60. let jsou v současnosti neakceptovatelné. Také je velmi složité rozhodnout, zda například dosažení vysoké úrovně kvality života v jedné oblasti může negativně ovlivnit dosažení kvality života v oblasti jiné. Například seberealizace v práci a vysoké zaměstnanecké postavení může znamenat málo volného času a nedostatek energie věnovat se rodině, výchově dětí a relaxaci.

Mezi nenormativní indikátory řadíme subjektivní indikátory měřící spokojenost, pocity a postoje nebo indikátory čistě deskriptivní. Je zřejmé, že subjektivní indikátory jsou také hodnotově zatížené, odrážejí totiž individuální hodnoty a preference. Tento typ zatíženosti ovšem není srovnatelný s jednotnou, normativní standardizací shora. Subjektivní indikátory obohacují diskusi o sociálním stavu a vývoji společnosti o názor občana, který tak prezentuje svoje názory a postoje ovlivněné svými zájmy a zkušenostmi. Tento přístup posouvá diskusi blíže k lidem a poskytuje pohled z „druhé strany“. Dokresluje tak obraz dobré společnosti, blahobytu [wellbeing] z partikulární mikroperspektivy.

Shrnutí

Námi uvedené různé přístupy k problematice sociální indikace v praxi, jak už jsme naznačili v úvodu této kapitoly, neexistují nezávisle na sobě. Naopak, v mnohém se překrývají a kombinují se. Každá země, instituce nebo výzkumný tým má svůj specifický „recept“.

Různost národních přístupů k sociální indikaci

Sociální monitoring existuje v podstatě v každé v evropské zemi. Mezi jednotlivými zeměmi ovšem existují velké rozdíly v zaměření, kvalitě, intenzitě, pravidelnosti a v typu aktérů, kteří na něm participují. Můžeme rozlišit čtyři základní přístupy k sociálním indikátorům: výzkum zaměřený na životní úroveň, kvalitu života, životních podmínek a životních standardů. [Berger-Schmitt, Jankowitsch 1999, Berger-Schmitt, Noll 2000]

Výzkum životní úrovně je nejrozšířenější ve Skandinávii a je ovlivněn pracemi Jana Drewnoskeho, který konceptualizoval blahobyt(welfare) v kontextu objektivních potřeb a studiem Richarda Titmuse, který definoval úroveň života jako míru kontroly jedince nad zdroji. [Uusitalo, 1994] Na základě těchto pramenů je tedy severský koncept blahobytu orientován na zdroje, což znamená, že do popředí zájmu jsou kladeny zdroje, jejichž pomocí individuum může řídit a organizovat svoje životní podmínky. Podstatou měření je hlavně dostupnost zdrojů, jak jsou využívány a jak spolu souvisí. Příkladem zdrojů může být příjem a jeho spotřeba, vzdělání a znalosti, sociální vztahy a sociální síť. Tyto skutečnosti jsou podchycovány hlavně pomocí objektivních a deskriptivních indikátorů.

Nejnovejším trendem v rámci tohoto „severského“ přístupu k sociálnímu monitoringu je Senův koncept sociálních dovedností. Je založen na předpokladu, že každý člověk má jiné hodnoty, preference a životní cíle. Proto není důležité, co člověk má nebo co dělá, ale spíše to, že disponuje dovednostmi, aby dosáhl toho, co považuje za hodnotné a kvalitní, a jestli má možnost žít život, jak si představuje. Směr orientovaný jak na měření zdrojů, tak i na dovednosti má společný aktivní přístup k pojetí kvality života a blahobytu. Každý člověk by měl mít přístup ke zdrojům a nakládat s nimi, jak uzná za vhodné. Měl by mít dovednosti a s jejich pomocí realizovat své individuální představy.

Výzkum sociální kvality je typický pro sociální monitoring v Německu, Holandsku, Rakousku a Švýcarsku. V rámci tohoto přístupu je individuální blahobyt chápán jako konstelace objektivních životních podmínek a subjektivního pocitu blahobytu. Proto také sociální monitoring závisí na subjektivních indikátorech, které mohou být získány pouze pomocí surveyového šetření.

Prostorově nejrozšířenějším přístupem k sociální indikaci je měření životních podmínek, který se používá například ve Velké Británii, Francii, Itálii, Španělsku, Portugalsku. Sociální monitoring je strukturován podle životních domén a data jsou založena většinou na oficiálních statistikách a surveyových šetřeních. Důraz je kladen na objektivní charakter získávaných dat. Existují mnohé podobnosti se skandinávským přístupem. Tyto dva výzkumné směry však dělí skutečnost, že výzkum mapující životní podmínky postrádá základní teoretické ukotvení, které ovlivňuje realizaci výzkumu i výslednou prezentaci dat.

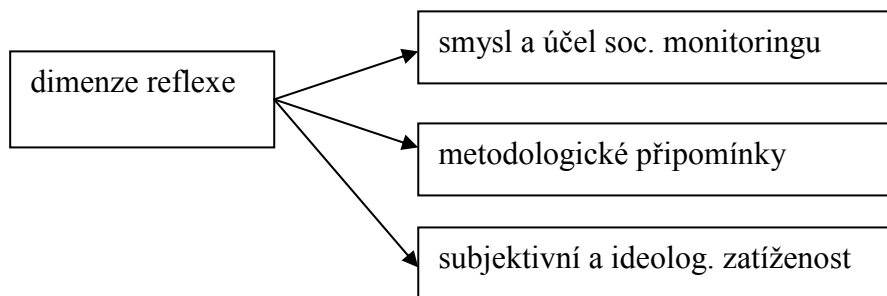
Měření životních standardů, tedy v pořadí čtvrtý výzkumný směr, je typický pro tranzitní země východní Evropy. Klade důraz na objektivní indikátory standardů života.

3. Reflexe

V této části práce podrobíme naši dosavadní diskusi o sociálním monitoringu reflexi, která bude vedena třemi směry. Nejdříve se zaměříme na rozbor smyslu a účelu sociálního monitoringu v současné době. Věnujeme se nedostatečnosti indikace soustředěné pouze na ekonomické ukazatele a vlivům individualizačních a globalizačních procesů na rozvoj sociálních indikátorů. Druhý proud reflexe směřujeme do oblasti metodologické. Snažíme se zde upozornit na některé metodologické limity současné sociální indikace, které jsme již naznačili v předcházející kapitole. Poslední problém rozebraný v této části práce se týká rozboru subjektivní a ideologické zatíženosti sociálního monitoringu, jenž by měl přispět k lepšímu pochopení tohoto způsobu uchopení sociální reality.

Obecně vidíme hlavní smysl následujících odstavců v podrobnějším rozkrytí významu sociálního monitoringu a jeho potenciálních slabých míst.

S c h é m a 2 Reflexe současného stavu sociálního monitoringu

3.1 Reflexe smyslu sociálních indikátorů

Proč jsou sociální indikátory potřeba?

Proč jsou vlastně sociální indikátory přínosné a proč se jimi zabývají jednak politici a úředníci odpovědní za realizaci politických rozhodnutí a jednak vědci různých akademických pracovišť? Odpovědí lze nalézt hned několik. Mezi prvními stojí snaha zmapovat sociální blahobyt (wellbeing) v daném státě, v různých sociálních skupinách, a to za účelem poznání (akademické ambice) nebo za účelem formulace a evaluace politických opatření. Tyto snahy existovaly vždy a s trochou nadsázky lze konstatovat, že nás v různých podobách provázejí celou přinejmenším novověkou historií. V této kapitole však budeme diskutovat důvody, proč je sociální monitoring relevantní právě dnes a jaké je jeho využití. Zaměříme se především na analýzu dvou skutečností. První z nich je problém nedostatečnosti ekonomických indikátorů pro měření stavu a blahobytu lidí a společností. Druhým je pak nutnost vypořádat se s vlivy a důsledky spojenými s procesem internacionalizace a globalizace.

3.1.1 Limitace ekonomických indikátorů

Po dlouhou dobu byla v sociálním monitoringu využívána především „tvrdá“ měření demografického či ekonomického charakteru. Explicitní potřeba doplnit tyto mnohdy nedostačující a notně limitované zdroje informací - ekonomické indikátory, jako je například hrubý národní produkt [Gross National Product - GNP]- vznikla na konci 60. let, kdy chápání blahobytu [wellbeing] pouze v ekonomických termínech přestalo odpovídat potřebám veřejné

politiky i vědecké obce. Land [1983] zmiňuje hlavní příčiny tohoto odklonu od dominantního postavení výlučně ekonomických ukazatelů do následujících pěti bodů:

- způsob měření, jaký poskytuje například GNP zjevně nepokrývá skutečnosti, jako je pocit štěstí, psychologické zadostiučinění, seberealizace, životní naplnění;
- tržní zhodnocení určitého zboží a služeb nezbytně nepřispívá ke kvalitě života lidí;
- netržní aktivity a vliv tržních aktivit na každodenní život není brán v potaz;
- GNP sice předpokládá existenci systému sociálních pravidel, norem, hodnot a struktur, které ovládají lidské jednání, ale ignoruje je a nevšímá si ani toho, jak změny v sociálním systému ovlivňují ekonomiku a vice versa;
- GNP nezpracovává dostatečně problematiku redistribuce.

Můžeme tedy konstatovat, že jednou z příčin vzniku hnutí sociálních indikátorů byla snaha kompenzovat výše zmíněné nedostatky a pokrýt dosud neprozkoumaná zákoutí sociální reality.

Z těchto důvodů se začalo uvažovat o nalezení jiných cest indikace, které by dokázaly zahrnout i oblasti, které GNP ponechává stranou. Tyto inovační snahy vyústily jednak ve vzniku nových systémů indikátorů blahobytu (wellbeing) a také v reformě původního měření GNP. Následující odstavce budou věnovány podrobnější analýze jednoho z reformních pokusů - GPI [Genuine Progress Indicator]. GPI má měřit blahobyt společnosti a má nahradit GNP, jehož logika byla založena na pravidle, čím víc se vyrobí, spotřebuje a utratí, tím více GNP roste, a tak se obecně interpretuje jako zvyšování životní úrovně v dané lokalitě. Stagnace nebo pokles GNP je negativním ekonomickým ukazatelem. [Anielsky, Rowe 1999]

Navrhovaný GPI se snaží odpovědět na to, znamená-li skutečně růst GNP přínos pro kvalitu života občanů, komunity, prostředí a navrhuje rozšířit diskusi o nové elementy. Podle tvůrců GPI například GNP naprosto ignoruje problém příjmové nerovnosti. Příjmová nerovnost je přirozenou situací v každodenním životě. Ovšem existují určité limity, které z této přirozené skutečnosti činí problém s širšími sociálními dopady, jako je například chudoba, příjmová a tedy i sociální deprivace. Proto autoři navrhují zakomponovat do GPI na stranu nákladů proměnnou příjmové nerovnosti měřenou Giniho koeficientem [pozn. 10].

Práce v domácnosti také zůstává analytiky GNP nepovšimnuta, i když je to činnost velice intenzivní a má nepochybné sociální konsekvence. Péče o dítě a vedení domácnosti se v hodnotě GNP neodráží, i když institucionální (formální) opatření jsou do jeho kalkulací započtena jako součást sektoru „služeb“.

Anielsky a Rowe tedy doporučují započítat do GPI hodnotu hodin strávených prací doma, přičemž hodnota této práce je odvozena od ceny, kterou by musela rodina zaplatit, kdyby si na stejnou práci najala soukromou agenturu. Podobná situace se týká i dobrovolnictví. To, stejně jako práce pro komunitu, církev, sousedství bez nároku na plat, je z výpočtů GNP vynecháno, i když v některých zemích (Holandsko či USA) má hlubokou tradici a může dosáhnout pozoruhodné ekonomické hodnoty, pokud se hodiny odvedené dobrovolně vynásobí průměrným hodinovým výdělkem v daném období. Další nedostatečně GNP reflektovanou skutečností je kriminalita. Některé náklady [financování policie, formální prevence] jsou do kalkulace GNP zahrnuty. Nejsou však správně zpracovány investice domácností do prevence [nákup bezpečnostních opatření, hodnota nákladů na zdravotní péči spojenou s kriminálními činy, hodnota odcizených či znehodnocených věcí]. Mezi skutečností, které GNP také zanedbává, je fenomén rozpadů rodin. Existující ekonomický ukazatel zahrnuje pouze náklady spojené s rozpadem rodiny. Studie, které Anielski a Rowe prezentují, ale ukazují, že nákladů spojených s krizí rodiny je podstatně více. Například zvýšená nemocnost či emocionální problémy členů neúplných rodin, vyšší kriminalita, problémy ve škole. Proto tvůrci GPI počítají náklady spojené s rozpadem rodiny pro dospělé a pro děti na základě agregace nákladů na soudní řízení, odborné poradenství a

náklady na vytvoření samostatných domácností atd. Takto autoři pokračují dále a specifikují další oblasti, které GNP nedostatečně pokrývá: problém ztráty volného času, nedobrovolné podzaměstnanosti, různých druhů znečištění životního prostředí, nedobrovolného čekání při transportu atd.

Vedle snahy o alternaci hrubého národního produktu indexem GPI je v současné době k měření obecného blahobytu a rozvoje používán například Index lidského rozvoje [Human Development Index - HDI], který je tvořen třemi indikátory: průměrnou mírou dožití při narození, mírou vzdělanosti sestávající z míry gramotnosti a procent studujících primární, sekundární a terciální stupeň vzdělání a nakonec GNP per kapita. Tento typ monitoringu je využitelný při globálních komparacích, ovšem pro popis a porovnávání vyspělých zemí západu se jeví jako nedostatečný a příliš obecný.

Proč jsou ale všechny výše uvedené informace pro nás důležité? Podrobný popis uvedeného GPI a HDI přístupu velice dobře nastiňuje logiku uvažování, která se skrývá za hnutím sociálních indikátorů posledních let. Jde o rozkrytí bílých míst na mapě, jež popisuje stav života ve společnosti. Jednostranná zaměřenost sociálního monitoringu spojená s protěžováním ekonomických indikátorů se zdá být už delší dobu nedostačující. Neodpovídá žité realitě a nově identifikovaným typům problémů [ghettizace, chudoba, exkluze, kriminalita, životní prostředí] a navíc se stává nedostačujícím nástrojem pro porovnávání stavu a vývoje v rámci rozvinutých západních států [například v rámci EU]. Berger-Schmittová [2000] uvádí, že bohatství není již dominantním cílem a klíčovým bodem popisu sociálního rozvoje. Posledních třicet let se do popředí dostává problematika kvality života. V posledních deseti až patnácti letech pak kvalita společnosti v podobě zkoumání sociální koheze, udržitelnosti rozvoje a sociálního kapitálu.

3.1.2 Internacionalizační a globalizační vlivy

Dalším důvodem, proč je diskuse okolo sociálních indikátorů živá, je proces postupující internacionalizace a globalizace. Hovoříme-li o internacionalizaci a globalizaci, bude dobré hned v úvodu tyto pojmy stručně přiblížit. Internacionalizace je obecně chápána jako proces, v jehož průběhu jednotlivé entity, nejčastěji národní státy, začínají mezi sebou komunikovat a směřovat různě druhy statků hmotné či nehmotné podoby. V průběhu této komunikace a směny aktéři natrvalo neopouští své „výchozí pozice“, tedy v našem případě nepopírají existenci a autonomii národních států a jejich zájmů.

Globalizace také spočívá na extenzivní, celosvětové komunikaci, propojenosti a pohybu produktů, výroby, peněz, lidí a s tím spojených kulturních tradic atd. Na rozdíl od internacionalizace však globalizační procesy tolik nezávisí na národních státech a jejich individuálních ekonomických, politických, sociálních a kulturních zájmech. Internacionalizace tedy nechává prostor pro státní suverenitu, zatímco globalizace se pohybuje v prostoru, kde tato suverenita nehraje tak významnou roli.

Od krátkého seznámení s pojmem internacionalizace a globalizace se dostáváme k otázce, která je zásadní: V jakém smyslu tyto procesy ožívují potřebu sociálního monitoringu? Odpovědět můžeme dvěma způsoby. Za první globalizace a internacionalizace přinášejí nové typy problémů, se kterými dosavadní vědecká komunita či politici a úředníci nebyli výrazněji konfrontováni, a proto se je snaží identifikovat, popsat, pochopit. Za druhé je nutné si uvědomit, že procesy globalizace a internacionalizace jsou provázeny vznikem nových mocenských struktur. Vznikají instituce, které přesahují sféry vlivu národních vlád, politických systémů a komunit. Dochází k přesunu zvláště ekonomické, ale někdy i politické výkonné moci z národních struktur na struktury nadnárodní, přičemž tyto „nové“ instituce mnohdy potřebují informace o situaci v oblastech, které spadají do jejich pole působení. Tyto údaje jsou mnohdy nezbytné pro samotné fungování daných organizací, také pro legitimitu jejich existence.

3.1.3 Problémy, které přináší globalizace

Nejdříve se zaměříme na první z uvedených důvodů oživení zájmu o sociální monitoring, tedy na nové typy problémů, které s sebou přináší proces globalizace a internacionalizace.

Nově vzniklá realita je výzvou pro sociální indikaci zejména v přehodnocení dosavadní práce. Rovněž motivuje nalezení nových cest k jejímu mapování. Není možné zde vyjmenovat a popsat celý problém globalizace a všechny jeho důsledky. Proto se omezíme pouze na některé body, které mohou být v kontextu sociálního monitoringu relevantní [pozn. 11] - problémy nerovnosti a exkluze, diskrepanci mezi ekonomickým rozvojem a sociálními opatřeními, změny v tradičních vztazích na trhu práce, fragmentalizace sociálních vztahů, individualizační procesy nahodávající dosavadní vzorce formální [hlavně sociální stát] i neformální solidarity [hlavně rodinné vztahy výpomoci].

Nerovnosti a exkluze

Většinu z těchto problémů se ať už přímo nebo nepřímo dotýká otázka, zda historická symbióza mezi kapitalismem a demokracií, tolik symbolická pro západní svět, může být přenesena nebo lépe řečeno „zobecněna“ na globální úroveň bez toho, aniž bychom vyčerpali její fyzické, kulturní a sociální základy. [Beck et al. 1997]

Jinými slovy podobné obavy formuluje Marada [2000:10]: „.....multikulturalismus a globalizaci, které jinak můžeme chápat jako dosavadní vyvrcholení postmoderního diskurzu na poli sociálně-vědního bádání. Odsud se nám dostává upozornění, že kulturní různost etnických, národních, náboženských a generačních a jinak definovaných sociálních skupin se neformuje vždy na pozadí jejich rovného přístupu k základním ekonomickým, politickým, či kulturním statkům, že ekonomická, politická a kulturní globalizace nevytváří jen nové možnosti, nýbrž je také pro mnohé uzavírá.“

Mezi nejaktuálnější a velmi často diskutované problémy tedy patří nerovnost a exkluze. OSN [1999] uvádí, že v 60. letech dvacet procent obyvatel nejbohatších zemí světa disponovalo třicetinásobně vyšším příjmem než dvacet procent lidí žijících v nejchudších zemích světa. V roce 1997 se třicetinásobně vyšší příjem nejbohatších ve vztahu k nejchudším změnil v sedmdesátičtyřnásobek.

Diskutovaným problémem je podle některých autorů [Katz 1997] také fakt, že globalizace se stala v podstatě aktivitou ekonomických korporací a ne aktivitou vlád jednotlivých států. Vznikají tak nepoměry v moci nadnárodních korporací a individuálních států. Vlády jednotlivých států mohou podporovat obchodní korporace protěžováním zahraničních investic nebo fúzí velkých korporací, ale skutečným „globalizátorem“ jsou právě obchodní korporace, alespoň v ekonomickém smyslu slova. Vlády, parlamenty a vůle občanů jsou ponechány stranou. Praxe procesu globalizace má podle Katze [1997] následující základní elementy, které se v důsledku projevují na fungování světového trhu a konkurenceschopnosti jeho aktérů: konsolidaci, snižování nákladů, hledání nových trhů. Konsolidace zahrnuje hlavně fúzování a propojování společností, které poznaly, že spojení sil je lepší než vzájemná konkurence. Proces konsolidace je často provázen omezováním sociálních vymožeností. Takto vzniklé větší a díky snižování nákladů i ekonomicky efektivnější společnosti jsou mnohem lépe připraveny vstoupit na nové trhy, kumulovat zdroje na nové expanzivní investice a rozložit lépe náklady a ztráty přesně podle ekonomického pravidla: čím větší jsi, tím víc máš zákazníků a tím větší profit [scale and scope theory]. Uvedeným způsobem však dochází k posilování mocných a k čím dál tím větší exkluzi slabých, kteří ztrácejí možnost konkurovat.

Korporativní globalizační procesy také přinášejí nové sociální vztahy mezi managementem a pracovníky. Přesun výroby kamkoli na světě oslabuje vliv odborů a ničí tradiční průmyslová centra. Dochází k odpoutávání ekonomické a sociální zodpovědnosti.

Díky vznikající ekonomické a sociální polarizaci se začínají projevovat propastné rozdíly mezi globálními elitami a všemi ostatními [Friedmann 1998].

Rozšiřující se pole působení globálního trhu s sebou přináší marketizaci celé planety. Je možné obchodně vstoupit už kamkoli, a to s velkou pravděpodobností, že tamní poptávka se nebude výrazně lišit od poptávky kdekoli na světě. Lamparter a Vorholz [1999] v této souvislosti užívají termínu „turbo kapitalismus“, který v zájmu zvýšení produkce a distribuce, a tedy zisku, ruší ochranná pracovní opatření a z občanů činí objekty znamenající zvýšení profitu. Dochází ke komodifikaci prostředí i kultur.

Marketizace a komodifikace provázená rozvojem prostředků rychlého přenosu informací i objektů, fyzické i myšlenkové mobility a nevyhnutelné komunikace zasahují i sféru kulturní, jež je spojena s hodnotami a představami o tom, „jak se věci v životě dělají a dělat mají“. Snižováním hradeb a bariér v mezinárodním obchodě a podnikání ve formě deregulací a snižování obchodních a daňových tarifů jsou nahlody i hradby tradičních náboženství, tradiční morálky, tradiční sociální struktury, tradičního pojetí rizik a percepce problému životního prostředí.

Důsledky globalizace pro každodenní život aktérů

Giddens vidí globalizační proces jako komplexní proces změn, které se netýkají pouze vzniku elektronické globální ekonomiky [založené na finančních, ekonomických a měnových pohybech] a změn na globální úrovni. Globalizace se odráží do každodenního života jedince a komunity, přičemž autor zdůrazňuje, že velmi podstatnou charakteristikou globalizovaného světa je jeho „posttradičnost“. Tradice a zvyky už nehrají roli, kterou hráli dříve [www.vpro.nl/programma/dnw/download/InterviewGiddens.shtml]. [pozn. 12] Společnost, ve které tradice, a tedy i pravidla „jak se chovat“ začínají erodovat, se stává více reflexivní. Lidé musí svoji situaci a své jednání zvažovat, sami se rozhodovat, konstruují sami svůj život. [Giddens 1992] Tato situace, spojená s jistou mírou individualizace a odpovědnosti každého sama za sebe, je provázena určitými negativními důsledky například ve formě osobnostních obsesí jako workoholismus, drogových závislostí, sexuální obsese nebo v podobě narušení inkluze společnosti. Určité skupiny obyvatelstva, jež nedokáží čelit vzniklým tlakům či postrádají zdroje k tomu, aby jim čelily, jsou vyřazeny z aktivní participace v různých segmentech společnosti [trh práce, získání dovedností, adekvátní bydlení atd.].

Na výše popsané změny chce sociální monitoring reagovat a přispět k jejich pochopení.

3.1.4 Vznik nových institucí

Za druhý důležitý vliv globalizace a internacionalizace na sociální monitoring jsme označili vznik a rozšiřování pole působnosti supranárodních institucí, jako je například - Světová banka, Mezinárodní monetární fond, OECD, WTC, ale i Spojené národy, Evropská unie atd.

Všechny tyto instituce, velmi různorodé svou orientací, způsobem vzniku a organizace potřebují ke své práci nezbytně informace o prostoru, ve kterém existují. Beck, van den Maesen, Walker [2001] ukazují, že mezi mezinárodními institucemi je možné nalézt někdy až protichůdná ideologická východiska, která se potom odrážejí v obecné orientaci a fungování dané instituce. Jako příklad protichůdnosti některých institucí můžeme uvést Světovou banku a Washingtonské centrum strategických a mezinárodních studií. Ekonomové Světové banky jsou přesvědčeni, že volný trh a ekonomický růst pomůže v boji proti chudobě [Dollar, Kreey 2000]. Naproti tomu Washingtonské centrum zastává názor, že volný trh na globální úrovni zničí identity historicky ukotvených komunit a snaha maximalizace profitu globálních ekonomických korporací může mít za následek nárůst sociálních nejistot [doposud

v západních zemích eliminovaných existencí systémů národních sociálních opatření] a individualizaci [fragmentalizaci] tradičních hodnot vyúsťující v harmonizaci globálního kulturního a morálního prostoru.

Je tedy zřejmé, že nadnárodní instituce se navzájem velmi liší. Jak to ale souvisí s naší diskusí o sociálních indikátorech? Sociální monitoring je pro některé z těchto institucí jedním ze zdrojů vstupních informací, které jsou přínosné nebo dokonce nezbytné pro jejich fungování, pro jejich rozhodovací procesy a pro vyhodnocování jejich působení. Toto využití sociálních indikátorů, pracovníě nazvané „funkční“, není jediné možné. V některých institucích mohou sociální indikátory sloužit k ospravedlnění rozhodnutí, která daná organizace učinila, nebo dokonce k legitimizaci existence dané instituce jako takové. Lze tedy hovořit o legitimizačním užití sociálního monitoringu.

Legitimita může být ve stručnosti definována jako konformita k právu a k právnosti, což je definice zaměřená na oblast právní vědy. V širším smyslu můžeme legitimitu chápat jako ospravedlnění, tzv. konformitu netoliko s legálností a právními pravidly, ale s principy morálky a spravedlnosti převažujícími v dané společnosti. V kontextu této širší definice lze konstatovat, že legitimní jsou takové skutky, které korespondují s dominantními principy spravedlnosti a morálky. Boulding [1989] tuto představu rozšiřuje ještě o jeden úhel pohledu. Nezaměřuje se totiž pouze na problematiku konformity s dominantními společenskými principy, ale zkoumá navíc úlohu [pozici a legitimitu] klíčových sociálních aktérů, zejména aktérů, kteří disponují mocí o něčem rozhodovat. Autor dochází k závěru, že jakékoli rozhodnutí [skutek] je legitimní pouze tehdy, pokud bylo iniciováno jedinci [skupinami], kteří jsou sami o sobě veřejností přijímáni jako legitimní. Nejde tedy pouze o to, zda někdo navrhuje něco, co se slučuje s hodnotami společnosti, ale záleží také na tom, kdo danou věc navrhuje. „Legitimita se týká lidí, pravidel, činností, organizací, zvyků, způsobů komunikace a institucí. Ve skutečnosti je velice těžké nalézt oblast každodenního života ve společnosti, jejího rozvoje a budoucnosti, který by nebyl determinován svojí pozicí v neustále se měnící struktuře legitimity“. [Boulding 1989: 113]

Legimitu politiky je možné podle Peillona [1996] pojmut dvěma způsoby. Buď jako společenské hodnoty [hodnotová varianta] nebo jako chování jedinců [varianta explicitního chování]. „Hodnotová varianta“ legitimity politiky je založena převážně na důvěře v adekvátnost a spravedlivost existujících politických institucí. Legitimita tedy odkazuje na principy a hodnoty, vzhledem k nimž je daná instituce či aktivity ospravedlněna.... Obecně by se dalo říci, že sociální politika je legitimní, pokud hodnoty a principy, na kterých je postavena, korespondují s těmi, podle nichž je tato společnost organizována jako celek. „Varianta explicitního chování“ se zaměřuje na analýzu každodenního chování a na reakce na konkrétní opatření.

Podle Habermase [1976] je zkoumání na úrovni principů důležitější než hodnocení specifických opatření politiky, protože konflikty legitimity politického systému pramení hlavně právě z oblasti principové. Na druhou stranu je však nutné si uvědomit, že legitimita principů může být ovlivňována a oslabována neefektivností některých opatření nebo nefunkčností institucí, které mají dané principy uvádět v život [Ringen 1987]

V kontextu druhého uvedeného využití sociální indikace se často hovoří o vyrovnávání se s tzv. demokratickým deficitem [pozn. 13], který instituce samy pociťují nebo jsou z něho obviňovány. Mezinárodní instituce totiž mnohdy již svojí podstatou nejsou jednoznačně demokratické. Nevznikly na základě demokratické volby, přesto ale kumulují velkou výkonnou politickou moc, která může ovlivnit životy občanů různých zemí. Pro příklad není třeba zacházet příliš daleko. Organizací bojující s obviněními z nedemokratičnosti svého fungování, je i Evropská unie. Vlády členských zemí se vzdaly určitých pravomocí, o kterých doposud rozhodovaly individuálně, ve prospěch orgánů, které nebyly demokraticky delegovány [Rada ministrů, Evropská komise].

3.2 Metodologická rovina reflexe

Jak už bylo popsáno výše, práce se sociálními indikátory, zvláště pak na mezinárodní úrovni, naráží na určitá metodologická úskalí, která stojí v cestě k vytvoření validních a reliabilních nástrojů vhodných k uchopení určité sociální skutečnosti.

Sociální monitoring je založen na kvantitativním výzkumném paradigmatu snažícím se zkoumanou skutečnost vyjádřit v číselných hodnotách a s těmi pak dále pracovat. Tato kvantifikace se jeví jednodušší, měříme-li „tvrdé“ a jednoznačně definované skutečnosti, jako je například hustota osídlení, procento lidí registrovaných na úřadech práce, počet žen na mateřské dovolené atd. Složitější se ale stává, rozhodneme-li se převést do číselné podoby „měkkí“, vágněji definovatelné entity. Příkladem může být kvalita života v určitém regionu, sociální kapitál jednotlivých definovaných komunit atd. Musíme provést měření několika proxy proměnných a posléze dekukovat celkovou hodnotu kvality života. Vzniká však jisté dilema: znamená to, že máme konkrétní číslo reprezentující určitou kvalitu a zároveň i to, že daný jev měříme automaticky správně a v celé jeho komplexnosti? Kvantifikace se často mýtizuje a čísla poskytovaná oficiálně uznávanými institucemi či agenturami jsou mnohdy brána jako fakta, ne jako metafory přibližující skutečnost z omezené perspektivy. Výroky o „velikosti“ či „výši“ určitých kvalit [o míře koheze, sociálního kapitálu, sociální inkluze] jsou možné. Neměli bychom je ale brát jako finální a absolutní [viz například výše zmíněné měření lidské inteligence, stavu ekonomiky [GNP] nebo chudoby mladých nezaměstnaných].

Sociální indikátory jsou nástroji vedoucími k popisu zkoumané reality. Jsou proxy proměnnými, jejichž pomocí se snažíme uchopit podstatu určitého jevu. Indikátory, se kterými pracujeme v tomto textu, byť jsou nástroji kvantitativního charakteru a jsou většinou statisticky analyzovány a prezentovány v číselné podobě, jsou více než pouhou statistikou a více než výsledkem určité matematické operace. „Indikátory jsou metaforou“ [Cobb, Rixford 1998:19], jejíž podstata nespočívá v tom, co konkrétně číslo od čísla popisujeme, ale především v hlubším významu skrývajícím se za nimi. Zde můžeme využít přirovnání indikátorů a jejich vztahu k „realitě“ k pojmovému myšlení nebo lidské řeči a jejího vztahu k tomu, co nás obklopuje. Slova [nebo šířeji pojmy] jsou symbolickou reprezentací popisované reality v každodenním životě jednotlivce. Indikátory jsou symbolickou reprezentací zkoumaného jevu pro vědce, úředníky atd. Význam určitého sdělení [například: „kdo druhému jámu kopá, sám do ní padá“] můžeme interpretovat mnoha způsoby. Buď „doslovně“ nebo metaforicky. Stejně je tomu s indikátory. Rozhodneme-li se například použít výskyt sovy pálené jako indikátor biodiverzity ve starém lese, potom, pokud se ukáže, že v daném lese sovy žijí, nedovídáme se jen o jejich existenci v dané lokalitě, ale získáváme také informace o celkovém stavu životního prostředí a zdraví ekosystému v konkrétní oblasti.

Metaforický charakter indikátorů je nutné brát v potaz hlavně pokud se zaměřujeme na zkoumání komplexnějších a abstraktnějších jevů. Jednoznačným příkladem jsou hlavně indexy vznikající agregací informací poskytovaných více indikátory. V případě indexů totiž mnohdy není možné v konkrétních termínech konstatovat, co přesně měří. Je nutné užít metaforického výkladu. [Cobb, Rixford 1998]

Je také dobré si uvědomit, že jako slova mají svá synonyma, tak i indikátory určitého jevu mohou být alternovány. Tato „nahraditelnost“ je elementem do určité míry matoucím, protože jeden jev můžeme uchopit mnoha způsoby. Na jedné straně to vyžaduje jistou míru vědecké disciplíny [ve smyslu pravidelného seznamování se s vývojem ve zkoumané oblasti] a pozorné práce na konceptualizaci problému. Na druhé straně však tato charakteristika sociálních indikátorů poskytuje i jisté výhody. Je totiž možné testovat validitu námi zvoleného indikátoru pomocí kontrolního alternativního nástroje.

Velmi podstatným bodem diskuse o metodě(metodách) sociálního monitoringu je nejen definice toho, co má být měřeno, ale i toho, kdo nebo co bude jednotkou měření. [Esping-Andersen 2000] Tvorba sociálních indikátorů může být, jak bylo popsáno výše, iniciována buď za účelem sběru dat extenzivního komplexního charakteru nebo k testování určitých hypotetických modelů. V případě sběru velkého množství informací, které mohou sloužit jako základ pro analýzu a hledání určitých zákonitostí při induktivní práci, je měření ve své podstatě nezaměřené a definice zkoumaného problému se jeví jako vágní. Naopak u

monitoringu, který má za úkol testování určitých hypotéz, můžeme předpokládat existenci zakotvující teorie, a tedy i jasně vymezeného záměru zkoumání.

Z metodologického pohledu je také nutné jednoznačně stanovit, bude-li se výzkum pohybovat na úrovni individuí, domácností [rizika dětské chudoby, spotřebního koše domácností] či se zaměříme na sociální atributy [míra koheze, míra nezaměstnanosti atd.]. V případě volby výzkumné jednotky se však nemusíme řídit pravidlem „buď a nebo“ a vybrat striktně jednu z uvedených možností. Interpretačně přínosná totiž může být právě kombinace všech rovin v rámci jednoho problému. Esping-Andersen například zdůrazňuje, že v dnešní době existuje velké množství informací pokrývajících všechny vrstvy objektů, ovšem není možné mezi nimi vyzorovat žádné souvislosti a příčinné vztahy [data týkající se makropodmínek - občanská válka, masová nezaměstnanost, pokles GNP - a mikrosituace jednotlivců - spokojenost s bydlením atd.].

Jedním z velmi nebezpečných úskalí sociálního monitoringu, zvláště monitoringu extenzivního, longitudinálního je fakt, že měřicí nástroj zůstává po dlouhou dobu stejný, většinou kvůli garanci srovnatelnosti dat v časových řadách. Realita se ovšem mění. Vznikají nové sociální instituce, životní situace a s tím spojená nová rizika, potřeby a formy hospodaření se zdroji. Rigidní kolosy sociálních indikátorů však mají kapacitu měřit jen to, co byly schopny měřit vždy, tedy co bylo důležité v určité době, v určité konstelaci zájmů, řádu, institucí atd. „Mezi prsty“ jim pak unikají aktuální problémy. [Esping-Andersen 2000]

S velkými metodologickými problémy se potýkají hlavně mezinárodní výzkumy. Ukažme si, jak důležitá je definice zkoumaného jevu a způsob sběru dat pro jejich interpretaci. Mezinárodní výzkumy pracují zejména se dvěma zdroji dat: s harmonizovanými zdroji, tedy s materiálem, který vznikl nezávisle v každé ze sledovaných lokalit a byl poté podroben čištění a přepočtům vedoucím ke vzájemné srovnatelnosti. Druhým způsobem, jak získat mezinárodní data, je provést standardizovaný výzkum v potřebných oblastech. Výsledkem jsou pak nová standardizovaná data, srovnatelná bez dalších nutných úprav.

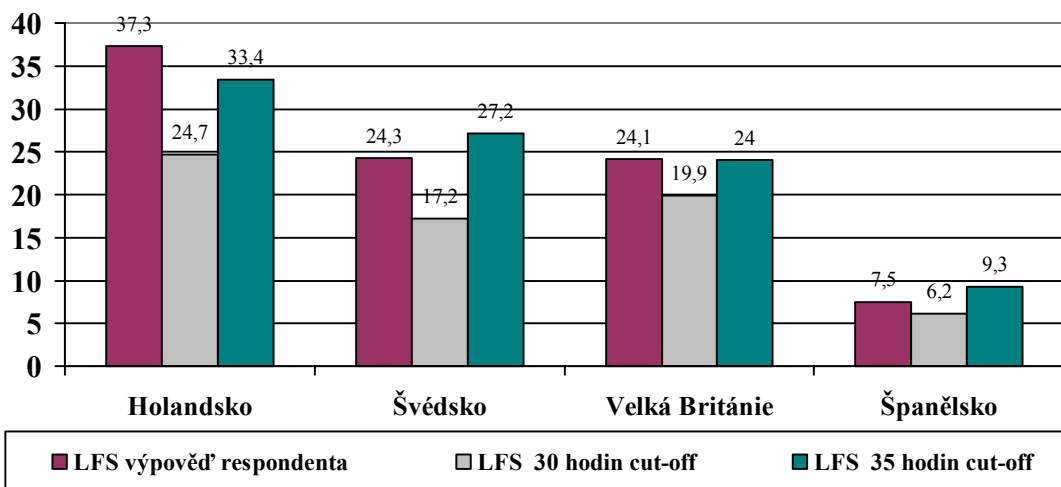
Následující příklad ukazuje úskalí harmonizace a standardizace. Představme si, že máme za úkol provést srovnání míry zaměstnanosti na částečný úvazek ve vybraných evropských zemích.

Jako první se nabízí možnost začít pátrat v národních statistických archivech. Zde je třeba si uvědomit, že různé země používají i různé definice k rozlišení práce na částečný a plný úvazek, pakliže země vůbec tyto dvě kategorie statisticky mapují. V Evropě se můžeme setkat se třemi různými způsoby, jak země k práci na částečný úvazek přistupují. První je založen na definici zaměstnání na částečný úvazek, která říká, že zaměstnanec se sám při tázání rozhoduje [na základě reflexe své vlastní situace], zda je zaměstnán na částečný nebo plný úvazek. Druhým možným přístupem k měření je tzv. cut-off přístup, kdy výzkumný tým dané země na základě existující legislativy rozhodne, kolik hodin odpracovaných týdně bude považováno za částeční úvazek a kolik za plný. Třetí způsob, jak rozlišit různé formy zaměstnanosti, je kombinací dvou předešlých. [van Bastalaer, Lemaite, Marianna 1997] Podle ILO [1995] používá například Holandsko a Švédsko cut-off přístup. V obou zemích je hraniční odpracovanou dobou za týden 35 hodin. Španělsko a Anglie ve svých statistikách používají třetí - kombinovaný způsob monitoringu. Za těchto podmínek nemůžeme očekávat, že získáme srovnatelné údaje, budeme-li využívat pouze národních statistických údajů.

Rozličností definic v různých zemích však limitace národních statistik a v důsledku toho i obtížnost jejich harmonizace nekončí. Datové zdroje velice silně ovlivňuje také způsob sběru informací. Velice důležitou je například volba objektu výzkumné jednotky, formulace otázek a načasování sběru dat, což je klíčové při měření problémů spojených se zaměstnaností a nezaměstnaností.

Ale ani standardizovaná nově vzniklá data nejsou bezproblémová. Podrobíme-li analýze data EUROSTATU, konkrétně výsledky šetření Labor Force Survey z let 1997 a 1998, vidíme, že i zde existují mnohé obtíže. EUROSTAT používá k měření míry zaměstnanosti na částečný úvazek výpověď respondenta, který určí svoji zaměstnaneckou pozici - míru úvazku. Každý respondent přitom uvede přesný počet odpracovaných hodin za týden. Následující graf demonstrovuje, jaké výsledky dostaneme, když do prvního sloupce zadáme míru zaměstnanosti na částečný úvazek, jestliže se budeme řídit spontánními výpověďmi respondentů. Druhý sloupec prezentuje data, která dostaneme, pokud uijeme 30hodinovou cut-off definici [na částečný úvazek pracují všichni, kdo nejsou zaměstnání na více než 30 hodin týdně]. Poslední sloupec ukazuje míru zaměstnanosti na částečný úvazek, když ho definujeme jako nejméně 35hodinový.

Graf 1 Míra zaměstnanosti na částečný úvazek jako část celkové zaměstnanosti-různé definice

Pramen: Eurostat 1998, OECD 1997

Je patrné, že data se mění podle užití definice. To však pravděpodobně není nic překvapivého. Důležité je, že když opustíme rovinu absolutních a procentuálních hodnot a pokusíme se seřadit země podle míry částečných zaměstnaneckých úvazků, zjistíme, že pořadí sledovaných čtyř zemí nezůstává stejné, užíváme-li různých definic. Zjištění možná triviální, ale do jisté míry demonstrující magii spojenou s definicemi sledované problematiky. Práce s různými definicemi může, jak je dokázáno výše, znamenat rozdíly nejen ve výsledcích, ale i v pořadí srovnávaných subjektů.

Někteří kritici mezinárodních indikátorů, kteří upozorňují na přílišnou obecnost zjišťovaných skutečností, mají v určitém smyslu slova pravdu. Mezinárodní monitoring je založen na standardních proxy proměnných obecnějšího charakteru. V komparativním výzkumu obecně platí pravidlo, že čím více srovnávaných jednotek vstupuje do analýzy [tzn. čím extenzivnější skupina zkoumaných jednotek], tím je nižší, alespoň ve většině případů, intenzita (hloubka) analýzy sledovaného problému. V drtivém množství případů je mapování sociálního terénu přizpůsobeno potřebám instituce, která jej iniciuje nebo realizuje. Sociální monitoring má samozřejmě jiný charakter, je-li požadován výzkum globálního charakteru [OSN] a jiný, pokud má za úkol zmapovat situace ve dvou skandinávských zemích. Sociální indikátory, stejně jako všechny jiné měřicí nástroje, jsou totiž smysluplné pouze tehdy, pokud mají dobře nastavenou „stupnici“, která umožňuje dospět k interpretovatelným zjištěním.

V přírodních i sociálních vědách se výzkumníci snaží pracovat s nástroji, které umožňují dobré rozlišení existence a míry určitého jevu ve zkoumaném vzorku [Sijtsma 2002]. Z každodenního života víme, že výkony a pořadí běžců na 100 metrů nemůžeme zodpovědně a přesně stopovat za pomoci klasických náramkových hodinek, které velmi nejasně rozlišují uplynulé sekundy. Sekundová měřidla jsou pro běh na 100 metrů na Olympiádě naprosto nevyhovující. Postrádají totiž schopnost dostatečně sledovat rozdíly ve skupině běžců. Nediverzifikují jednotky ve vzorku. Podobně tomu je i u mezinárodního monitoringu. Pokud měříme na globální úrovni například míru zaměstnanosti, nezaměstnanosti a práce na částečný úvazek, je zřejmé, že nemůžeme užít indikátorů, které používá Eurostat neboť toto měření je, na rozdíl od příkladu s náramkovými hodinkami, pro určité jednotky/země/ příliš precizní. V některých zemích, jejichž ekonomika se převážně zaměřuje na zemědělskou samovýrobu, je velmi těžké rozlišit, co vyjadřuje slovo zaměstnanost a co práce za účelem přežití. O práci na částečný úvazek, navíc legislativně ošetřené, pak vůbec nemůže být řeč. Proto výzkumné nástroje musí být přizpůsobeny realitě,

kteřou chtějí uchopit. Někdy je nutné zvolit strategii „nejnižšího společného jmenovatele“, jindy zase „nástroje s přesností na tisícinny sekund“.

3.3 Reflexe subjektivní a politické zatíženosti indikátorů

Jsou indikátory nezatíženými ukazateli - entitami samy o sobě nebo jsou ideologicky/hodnotově podmíněné?

Idea sčítání lidu [cenzus] a s ní spojené dotazování se dnes zdají být záležitostmi politicky neutrálními, ovšem už jen pátrání po původu slova census může náš postoj změnit. Uvedený termín pochází ze stejného slova jako například cenzura. Jde o zjišťování potřebných údajů, které sloužily a slouží také jako jistá forma kontroly. Například ve svobodných městech v Itálii v období renesance byly prošetřovány domácnosti a podle zjištěného statusu se rozhodovalo, kdo je správným občanem a kdo naopak potencionálním zlodějem. [Duncan 1984]

Sociální monitoring je sociálně-vědní zkoumání, které si obecně klade za úkol uchopit pomocí sociálních indikátorů sociální realitu či její jednotlivé dimenze a zaznamenat určité změny. Nevyhnutelně tak, stejně jako například antropologie, sociologie [i další sociálně-vědní zkoumání] naráží na problém vztahu zkoumajícího subjektu a zkoumaného objektu. V kontextu sociálních věd je třeba si uvědomit, že idea absolutní nezávislosti zkoumajícího subjektu na prostředí, ve kterém se nachází, a hlavně na objektu, který se snaží zkoumat, je pouhým přáním a iluzí. Výzkumník je nedílnou součástí sociální reality a je jí proto a priori ovlivněn, permanentně ovlivňován a navíc jí sám neustále ovlivňuje.

V tomto kontextu Bourdieu [1992] konstatuje, že sociální původ, třída, pohlaví, etnikum a další charakteristiky individuálního výzkumníka ovlivňují výraznou měrou konstrukci jeho sociologického diskurzu. Již vymezení výzkumné otázky/záměru je hodnotově zatížené. Nemluvě o tom, jak je ovlivněna samotná konceptualizace zvoleného tématu v kontextu multiparadigmatických věd, jakou je například sociologie. Bourdieu upozorňuje i na to, že nejen osobnost výzkumníka může mít vliv na to, kterým směrem jde daný sociologický výzkum. Dalším nezanedbatelným faktorem se jeví profesní postavení vědce v mikrokosmu akademického života i jeho teoretické zaměření a metodologické preference. Třetí skutečnost, která poznamenává vědeckou práci sociologa, je jeho přístup [coby zkoumajícího subjektu] k analyzovanému objektu (realitě).

Naše konstatování by mohla v mnohých výzkumnících vyvolat pocit beznaděje a existenciální skepse. Bourdieu jako jedno z možných východisek z této situace navrhuje, aby výzkumník nezůstával při své práci pouze na úrovni filozofování a intelektualizmu, ale aby nahlížel na svět spíše přes optiku „konkrétní problémy - praktické řešení“. Všechna výše uvedená zatížení [nedostatky] výzkumníka nebo výzkumného týmu, který se rozhodne pracovat se sociální realitou, je, podle Bourdieua, možné eliminovat dostatečnou reflexí sebe sama na všech třech zmiňovaných úrovních. Pouze při porozumění podmíněnosti analytika a jeho konstrukce vědeckého paradigmatu a používaných nástrojů je možné přehodnotit všechna dosavadní zjištění a dospět tak k výsledkům, které umožňují lepší porozumění lidského jednání.

Výraznou měrou toto platí i v případě sociálních indikátorů. Navíc je možné tvrdit, že sociální monitoring není zatížen pouze postoji a osobními charakteristikami zkoumajícího, jeho postavením, akademickým zaměřením, ale je věcí otevřeně politickou. Cobb [1998] dokonce tvrdí, že každý indikátor je hodnotově zatížen a nese implicitní poselství. Uvědomění si skrytých hodnot může přispět k vyváženosti interpretace, což samo o sobě neučiní jeho nástroj neutrálním. I Cobb vidí jako jediné východisko z nevyhnutelné zatíženosti sociálního monitoringu dostatečnou reflexi výzkumníka a situace, v níž byl projekt realizován.

Jedním z hlavních úkolů práce se sociálními indikátory je analýza politických opatření, jež je svázána s potřebami sociální politiky, která ovlivňuje konkrétní rozhodování

na organizační a řídicí úrovni. Sociální indikátory jsou tedy určitým nástrojem politiky [Land 1983]. Zadavatelem nebo hlavním uživatelem výstupů tohoto typu výzkumu jsou ve velké míře orgány státní správy nebo nadnárodní organizace, které tyto údaje využívají při přípravě, formulaci a při evaluaci svých rozhodnutí a opatření. Land upozorňuje na skutečnost, že výzkum sociálních indikátorů, více než jiné sociálně-vědní zkoumání, závisí na spolupráci vědců s vládními orgány. Proto tato oblast není plně kontrolována vědeckou komunitou. Alokace zdrojů na realizaci projektů uvedeného typu závisí na politické vůli, přičemž škrty v rozpočtech vládních institucí mohou znamenat zánik sociálního monitoringu.

Podobně se vyjadřují i Bell a Mayerfeldová [1999:13], když uvádějí příklad z oblasti indikace rizik spojených se zhoršujícím se životním prostředím: „Sběr dat potřebuje vysoce kvalifikovanou pracovní sílu a je velice nákladný. Vláda na tyto výzkumy přispívá... ale vlivné zájmové skupiny jsou schopné získat potřebnou politickou moc, aby mohly ovlivnit zaměření vládních grantových(sponzorských) aktivit. Tytéž zájmové skupiny jsou schopné ovlivnit orientaci výzkumných projektů na univerzitách díky tomu, že nabídnou zajímavé granty... Výsledkem je stav, ve kterém prostředky k uchopení a popsání rizik jsou ovládnuty těmi, kdo disponují finančními prostředky, a ne těmi, kdo mají zájem na jejich nezávislém zmapování. Bohatí tak ovládají „jazyk“ rizik, diskurz toho, jak se budou problémy rizik zkoumat a pojmenovávat. Šance vzniku kritického alternativního výzkumu je proto v takovémto prostředí velmi malá.“ Zmíněná snaha určitých sociálních aktérů o ovládnutí prostoru „jazyka“ sociálních rizik či kontextu naší práce „jazyka“ sociálních indikátorů by se dala popsat pomocí Bourdieuvých termínů symbolická moc a symbolické násilí [pozn. 14].

Je zřejmé že indikace stavu životního prostředí a sociální monitoring nejsou jednoznačně srovnatelnými kategoriemi. Oba výzkumné směry se vystavují srovnatelným tlakům institucí, které mohou být zainteresovány na výsledcích daného zkoumání [pokud tedy nejsou přímo explicitně zadavateli projektu]. Z výše uvedeného můžeme vyvodit, že státní i nadnárodní instituce se mohou v rámci snahy o upevnění svých pozic či představ o sociální struktuře pokusit uzurpovat právo na definici. Tedy právo na to, co bude nazýváno problémem, a jakým způsobem se budou problémy uchopovat.

Dalším příkladem ideologické zatíženosti může být zneužívání sociálního monitoringu ke kamuflování zájmu a předstírané důležitosti role občana a jeho názoru v procesu řízení a rozhodování. Podle Atkinsona [2000] se například Evropská unie pomocí práce na sociálních indikátorech a publikováním jejich výsledků snaží zakrýt nebo rehabilitovat nedemokratičnost rozhodovacího procesu v rámci svých institucí. Evropská unie totiž stejně jako některé další nadnárodní instituce není vystavěna na demokratických základech, není reprezentací volenou občany, přičemž ale ovládá prostor rozhodování, což se občanů bezprostředně dotýká. Například některé direktivy navržené Evropskou komisí a přijaté Evropskou radou, jsou závazné pro jednotlivé země Evropské unie, přičemž národní parlamenty i parlament evropský hraje velmi malou roli. Role Evropského parlamentu se postupně zvyrazňuje, přesto však má roli hlavně poradní a konzultační než moc exekutivní. K této problematice se podrobněji vrátíme v kapitole týkající se sociální kvality.

4. Sociální monitoring v Evropské unii

4.1 Sociální dimenze EU

Evropská unie se vyrovnává se svým postavením na globálním trhu a snaží se o maximalizaci své konkurenceschopnosti. Z jejích dokumentů je však více než patrné, že udržení konkurenceschopnosti a ekonomické prosperity je provázáno uvědomováním si sociálních dopadů internacionalizace a globalizace. Evropská unie se také, podle Giddense snaží o „rekonstrukci solidarity“ [www.vpro.nl 20.11.2001]. Tento pojem v podstatě znamená přizpůsobení se doposud existujících konceptů solidarity globální realitě internacionální komunity. Hlavním požadavkem této nové solidarity je respektování individuálního rozvoje jedince, jeho různé kulturní hodnoty a vytváření koherentního sociálního celexu. Sociální solidarita v této podobě by měla být pojídlem fragmentované společnosti, která umožní důvěru, participaci a podporu lidí v krizové situaci. Má být aktivním a aktivujícím konceptem reagujícím na dynamické a nestálé prostředí. [pozn. 15]

Giddens [2001] také hovoří o myšlence evropského sociálního modelu, který je podle něj postaven na snaze přizpůsobit charakter sociální ochrany a zabezpečení rapidně se měnícím externím ekonomickým podmínkám [viz kapitola Reflexe účelu sociálního monitoringu]. Toto přizpůsobení spočívá hlavně ve flexibilizaci sociálních opatření - „flexicurity“ [Giddens 2001:14] - aktivní podpoře lidského kapitálu a vzdělání, přičemž je vše koordinováno z nadnárodních pozic s respektem k jinakosti a autonomii jednotlivých participujících států. Autor tvrdí, že takto vedená politika umožní lidem přizpůsobit se rychleji měnící se situaci na trhu, zbaví je strachu z technologických změn a z pohybu na pracovním trhu. Lidé si uvědomí existence ochranných opatření a nebudou se ostýchat změnit zaměstnání nebo vstoupit do nově vzniklých rizikových sektorů. Toto je podle Giddense základním předpokladem efektivní adaptace evropského prostoru na globální situaci.

Historie „sociálního uvědomování“ evropské komunity je formálně zakotvena v dokumentu nazývaném „Social Charter“.

Konec osmdesátých let je charakteristický oživením zájmu o sociální dimenzi Evropského společenství, ovšem už v padesátých letech můžeme nalézt zárodky snahy řešit tyto problémy na úrovni Společenství. V následujících odstavcích se pokusíme stručně nastínit, jak se přístup k sociální problematice v Evropské unii měnil v průběhu desetiletí.

Jak již bylo řečeno, v padesátých letech byl součástí Římské dohody odstavec zabývající se rovností pohlaví, volným pohybem práce, pracovníků a pomocí při relokaci a rekvalifikaci jedincům, kteří byly postiženi integračním procesem. Od tohoto období můžeme zaznamenat snahy o harmonizaci především zaměstnaneckých práv. V šedesátých letech je také založen Evropský sociální fond [ESF] jako jeden ze tří strukturálních fondů. Jeho pole působnosti se rychle vyvíjelo, byl však hlavně orientován na financování rekvalifikací, aktivní zaměstnanecké politiky a práci se znevýhodněnými sociálními skupinami či regiony s důrazem na řešení problému nezaměstnanosti a adaptaci na průmyslové změny. Postupná integrace trhu v Evropě, nedostatečně provázená harmonizací sociálních opatření a hlavně opatření týkajících se pracovních podmínek a minimálních mezd, vede k obavám ze sociálního dumpingu, kdy výroba se přesunuje do oblastí s menšími „sociálními náklady“. Tato situace vedla Evropskou komisi [řízenou Delorsem] k vytvoření dokumentu týkajícího se minimálních sociálních práv [Social Charter], jenž obsahuje dvanáct základních bodů/tem: svobodu pohybu, zaměstnanost, zlepšování pracovních a pracovních podmínek, svobodu kolektivního jednání a sebeorganizace, přípravu na povolání, rovnost mužů a žen, informovanost, konzultace a participace pracovníků, zdraví a bezpečnost pracovního prostředí, ochrana dětí a dospívajících, problematika starých občanů a postižených. Tento dokument vedl k vytvoření, byť velmi problematického a diskutabilního Sociálního protokolu a Dohody o sociální politice a k jejich zapracování do Maastrichtské dohody o Evropské unii, tedy do jednoho z nejzákladnějších a nejzávažnějších dokumentů, který definuje rozhodovací proces celého společenství. [Leat 1998]

Social Charter posloužil jako podklad pro vznik „Sociálního protokolu“ a „Dohody o sociální politice“ jako dodatku Maastrichtské dohody zaměřující se na oblast zlepšování pracovního prostředí, pracovních podmínek, informace a konzultace pracovníků, rovnosti mezi pohlavími, integrací těch, kdo jsou exkludováni z pracovního trhu, sociálního zabezpečení a sociální ochrany pracovníků, ochrany pracovníků při časové specifikaci jejich zaměstnaneckých smluv, reprezentaci a kolektivní vyjednávání v případě zaměstnanců i zaměstnavatelů, podmínek zaměstnanosti občanů zemí třetího světa v Evropské unii [Leat 1998].

Kořeny sociálních snah sahají hlouběji do historie evropského kontinentu, než jsme nastínili v předchozím odstavci, a dotýkají se tradice sociálního států v jednotlivých evropských zemích. Někteří autoři [Atkinson 2000] však na sociální snahy vyvíjené Evropskou unií nahlíží kriticky a považují zájem o evropské sociální občanství a sociální vyloučení za neupřímný a předstíraný. Tato hra má přesvědčit občany, že jejich obavy jsou brány v potaz a že na ně evropské instituce reagují. Atkinson dokonce varuje před politickým symbolismem, který spočívá v simulaci nějaké činnosti, přičemž ve skutečnosti se nic neřeší, neboť opatření navrhuující reformu evropského sociálního modelu se mohou ukázat jako příliš nákladná. Atkinson zdůvodňuje svůj postoj argumentem o prvotní a hlavní ekonomické funkci Unie zdůrazňující konkurenceschopnost v globální ekonomice.

Vrátíme-li se však k chronologii rozvoje „sociální dimenze“ Evropské unie, můžeme konstatovat, že dalším velmi podstatným bodem pro zdůraznění významu sociální dimenze Evropské unie bylo přijetí Maastrichtské dohody v roce 1992, která jasně formuluje potřebu rovnováhy mezi ekonomickou a sociální prosperitou Komunity. Nejnovější signály Unie respektují tento směr. Evropská komise [European Commission 1997] zdůrazňuje, že hlavním úkolem Unie je přizpůsobit existující systém novým podmínkám [globální trh, konkurence] a přitom nesnížit dosavadní životní standardy. Vysoká úroveň systému sociálního zabezpečení je důležitým faktorem při udržování sociální koheze i ekonomické prosperity. „Úkolem EU je stát se nejkonkurenceschopnější a nejdynamičtější ekonomikou na světě, která zaručuje udržitelný ekonomický rozvoj s více a lepšími pracovními příležitostmi a výraznou sociální kohezí. Dosažení tohoto cíle vyžaduje obecnou strategii zaměřenou především na:

- zlepšení politiky v oblasti informačních technologií, výzkumu a vývoje, které ulehčí přechod na ekonomii a společnost založenou na znalostech;
- sjednocení vnitřního trhu za účelem urychlení realizace strukturálních změn v Unii za účelem zlepšení konkurenceschopnosti;
- modernizace evropského sociálního modelu, který vede k participaci a zabraňuje sociální exkluzi.“ [European Council 2000:2]

Dalším signálem, který demonstruje evropskou multidimenzionální strategii rozvoje kombinací ekonomických, organizačních, sociálních a výzkumných aktivit, je například i „Pátý referenční výzkumný program“. Ten je zaměřen na omezené množství problémů a oblastí. Má kombinovat technologické, industriální, ekonomické, sociální a kulturní aspekty. Důraz klade na srovnání jednotlivých členských států ve sledovaných oblastech a na vytváření koherentního a konzistentního základu pro legitimizaci širokého spektra různých přijatých opatření a rozhodnutí. [European Commission 2000] Za touto abstraktní formulací se skrývá snaha evropských úředníků, zvláště pak pracovníků Evropské komise, o otevření široké diskuse mezi vědci různého zaměření na jedné straně a technokraty a politiky na straně druhé. Cílem projektu je zlepšení efektivity a zvýšení legitimacy fungování Evropské unie.

Realitou ovšem i přes výše zmíněné snahy Evropské komise zůstává, že rovina rétorická se ne vždy kryje s rovinou akce a proces legitimizace rozhodování v Unii je velmi pomalý, navíc ovlivňovaný politickou a ekonomickou situací v Evropě. Poměrně důležitou roli také hraje skutečnost, která země stojí právě v čele Evropy. Ilustrací nestálosti rétoriky i činů evropských institucí je například signál vyslaný v období portugalského prezidentství,

kteřý jasně zdůraznil důležitost konkurenceschopnosti, přičemž demokratická dimenze problému byla „opomenuta“. [Beck et al 2001]

Z výše uvedených skutečností lze vyvodit, že Evropská unie potřebuje k dosažení svých strategických cílů potřebné znalosti a systematické informace. Těžko lze hovořit o kvalitě života evropských občanů, pokud nejsou jejich životní a sociální podmínky adekvátně zmapované. Proto byly podporovány projekty typu „Sociální indikátory“ [realizovaný Eurostatem], akademicky orientovaný „EU Reporting“ [viz kapitola týkající se Historie sociálního monitoringu] nebo projekt „CESIS“, jehož cílem je definice a sumarizace nemonetárních indikátorů chudoby a sociální exkluze. Výsledkem projektů má být výběr relevantních dimenzí a následně indikátorů využitelných k mapování a k analýze blahobytu a kvality života v různých evropských regionech.

Evropský sociální monitoring se při této snaze popsat stav blahobytu na svém území nechává inspirovat a vést politickými úkoly a strategiemi Evropské unie. Berger-Schmittová a Noll [2000] vygenerovali z existujících dokumentů následující hlavní politické [ideologické] podněty, jež jsou pro současný evropský monitoring klíčové a od nichž se odvíjí ze snahy uchopit blahobyt v tomto prostoru:

- ekonomický a sociální rozvoj, zlepšování kvality života: zaměstnanost, vzdělání, komunikační technologie, zlepšování veřejného zdraví, osobní a sociální bezpečnost, ochrana životního prostředí;
- posilování ekonomické a sociální koheze [redukce regionálních rozdílů, rovné šance pro muže a ženy, rovné šance pro postižené, eliminace sociální exkluze a diskriminace, motivace solidárního jednání mezi lidmi, zlepšení fyzického spojení mezi lidmi (doprava, infrastruktura)];
- udržitelný rozvoj.

Tyto tři okruhy zájmu se jasně projevují i do výběru konceptů, přes které lze sociální situaci v Evropské unii uchopit. Provázaností těchto okruhů a teoretických konceptů sloužících k jejich popsání se zabývá následující podkapitola. Prezentuje koncept kvality života, sociální koheze, sociální inkluze, udržitelnosti lidského rozvoje a sociální kvality.

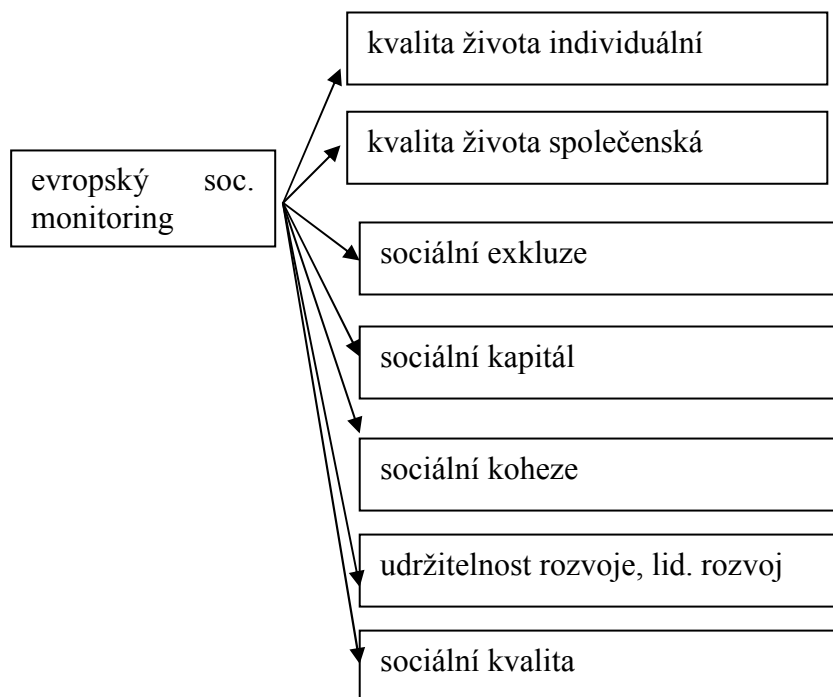
4.2 Relevantní koncepty evropského sociálního monitoringu

Jak lze propojit jednotlivé politické cíle a existující teoretické koncepty sociálního monitoringu?

S uvedeným politickým cílem [propojení ekonomického a sociálního rozvoje a zlepšení kvality života] koresponduje v sociálním monitoringu používaný termín dobrého života/blahobytu/welfare, se kterým jsme doposud v textu pracovali jako s konceptem kvality života. Druhému zmíněnému okruhu politických cílů [posilování ekonomické a sociální koheze] nejvíce odpovídá teoretický koncept kvality společností, který je nadřazeným pojmem pro velmi diskutované téma sociální exkluze, koheze a sociálního kapitálu. Třetí okruh cílů shrnutý pod nálepkou udržitelný rozvoj, lze jasně propojit s konceptem udržitelnosti přírodního, lidského a sociálního kapitálu, tedy pojmů definovaných Světovou bankou nebo termínem „lidský rozvoj“ [human development], který je postaven na Senově ideji dovedností/možností.

V následujících odstavcích se snažíme o definici a co nejpřesnější popis výše jmenovaných termínů: kvalita života, sociální exkluze, inkluze, sociální kapitál a udržitelnost rozvoje a sociální kvalita. Nastíhujeme, že existuje mnoho různých úhlů pohledu na dané koncepty a mnoho „paralelních“ definic. Analýza těchto šesti základních konceptů sociálního monitoringu nám mimo orientace v různých teoretických konceptech deduktivního sociálního monitoringu později poslouží také jako teoretický základ pro konceptualizaci sociální kvality.

S c h é m a 3 Evropský sociální monitoring - přehled výchozích konceptů

4.2.1 Kvalita života

V diskusi o kvalitě života se nejdříve podíváme na teoretická východiska tohoto pojmu. Na to, jak vlastně chápat kvalitu života. Poté stručně zrekapitulujeme, co jsme již rozebrali v kapitole zabývající se historií sociálního monitoringu, tedy rozlišení mezi kvalitou života jednotlivců a kvalitou života nahlíženou z úhlu pohledu společnosti a jejích institucí.

Teoretická východiska

Esenciálním momentem při diskusi o měření kvality života je vyjasnění samotného pojmu „kvalita“, který zde už několikrát zazněl. Význam tohoto slova v každodenním životě je v podstatě kontradiktorický ke slovu měření nebo kvantifikace. Kdyby bylo možné kvalitu jednoduchým způsobem kvantifikovat asi už by nebyla nazývána kvalitou. Přesto však může být kvalita posuzována jako hodnota, která se může pohybovat na škále v rozmezí od špatná/nízká po výtečná/vysoká. Problémem ale zůstává, jak se stanovuje kritická hranice mezi špatnou a výbornou kvalitou života. Definice a stanovení toho, co je „dobrý/kvalitní život“ a co ne, ve velké míře závisí na převládajících společenských hodnotách, společenské ideologii nebo volbě výzkumníka.

Cobb [2000] se snaží o sumarizaci nejdůležitějších teoretických konceptů [myšlenkových proudů], které mohou být chápány jako teoretická východiska diskuse o kvalitě života, blahobytu. Jako jeden z možných teoretických pramenů Cobb uvádí utilitarismus. Na základě této teorie je kvalita života určována podle nejvyššího možného uspokojování tužeb individuů. Dobrou společností lze nazvat tu, jež poskytuje maximální uspokojení nebo pozitivní zkušenost všem svým občanům. Přitom je nutné vzít v potaz, že tužby občanů a jejich pozitivní zkušenosti nemusí mít pouze materiální podobu. Podstatnou

roli hrají další skutečnosti jako bezpečné sousedství, dobré vztahy s rodinou, s pracovním kolektivem atd.

Proti utilitarizmu a utilitaristickému chápání života stojí, podle Cobba, Rawlsova teorie spravedlnosti. Rawls například tvrdí, že pokud by se lidé dohadovali o pravidlech společnosti aniž by věděli, jaké budou jejich pozice a status v dané společnosti, rozhodli by se raději pro takovou komunitu, která garantuje základní svobody jednotlivce a distribuuje své zdroje a statky podle principu „nejdříve ti nejpotřebnější“, než pro systém, jenž se snaží o maximalizaci totálního štěstí a užitku. Autor zdůrazňuje, že pro společnost je důležitější zabezpečovat a ochraňovat minimální úroveň důstojnosti než maximální úroveň výnosu. Obecné blaho/welfare může vzrůst pouze tehdy, pokud se zlepší situace nejchudších, nejpotřebnějších. Nikdo totiž nikdy nedokáže předpovědět, stane-li se v budoucnosti chudým nebo bohatým.

Dalším kritikem čistého utilitarizmu je Sen. Dobrá společnost je podle něj ta, jenž člověku umožní dosáhnout hodnot a stavů, které on sám pokládá za dobré a které navíc podněcují růst dovedností a schopností svých členů, než ta, jež pouze umožňuje uspokojování potřeb občanů. Kvalitu života potom Sen chápe jako jisté charakteristiky každého jednotlivce umožňující mu jednat, fungovat ve společnosti a žít tak plný život. Kvalita života vychází ze stavu bytí [zdraví, sociální vazby, sebedůvěry] a příležitostí pro konání [politické aktivity, intelektuální motivace, zajímavé práce]. Bez kvality bytí a příležitosti ke konání člověk nemůže žít dobrý život. [Cobb 2000]

Mikro- a makrorovina kvality života

Jak jsme již výše naznačili, existují dva základní přístupy ke konceptu kvality života. První z nich je zaměřený na jedince a jeho socializaci v rámci společnosti, druhý z nich naopak koncentruje svoji pozornost na společenskou/sociální rovinu a zabývá se stavem společnosti a jejích institucí.

Individuálně zaměřený koncept se profiluje jako popis subjektivní percepce životní situace jednotlivce nebo jeho objektivních životních podmínek. Objektivní životní podmínky jedince potom lze uchopit jednak jako existenci zdrojů (dovedností) potenci, které mohou vést ke kvalitnímu životu [ukazatele vstupu], nebo jako popis aktuálních životních podmínek jedinců [indikace výstupu].

Vedle individuálně zaměřené kvality života, existuje v literatuře také pojem kvality života společnosti. Objektem tohoto chápání kvality života, jak název napovídá, už není blahobyt jedince, ale blahobyt sociálního supraindividuálního charakteru. Popisuje kvalitu sociálních jevů, které přesahují úroveň izolovaného jedince. Je zřejmé, že při popisu této abstraktní roviny se nemůžeme obejít bez odkazů na individuální osoby. Ty [názory občanů, zkušenosti, individuální situace] jsou však proxy proměnnou pro popsání sociální kvality „vyššího řádu“ [pozn. 16]. Kvalitu života společnosti je možné měřit z různých perspektiv. K jejímu uchopení například slouží pojem sociální koheze, sociální inkluze, udržitelnosti sociálního rozvoje i sociální kvality.

4.2.2 Sociální exkluze, inkluze

Obecná charakteristika pojmů

Hned v úvodu bychom rádi upozornili, že je nemožné popsat problém sociální exkluze v celé jeho šíři, multidimenzionalitě a bez určité míry schematicnosti. Přesto se však v následujících odstavcích pokusíme o systematický exkurz do konceptuálního labyrintu sociálního vyloučení.

Bylo by omylem domnívat se, když je sociální exkluze (inkluze) intenzivně diskutována až v posledních dekadách 20. století, tento fenomén do té doby neexistoval a nebylo se s ním možné v každodenním životě setkat. Nikoliv, sociální vyloučení, nemožnost

dosáhnout určitých statků, je součástí lidské společnosti snad od jejího počátku [Marada 2000]. Sociální exkluze a v návaznosti na to i sociální nerovnost však nemusí být percipována jako problém, pokud je součástí společenského řádu jako jev legitimní. Problémem se ale stává, pokud ji nalezneme v sociálním řádu, který proklamuje svobodu a rovnost nebo alespoň rovnost šancí, participaci na politické [politická práva], ekonomické [právo svobodně realizovat své ekonomické aktivity] a nejnověji i sociální moci [právo na sociální jistotu].

Myšlenka demokratické společnosti je postavena na účasti a garanci občanských práv. Do rétoriky moderních demokracií patří i stejné šance pro každého a „...úspěch a neúspěch v různých oblastech - jsou rozloženy více méně nahodile vzhledem k druhotným atributům“ [Marada 2000:13]. Tato idea je postavena na představě existence svobodných, zodpovědných občanů vybavených sumou práv a povinností, což staví všechny na stejnou startovní čáru. Stejná startovní čára je však pouhou iluzí, která nekoresponduje s žitou realitou. Existují totiž skupiny obyvatel, které nemají příležitost své šance využít [dlouhodobě nezaměstnaní, mladí nezaměstnaní absolventi, matky-samoživitelky, zdravotně postižení občané] nebo v nejhrošším případě o svých šancích vůbec neví [analfabeti žijící v ghettech, azylanti, přistěhovalci neznající řeč, systém]. Tito lidé jsou neúspěšní, ale příčinou jejich neúspěchu není neschopnost nebo nedostatek vůle, ale fakt, že byli „mimo hru“ před jejím startem nebo v jiném případě, neúspěch v jedné z oblastí jejich života způsobil i slabé výsledky v ostatních sférách [domino efekt sociální deprivace: mladý nezaměstnaný, nemožnost osamostatnit se od rodičů, horší podmínky bydlení, omezení sociálních kontaktů s pracujícími vrstevníky atd.]. Exkluze tedy není novou skutečností, ale v kontextu současné společnosti a převládající ideologie se stává problémem. Existence exkludovaných jedinců totiž nezapadá do základních ideových premis demokracie a zpochybňuje rovné šance jednotlivců využívat garantovaných práv, svého plného občanství.

Pojem exkluze jako relevantní koncept v rámci sociálně-vědecké diskuse má své kořeny ve Francii, kde byl poprvé použit v souvislosti s debatou o nové chudobě. [Silver 1994] O jeho rozšíření se zasloužila jednak neochota některých vlád přiznat, že chudoba stále existuje, a proto se pojem exkluze jevil jako přijatelnější, jednak zájem Evropské unie o tento koncept [Room 1998], jenž byl poprvé užit v roce 1989, když Rada ministrů doporučila Evropské komisi zkoumat opatření, která by mohla zamezit sociální exkluzi [Cousins 1998]. Poté byla iniciována řada výzkumů a sociální exkluze byla zařazena do druhé série výzkumů European Poverty Programmes.

Podle některých autorů [např. Room 1998] je sociální exkluze relevantnějším konceptem pro současné sociální problémy jako je nezaměstnanost, migrace, situace rodinného života než pojem chudoby. Room [1995] konstatuje, že hlavní rozdíl mezi sociální exkluzí a chudobou spočívá v tom, že exkluze se orientuje hlavně na vztahové záležitosti jako je: nízká sociální participace, nedostatek sociální ochrany, sociálních interakcí nebo moci, kdežto koncept chudoby je spojen s problémy distribuce ve smyslu rozdělování zdrojů ve společnosti [pozn. 17]. Podle Rooma je nutné neustále rozlišovat mezi příčinami a procesy vedoucími k nevýhodné pozici určitých jedinců ve společnosti na jedné straně a mezi výstupy nebo důsledky těchto příčin, procesů na straně druhé. Příčiny a procesy vedoucí k znevýhodňování určitých jedinců či skupin mohou být chápány jako vlastnosti společnosti, a proto popsány pomocí sociální exkluze. Výsledky působení těchto sil na život jedince a na jeho životní situaci jsou orientovány v první řadě na individua a životní podmínky, což se týká spíše sféry multidimenzionálního konceptu chudoby.

Teoretická východiska

Jak už bylo naznačeno u úvodu kapitoly, exkluzi(inkluzi) je možné definovat různě. V literatuře můžeme najít tři základní způsoby jejího uchopení.

Pro první z nich, tzv. francouzské pojetí exkluze, je typický její definiční rámeček - **koncept solidarity** [Silver 1994]. Podstata exkluze spočívá v neschopnosti společnosti integrovat své jednotlivé členy. Spojení mezi společností a jedincem se vlivem nefunkčnosti institucí poruší. Atkinson [2000] uvádí, že francouzské pojetí sociální exkluze je založeno na přesvědčení, že ve společnosti existuje morální a sociální řád, který je nadřazen partikulárním zájmům jednotlivců a určitých skupin a že stát má zajistit svým občanům participaci na tomto řádu. „Sociální vyloučení se primárně týká vztahových otázek a dynamických procesů vedoucích k přetržení sociálních vazeb a marginalizaci skupin ve vztahu k národu. Je chápáno jako následek hlubokých sociálních a ekonomických proměn, které moderní svět prodělává kvůli masové dlouhodobé nezaměstnanosti a vzniku izolovaných a nebezpečných prostorů, které jsou sociálně a prostorově segregovány od zbytku společnosti“ [Atkinson 2000:56].

Druhý přístup k sociální exkluzi, pracovně nazvaný **specializační**, inspirovaný liberální tradicí nazírá sociální vyloučení jako výsledek společenské diferenciaci občanů z hlediska jejich schopností a zájmů. V kontrastu k předcházejícímu francouzskému pojetí exkluze si sociální vyloučení zapřičiňují lidé sami. Občané mohou participovat v určitých doménách života a být z jiných vyřazeni na základě svého rozhodnutí, zájmu jiných aktérů, v důsledku regulací, nevyužívání práv nebo diskriminace. [de Haan 1999]

Třetím konceptem, s jehož pomocí lze definovat exkluzi, je teorie **monopolu**. V jeho optice se společnost strukturuje hierarchicky. V rámci jednotlivých úrovní systému určité skupiny kontrolují vstup k různým zdrojům, statkům a službám a zamezují tak lidem zvenčí, aby tyto statky získali. Exkluze je v podstatě výsledkem procesu, ve kterém privilegované skupiny uzavírají přístup ke zdrojům ostatním, a tak udržují svoji monopolní pozici. Společnost je charakterizována jako hierarchie inkluzí. Jedinci na nejnižších příčkách jsou zahrnuti do menšího množství klíčových institucí a seskupení [IILS 1998]. [pozn. 18] Kořeny tohoto směru sahají ke kritické marxistické tradici, podle níž konflikty ve společnosti pramení z nerovnosti lidí při kontrolování strategických zdrojů.

Každé z výše zmíněných paradigmat pojímá jinak význam slova „být integrován, inkudován“. Solidaristický směr chápe integraci jako stav, kdy jsou lidé částí společnosti jako celku [sdílení norem, participace v různých sférách společnosti atd.]. Problémem tohoto paradigmatu však může být fakt, že multikulturní společnosti jsou více specializované, fragmentované, a proto složitější, což v určitém smyslu logicky jde proti proklamované jednotě společnosti jako celku. Specializační paradigma nahlíží na integraci jako na formální smluvní vztahy a na rovné šance garantované státem jako na instrument bezpečné inkluze. Tento přístup má nejbližší k pojetí sociální exkluze jako občanství, kde jednotlivcům jsou formálně garantována občanská, politická a sociální práva. Tento přístup je možné nazvat systémovou integrací, tedy sociální integrací, která se týká především formálních/státních systémů a institucí [Lockwool 1964]. Nedostatkem takto definovaného přístupu může být skutečnost, že nechává stranou neformální část žité reality [rodinu, komunitu]. Druhou nevýhodou může být fakt, že se toto paradigma orientuje na problém garance práv, zapomíná však na skutečnost, že práva, byť jsou garantována, nemusí být reálně využívána. Inkluzí coby členství individuů ve skupině je charakteristické pro poslední z uvedených paradigmat, paradigma monopolní [Fearweather et al. 2000].

Gore [1995] v kontextu existujících přístupů jak definovat co je exkluze(inkluze), a různosti toho, na jakých principech je založen vztah jedince a společnosti, rozlišuje tři základní způsoby, jak může být koncept sociální exkluze analyticky využit. První z možných aplikací je popis stavu situace, kdy sociální exkluze neřeší pouze ekonomické a sociální aspekty chudoby, ale zaměřuje se i na politickou dimenzi [politická práva a občanství]. V druhém případě může koncept exkluze posloužit k analytickému pochopení vnitřních vztahů mezi chudobou, nezaměstnaností a sociální integrací. Třetím způsobem je využití

sociální exkluze jako normativního konceptu, který otevírá otázky týkající se sociální spravedlnosti.

Gore nám pomohl shrnout analytické využití konceptu sociální exkluze. K odpovědi na otázku, od čeho může být jedinec nebo skupina jedinců exkludována, můžeme využít Trbencovu obecnou definici sociální exkluze jako: "... procesů a situací vyloučení individuů a skupin z příležitostí, výhod a práv, které jsou běžně dostupné v současných společnostech" [1996:99].

Problémy spojené s konceptualizací pojmu sociální exkluze/inkluzi

V následujících odstavcích budou podrobněji diskutovány body problematizující jednoznačné pochopení exkluze a inkluze nebo upozorňující na limity těchto konceptů, které je třeba brát v úvahu, pokud s nimi chceme intenzivněji pracovat. Pravděpodobně se nám nepodaří vyjmenovat všechny. Zmiňujeme se proto o těch nejpodstatnějších a o těch, které jsou relevantní pro pozdější analýzu týkající se sociální kvality: rozporu mezi formální a neformální inkluzí/exkluzí, problém hranic a míry inkluze/exinkluze, sociální kontra individuální zaměřenost konceptu inkluze/exkluze a také různosti exkludovaných skupin. V podstatě se snažíme o nalezení odpovědi na otázky: Inkluze do čeho/ exkluze od čeho? Inkluze/exkluze do jaké míry? Kdo je inkludován/ exkludován? Kdo inkluduje/ exkluduje?

Formální a neformální charakter inkluze/exkluze

Při konceptualizaci sociální exkluze/inkluzi je velmi podstatné uvědomit si, že sociální exkluze existuje na různých úrovních. Zasahuje do sféry formální [veřejná sféra státu], ale i do prostoru neformálních vztahů [občanská společnost, privátní sféra]. Trbanc [1996] například rozlišuje inkluzi/exkluzi individua ve vztahu ke státu a komunitě. Vztah ke státu je v podstatě relací individua jako občana na jedné straně a státu na straně druhé. Vyloučení nebo integrace člověka z nebo do komunity je vztahem jedince coby privátní osoby ke komunitě [privátním skupinám, sociálním sítím přátel, sousedů atd.]. Tyto dvě základní roviny mohou být doplněny o další dimenzi, a to o vztah individua jako pracovníka [konzumenta] k trhu [pozn. 19]. Relace státu - občana a trhu - pracovníka má formální charakter, přičemž svazek občan - stát je postaven na existenci práv [občanských, politických, sociálních] a vztah jedinec - trh na smluvně založených vztazích nebo na mediu peněz. Vztah privátní osoba - komunita je neformální, protože je založen na těžko vymahatelných skutečnostech jako je pocit sounáležitosti, identifikace či sdílené hodnoty.

Inkluze a exkluze „de jure“ a „de facto“

Potenciálním problémem při práci s pojmy exkluze a inkluze je i to, že někdy jsou tyto skutečnosti chápány pouze jako záležitosti formálního vyloučení, a to na úrovni vymahatelných práv občana být integrován/inkludován do určitých oblastí života. To je naprosto v pořádku. Ovšem v realitě můžeme být často konfrontováni s případy, kdy se formálně jeví být určitá skupina občanů inkludována a disponuje stejnými právy [de jure] jako všichni ostatní jednotlivci, má nárok na stejné služby a stejná opatření, ale přesto je jim faktický přístup do určitých sfér společnosti [de facto] uzavřen. Můžeme hovořit o několika příkladech této neefektivní, zdánlivě fungující integrace.

V následujících odstavcích se věnujeme některým příkladům této situace: implicitnímu nerespektování určitých práv občanů, nefunkční realizaci integračních opatření, maladaptaci systému na nové sociální problémy a nízká aspirace, kompetence a nedostatek informací individuů proto, aby se dokázala efektivně integrovat do společnosti.

Exkluze založená na implicitním nerespektování práv určitých skupin občanů

Jako příklad můžeme uvést rozhovor s pracovníkem jedné mezinárodní personální agentury působící v Holandsku. Zaměstnanec této agentury se pokoušel několikrát marně nabídnout některým IT firmám [personální agentura pracovala většinou pro prestižní a renomované společnosti], pro které rekrutoval potenciální zaměstnance, jednoho žadatele o práci manažera prodeje. Je důležité podotknout, že šlo o žadatele černé pleti. Skoro pokaždé tento uchazeč o zaměstnání prošel prvním kolem přijímacího řízení [výborné CV]. V druhém kole, které spočívalo v osobní konzultaci, však uchazeč neuspěl. Po delší době se zaměstnanec personální agentury při neformálním rozhovoru s představitelem IT firmy dozvěděl, že barva pleti může „zvláště“ působit na některé z jejich klientů, proto raději v rámci dobrého obchodu volil nejschůdnější řešení - bílého žadatele. Formálně měl žadatel právo požádat o zaměstnání a nebýt rasově diskriminován. Neformálně byl však vyřazen. Podobným příkladem by mohla být problematika obtížné zaměstnatelnosti romských občanů v určitých firmách v České republice. Ve stejném smyslu argumentuje také Goodin [2000:24] „Afroameričané museli čekat prakticky století než mohli začít plně těžit z volebních práv, která jim formálně patřila již od přijetí patnáctého dodatku ústavy z roku 1890.“ Inkluze, v těchto případech pouze formální, ještě nezaručuje skutečné začlenění jedince do společnosti.

Jistým aspektem problému pouze formálního ošetření inkluze je situace, kdy existují sociální opatření, která by měla zabraňovat deprivaci/exkluzi určitých skupin obyvatel. Lidé tedy mají právo v jistých okamžicích těchto opatření využít. Může se ovšem stát, že tato opatření nefungují dostatečně nebo v horším případě nejsou efektivní vůbec. Nazvěme tento problém **exkluzí zapříčiněnou nefunkční realizací inkluzivních opatření**. Implementace daných opatření, která mají lidem prospět, neproběhla podle očekávání. Problém byl formálně dostatečně dobře ošetřen, ovšem v realitě se dané opatření(právo) ukazuje jako neúčinné. Giddens [2001] v této situaci zmiňuje vzrůstající dětskou chudobu v zemích Evropské unie, i když je prokazatelné, že sociální výdaje určené na řešení daného problému se v těchto zemích podle statistik zvyšují nebo jsou alespoň udržovány na stejné úrovni. Tato skutečnost je, podle Giddense, důkazem špatného nastavení a realizace tohoto typu opatření sociální politiky.

Podobný problém představuje i situace, kdy inkluzivní instituce, opatření nebo práva sice formálně existují, ale díky institucionální zkrystalizovanosti a neschopnosti adaptovat se na změnu podmínek nefungují jak by měly. Byly totiž vytvořeny v určité době, v určité situaci, která se ovšem v průběhu času může změnit. Pokud tedy zastaralá opatření zůstávají, neslouží jak se od nich očekává nebo mohou situaci ještě zhoršovat [Turner 1993]. Tento problém můžeme nazvat **exkluzí zapříčiněnou maladaptací systému ochrany na měnící se sociální podmínky**. Ukázkou mohou být rychle se měnící podmínky na trhu práce provázené zvyšováním flexibility, počtu částečných úvazků a nestandardních pracovních úvazků či vyšší mírou nezaměstnanosti. Proto se musí sociální stát těmto podmínkám přizpůsobit a nalézt určitou finanční rovnováhu.

Esping-Andersen [1999] ukazuje, že poválečný sociální stát [ve Velké Británii], byl vystavěn a balancován na existenci průměrného produktivního pracovníka se standardním životním cyklem: povinná školní docházka do 16 let, 45-50 let stabilního zaměstnání a odchod na penzi ve věku 65-70 let. Avšak podmínky „standardního životního cyklu“ nemohou být v dnešní době naplněny a pak musí sociální stát neustále hledat nová opatření odpovídající nové situaci. Například řešení otázky důchodového zabezpečení pro zaměstnance pracující na částečný pracovní úvazek.

Velmi podstatným elementem, který může zabraňovat ve využívání formálních práv a nároků občanů, je také nedostatek **informací, nízká kompetence práva realizovat a nízká aspirace** určitých skupin populace řešit svoji životní situaci. Občané disponují právy a mohou určité věci nárokovat, ovšem pokud o těchto právech a nárocích nevědí, pak jich nevyužívají.

Také mohou žít v tak deprimované situaci, kdy považují za zbytečné dožadovat se jakýchkoli práv.

Velmi názornou ukázkou, která výstižně nastiňuje jak sociální vyloučení souvisí se sociální aspirací jednotlivce, dostatečným množstvím informací a se schopností jak tyto znalosti použít, je Marešova studie [2001] zabývající se problémem nečerpání sociálních dávek. Tedy stavu, kdy lidé nevyužívají svých nároků na sociální dávky, i když splňují všechny podmínky pro jejich obdržení. Mareš [2001:31] tvrdí, že „Nečerpání sociálních dávek postihuje ty nejchudší - jde totiž o bariéru přesunutí jistého, i když ne příliš početného segmentu populace z reálné do latentní chudoby. Bariéra bránící čerpání sociálních dávek může prohlubovat deprivaci i sociální exkluzi těch nejchudších“.

Toto tvrzení může být doloženo tabulkou, která je výsledkem dotazníkového šetření z roku 1999 a zabývá se obtížností porozumět informacím o sociálních dávkách u jednotlivých skupin obyvatelstva [rozdělené podle příjmu/násobky životního minima ŽM].

T a b u l k a 2 Obtížnost porozumět informacím o sociálních dávkách [řádková %]

	velmi těžké	poměrně těžké	ani tak, ani tak	poměrně jednoduché	velmi jednoduché
osoby s příjmy nad 3 násobek ŽM	2	20	37	29	12
osoby s příjmy 2-3 násobek ŽM	4	28	48	20	1
osoby s příjmy 1,6-2 násobek ŽM	12	30	42	14	2
osoby s příjmy 1,0-1,6 násobek ŽM	10	37	40	13	3
osoby s příjmy pod 1,0 ŽM	17	24	38	19	2

Pramen: Mareš 2001[IVVM 1999]

Autor zdůvodňuje nečerpání sociálních dávek tím, že žadatelé o sociální dávky obecně disponují nižší úrovní sociální kompetence [schopnosti kontaktovat se a jednat s odpovědnými úřady, používat různé tiskopisy, naučit se postupovat podle požadovaných kroků a „vyjednávacího“ jazyka]. Dalším důvodem jsou nízké aspirace lidí žijících ve složitých životních podmínkách. Tito lidé jsou „zvyklí“ a svoji situaci chápou jako nezměnitelnou, „fatální“ [Mareš, 2001:32], proto se ji už nesnaží změnit. Stěžejním problémem je rovněž nedostatek relevantních informací. K tomuto tématu se podrobněji budeme vyjadřovat v jedné z následujících kapitol, která se zabývá empowermentem. Přesto můžeme velmi stručně konstatovat, že nedostatek relevantních informací nebo neznalost toho, jak se k nim dostat, je jedním z nejpodstatnějších důvodů, proč někteří občané zůstávají „stranou“ a nežadají o dávky, na které mají plný nárok.

Pokud někdo definuje inkluzi pouze jako formální možnosti/oprávnění využívat práv a participovat na životě společnosti, ztrácí tak možnost zjistit, jak je tomu s reálným využíváním těchto možností v každodenním životě. Nepozná, do jaké míry je tato potence realizována a neexistují-li náhodou nějaké překážky, které jistým skupinám zabraňují v inkluzi. Na druhé straně je nutné podotknout, že pokud se rozhodneme chápat inkluzi jako praktické využívání svých práv a možností participovat, můžeme se dostat do problému, pakliže v realitě existují skupiny občanů, jež dobrovolně neparticipují, nevyužívají práv a potenci, které jim společnost dává. Z toho vyplývá, že při konceptualizaci exkluze musíme rozlišovat vyloučení dobrovolné a vyloučení nechtěné nebo neuvědomované. Ať už definujeme exkluzi jakýmkoli způsobem, je třeba brát na zřetel nedostatky a zaměřenost jednotlivých přístupů.

Míra a hranice inkluze/exkluze

Inkluze do čeho/ exkluze od čeho? Hranice rozlišující vnitřní a vnější prostor

Exkluze je chápána jako nedostatek inkluze. Ovšem určit míru, kde jedna kvalita přechází v druhou, a přesně definovat hranice těchto dvou opozit je značně složité. Při

definování exkluze se často zapomíná na otázku, koho se inkluze bude týkat a koho už nikoliv.

Hovoříme-li o hranicích inkluze, máme především na mysli fakt, že inkluze není univerzálním pojmem a platí pouze pro jasně vymezená území, nejčastěji národní státy nebo společenství jako je například Evropská unie. Tyto jasně vymezené „ostrovy inkluze“ se v rámci svého území snaží o zapojení jednotlivých členů nebo celých jejich skupin do života společnosti. Toto je jeden z možných způsobů jak chápat inkluzi a její hranice - jako inkluzi limitovanou státem a jeho hranicemi. Stejně jako Goodlin [2000] jsme totiž přesvědčeni, že inkluze je termín uchopitelný pouze pokud nás zajímá, kam je člověk inkludován.

Inkluze je většinou chápána jako začlenění marginalizované/exkludované skupiny do určitého celku, přičemž tento celek je jednoznačně vymezen. Pokud se hovoří o inkluzi romské populace do naší společnosti, většina lidí ji chápe jako začlenění Romů do společenství České republiky. Pokud Evropská unie hovoří o inkluzi, rozhodně nemá na mysli celosvětovou inkluzi, ba ani inkluzi celoevropskou. Hovoří o striktně ohraničeném prostoru členských států. Také ti, kdo mají být začleněni, nejsou „ledaským“. Jde o jednotlivce náležející do daného prostoru. Jsou jeho součástí nebo se do prostoru snaží dostat a naráží na jeho hranice. Mohou být charakterizováni jako lidé vyloučení v rámci daného teritoria - „ne úplně inkludovaní insiders“ nebo ti, kdo se snaží vstoupit zvenčí - „o inkluzi se pokoušející outsiders“.

Problém inkluze je prostorově omezenou záležitostí jednotlivých národních států. V dnešní integrující se a verbálně inkluzivní Evropě se můžeme setkat s mnoha případy národního protekcionismu, který je zaměřen hlavně proti imigrantům. Jako příklad může posloužit návrh „integračních“ opatření v Rakousku. Lidové noviny [19.2. 2002] uvádí: „Koalice ÖVP a FPÖ navrhuje, aby od roku 2003 všichni přistěhovalci navštěvovali povinné hodiny němčiny. A to včetně studentů a tzv. klíčových pracovních sil, tedy těch odborníků, kteří přišli v rámci podpory přílivu „mozků“. Stohodinový kurz, který by měl trvat jeden rok, bude stát 363 eur [11 616 Kč]. Polovinu z toho by měl zaplatit účastník sám, druhá část nákladů by šla ze státní pokladny. Ale to pouze tehdy, pokud student bude vykazovat rychlé pokroky. Stát se prý s nikým mazlit nebude: znám je již systém sankcí. Nejprve dojde na napomenutí, pak na peněžní pokutu a nakonec na nucený odchod ze země. Tedy pokud student po roce neprojde kontrolním testem - jinými slovy, neprokáže schopnost integrace dostane napomenutí. Pokud se nevzchopí a ani po dalším půlroce test nezvládne, sníží se v jeho případě příspěvek státu. Po následujících šesti měsících si pak student bude muset celý kurz platit sám. Rok na to musí zaplatit pokutu. Po dvanácti měsících od poslední pokuty už bude vykázan ze země ... Nedávno představil britský ministr vnitra David Blunkett plán, podle kterého by imigranti museli skládat zkoušky z angličtiny, znalostí společenských zvyklostí a rovněž přísahat věrnost nové vlasti.”

Opomeneme-li žurnalistickou formu daného sdělení a poněkud sugestivní slovník autora článku, můžeme se zaměřit na fakta, která jsou relevantní pro naši argumentaci. Dané snahy lze interpretovat jako iniciativu pro lepší uplatnění přistěhovalců na trhu práce a pro snadnější asimilaci v dané zemi. Na druhé straně zmiňované sankce a velice striktní dopady pro ty „neúspěšné“ přinejmenším naznačují, že Rakousko, ale v podstatě jakákoli jiná země, bedlivě střeží své hranice inkluze a velmi opatrně umožňuje jistým skupinám lidí postup po jednotlivých příčkách sociálního začlenění.

Inkluze/exkluze do jaké míry?

Z výše popsané situace vyplývá, že inkluze a exkluze se zaměřují na okraje a hranice. Jestliže je hranice dělící tyto dva stavy překročena, mnoho lidí to považuje za dostatečné a dále už se netáží, zda-li byl daný inkludovaný jedinec či inkludovaná skupina postavena do centra dění. [Je buď „plnohodnotným členem“ nebo prozatím stojí velmi blízko dané hranice dělící „to venku a to uvnitř“, avšak nyní z vnitřní strany]. [Goodina 2000]. My se ale v následujících odstavcích ptát na míru inkluze [příčky inkluze] budeme.

V rámci výše popsaných ohraničených celků inkluze, které se chrání proti tlakům zvenčí, může sociální inkluze/exkluze nabývat různé míry a podoby. Nejde už o to, kam je kdo inkludován nebo odkud je exkludován, ale spíše nás zajímá, do jaké míry je možné být inkludován/exkludován v rámci těchto vymezených celků. Jinými slovy, jaká je kvalita jeho

inkluze. Je zřejmé, že absolutní, pro všechny sociální aktéry rovná sociální integrace [všichni jednotlivci mají stejnou možnost ovlivňovat chod systému a mají rovný přístup ke všem zdrojům, příležitostem a právům] je pouhou iluzí a nedosažitelným ideálem. Existuje hned několik přístupů, které se problematikou míry inkluze do vymezeného sociálního celku zabývají. Míra inkluze se může pohybovat na škále od plného občanství k neúplnému občanství, od centra k periférii (marginalitě), od monologické inkluze až po rozličnou inkluzi.

Inkluze vstupem a inkluze občanstvím

První z uvedených přístupů je postaven na rozlišení dvou stavů inkluze: „inkluze vstupem“ a „inkluze občanstvím“ [Goodin 2000:33]. První z nich umožňuje život v daném prostoru. Jde ale o omezenou integraci bez garance plných občanských práv [omezení volebního práva, omezení participace na sociálním občanství - hlavně na opatřeních sociálního státu]. Druhý způsob je založen na integraci jednotlivce do systému občanských, politických a sociálních práv dané společnosti. Občanství je chápáno jako integrující inkluzivní proces „vyššího řádu“, protože občané [„insiders“] se mohou spoléhat na státem garantovaná práva a oprávnění. Inkluze/exkluze vstupem je založena na principu, že vnitřně inkluzivní společnost jedince [„outsidera“] vpustí nebo nevpustí. Pokud dojde k první variantě, příchozí [většinou azylanti, legální imigranti] se mohou podílet na životě společnosti, i když jejich možnosti ovlivňovat chod systému jsou omezené [žádná volební práva, nemožnost důchodového pojištění atd.] Různá míra inkluze potvrzuje, že neexistuje absolutní inkluze, a tudíž „být začleněn do společnosti“ může znamenat více věcí: od zapojení jedince do společnosti vstupem až po inkluzi občanstvím.

Podobnému problému různých stupňů formální inkluze se věnuje i Engbersen a van der Leun [2001], když se snaží najít řešení tíživé situace nelegálních imigrantů v Holandsku. Nelegální imigranti v podstatě formálně vůbec neexistují, a proto jejich život nepodléhá žádným zákonům, které by na území Holandska museli dodržovat a které by je na druhou stranu chránily. Sociální izolaci těchto jedinců a jejich neviditelnost můžeme přirovnat ke dvousečné zbrani. Jednak státu znemožňuje kontrolu nad těmito skupinami, jež jsou často součástí černé ekonomiky, na druhou stranu bývají tito lidé často obětmi zneužívání. Engbersen a van der Leun nabízejí jako jedno z možných řešení zavedení tzv. „neúplného občanství“, které bude spočívat v legalizaci jejich pobytu provázené garancí občanských a omezených sociálních práv. Tato integrace „nižšího řádu“ se jeví jako východisko ze situace, kdy ve společnosti působí neintegrování, nekontrolovatelní jedinci a kdy si od nich chce společnost zachovat odstup.

Občanství a lidská práva jsou velmi diskutovaným fenoménem ve spojení s problémem inkluze/exkluze v moderní společnosti. Turner [1993:163] tvrdí: „Bylo by velmi obtížné pochopit podstatu lokálního i mezinárodního sociálního členství [pro nenarozené děti, uprchlíky, přistěhovalce nebo chronicky nemocné] bez toho, aniž bychom se dotkli alespoň elementárně problematiky práv.“

V tomto bodě je tedy nutné podrobněji rozebrat pojem občanství a práv, která jsou s ním spojena. Občanství je opět jedním z pojmů, které můžeme uchopit z různých perspektiv, a tudíž je s ním spojeno velké množství odlišných definic. Mezi nejznámější patří již zmíněná Marshallova teorie občanství. Občanství je chápáno jako integrační společenská entita založená na triádě práv. Od práv občanských, která jsou spojována s osmnáctým stoletím, přes práva politická v devatenáctém století až po práva sociální, typická pro vývoj společnosti ve století dvacátém. Občanství je podle Marshalla [Turner 1992:18] „status náležící těm, kdo jsou plnými členy dané komunity. Všichni, kdo disponují tímto statutem, jsou si rovni co se týče práv a povinností, se kterými je status spojen.“

Prvním komponentem triády práv jsou občanská práva zaručující individuální svobodu jedince [právo shromažďovat se, právo na ochranu osobního vlastnictví, právo na

spravedlnost, právo volného pohybu a svobody vyjadřování a myšlení]. Druhými v pořadí jsou politická práva - základ pro participaci a realizaci politické moci [například právo volit, být zvolen]. A konečně sociální práva odkazující k právům na ekonomické zabezpečení i k právům na životní úroveň odpovídající standardům dané komunity. Sociální práva tedy mají garantovat přístup k tzv. základním sociálním nezbytnostem [vzdělání, zdravotní péče, bydlení a minimální příjem]. Tato práva se zaměřují především na podporu a udržení sociální integrace, zamezování exkluzi a neakceptovatelným nerovnostem.

Marshallův sociologický přístup a termín sociálních práv rozšiřuje diskusi o občanství, která se do té doby [Marshallova kniha poprvé vyšla v roce 1949] věnovala pouze vztahu jedince a státu, o jednu důležitou dimenzi - společnost jako komunitu. Integrace a participace jedince již nemá pouze občanský a politický rozměr, ale také rozměr dostatečného sociálního začlenění nejen do systému státních institucí, ale i do neformálních komunit privátních osob. Marshallova idea občanství byla hlavně v průběhu 90. let podrobena kritice, přesto ale zůstává jedním z nejcitovanějších konceptů, které na toto téma existují.

Turner [1993] zmiňuje několik nedostatků Marshallova pojetí občanství, práv a povinností. Například tvrdí, že je nemožné nevšimnout si jisté tenze mezi občanským právem na osobní vlastnictví a jeho obranu na jedné straně a sociálními právy, která jsou spojena s redistribucí statků ve společnosti a povinností platit daně a podílet se na pojištění na straně druhé. Dále Turner naznačuje, že Marshalllem prezentovaná triáda práv není uzavřenou množinou a že je možné ji rozšířit například o práva kulturní [práva participovat na kultuře společnosti skrze vzdělání]. Marshallova koncepce občanství se také velmi úzce pojí s národním státem, což evokuje otázky o tom, jak se plné občanství bude realizovat například na úrovni Evropské unie. Jedním z důležitých teoretických úskalí Marshallových práv a občanství je také otázka, zda existuje pouze jedna verze plného občanství nebo zda můžeme hovořit o jeho různých formách podle toho, v jakých kulturních a sociálních podmínkách se rozvíjelo. Turner zastává názor, že existují čtyři ideální typy občanství podle toho, zda se občanská participace v dané společnosti rozvíjela na popud „zhora“ či zda byla iniciováno aktivně „zdola“. Zda byla záležitostí veřejné sféry nebo se omezovala na prostor privátního životního prostoru.

Hindess [1993] upozorňuje v návaznosti na Marshallův důraz na významnou roli sociálních práv na to, že formální rovnost práv občanů, zvláště občanských a politických, nemusí garantovat plnou participaci jednotlivců ve společnosti [na podobný problém jsme narazili už v podkapitole zabývající se „de jure“ a „de facto“ inkluzí]. Například rozšíření občanských práv na většinu dospělé populace má velmi malý vliv na hlavní ekonomické a sociální nerovnosti. Podobně právo volit a být volen nedokáže odstranit konsekvence sociálních a ekonomických rozdílů na nedostatečnou inkluzi ve společnosti. Nerovnosti se díky zavedení a garanci formální rovnosti občanských a politických práv nevytratí. Pouze se přesunou do jiných sfér, pravděpodobně ekonomických. Proto je integrační/ inkluzivní význam a účinnost občanských a politických práv podmíněna existencí práv sociálních, která plně zařazují všechny občany do společnosti. Sociální práva jsou tedy nezbytná k zajištění participace všech účastníků na sociálním a politickém životě společnosti. Podstata sociálních práv tkví v garanci a v rovném přístupu k sociálním službám, hlavně pak vzdělání a zdravotní péči.

Existují však i názory, které důležitost sociálních práv zpochybňují. Saunders [1993] nahlíží sociální práva z úhlu pohledu liberála a uvádí, že hlavní účel existence sociálních práv - integrace všech skupin obyvatelstva do dění společnosti - není vždy splněn. Saunders tvrdí, že státem poskytovaná sociální opatření a služby, zvláště pak služby univerzálního charakteru, mohou naopak vést k sociální fragmentalizaci. Existují totiž skupiny lidí, které odmítají platit daně, jež jsou státem redistribuovány ve prospěch jedinců ne plně oprávněných k pobírání daných sociálních dávek. To způsobuje nedůvěru v redistributivní systém a separatistické tendence. Dalším z nedostatků realizace sociálních práv, které Saunders uvádí, je skutečnost, že se současná debata točí stále jen okolo problematiky práv občanů. Málo se

ale zdůrazňuje nutnost věnovat pozornost také povinnostem lidí nebo právům státu vůči svým občanům. Jako poslední významnou slabinu diskuse o sociálních právech autor zmiňuje fakt, že občanství, zvláště pak občanství sociální, nemusí vždy vést k posilování pocitu sounáležitosti s komunitou. Moderní sociální stát je natolik zbyrokratizován a zformalizován, že jeho péče přestává být občany chápána jako dobře míněná starost a komunitní fenomén, ale je pojímána jako samozřejmost [pozn. 20]. Sociální stát jako garant sociálního občanství je v mnoha ohledech považován za nepřítele občanských neformálních aktivit a občanské privátní participace a zainteresovanosti na životě komunity. Řešením této situace může být posílení lokální samosprávy a komunitního rozhodování. Tato mezivrstva dokáže vytvořit propojení mezi jednotlivcem a státem, který mnohdy zaujímá roli natolik abstraktního sociálního aktéra, že s ním nemůže dojít k identifikaci, a tudíž ani neexistuje motivace zapojit se aktivně a zodpovědně do jeho fungování.

Ovšem ne pouze zastánci liberalismu a odpůrci kolektivních opatření komentují některá slabá místa sociálního občanství coby formálně garantované participace. Poskytnutí práv totiž nemusí automaticky znamenat přístup ke zdrojům a službám, jež jsou jimi garantovány. [Hindess 1993] Na závažný problém formální garance a faktické realizace či využívání práv jsme již několikrát upozornili.

Velmi významnou a diskusi vyvolávající charakteristikou sociálního občanství je podle Hindesse [1993] také fakt, že sociální opatření a v podstatě celý design sociálního státu je politicky podmíněný. Jeho definice a formulace se staly politickou záležitostí. Proto se můžeme setkat s různými přístupy k sociálnímu občanství a různým pojetím jeho cílů, rozsahu, zaměření a způsobů realizace. Na rozdíl od Sounderse, který chápe univerzální dávky jako podněty k sociální fragmentalizaci a polarizaci, Hindess naopak shledává velmi dezintegrujícími cílené a příjmově testované dávky. U tohoto typu sociálních opatření a služeb jsou různé skupiny občanů od sebe jasně oddělovány a je s nimi zacházeno rozličným způsobem. Ideál rovných práv se rozplývá.

Novější úhel pohledu na problematiku občanství nabízí Turner [1993], který nazývá občanstvím množinu právních, politických, ekonomických a kulturních praktik [practices] definujících jedince jako kompetentního člena společnosti a v důsledku toho dochází ke strukturování zdrojů pro jednotlivce a sociální skupiny. Občanství založené na uvedených praktikách je mnohem širší než pojetí občanství limitovaného pouze na soubor formálních/legálních práv a povinností. Občanství jako dynamický sociálně konstruovaný pojem se mění v průběhu času v závislosti na variabilních podmínkách. Tato definice také umožňuje zaměřit se na problémy nerovností a moci. V jejím kontextu je občanství spojeno se sociálními právy a povinnostmi, s formami a typy těchto práv a povinností, se sociálními silami, které produkují zmiňované praktiky a různé typy sociálních opatření.

Inkluze do centra a na okraji

Další přístup k míře inkluze, vedle inkluze vstupem a inkluze občanstvím je definován pomocí termínů: centra a okraje. Centrum se pojí s plnou inkluzí, kde jedinci jsou součástí určitého společenství v celé jeho šíři a mohou participovat na všech výhodách, příležitostech a právech, která jim tato společnost poskytuje. „Marginálové“, příslušníci „světa na okraji“ jsou od centra vzdáleni, tudíž disponují mnohem menší možností na systému participovat a tak jej i ovlivňovat [například van Houten 2002, Friedmann 1998].

Monologická, diferencující a parcelová integrace

V pořadí třetím způsobem jak nahlížet na míru inkluze je Mouzelisova typologie sociální integrace/inkluze [pozn. 21] beroucí v potaz, že postmoderní nebo pozdně moderní společnost je společností pluralitní a že existují různé sféry, společenské systémy, v nichž

může jedinec participovat [kulturní, sociální, ekonomický, politický a jejich další podskupiny].

Tato společnost vyžaduje určitý typ inkluze, který Mouzelis [1995] nazývá rozličnou [differentiated] inkluzí [pozn. 22]. Společnost si uvědomuje a respektuje existenci odlišných sociálních skupin, které mají zákonitě i odlišné potřeby. Předpokladem této rozličné inkluzivní společnosti je otevřenost, flexibilita a tolerance všech systémů v jejím rámci [sociální systém, politický systém, ekonomický systém...] vůči specifičnosti a odlišnosti a zajímá se o možnosti těchto individuí ovlivnit celý systém. Není potom třeba zdůrazňovat, že pokud systémy jsou dostatečně flexibilní a otevřené partikularitě, může na nich participovat a zpětně je ovlivňovat více individuí. Vzniká tak inkluzivní cyklus. Rozličná inkluze může být, podle Mouzelise, ideálním typem inkluze v pluralitní společnosti.

Autor dále pojednává o parcelové [parcelled] a o monologické [mono-logical] inkluzi. O parcelovém typu inkluze hovoříme v situaci, kdy individua mají přístup do různých sfér a participují v nich, ale jejich možnost ovlivnit chod celého systému není velká, protože jsou integrováni velmi roztržtěně. Parcelový typ inkluze může být chápán jako odcizení od systému. Naopak monologická forma koresponduje se stavem, kdy jsou individua podřízena jednotným, v dané společnosti dominujícím, normám. Můžeme zde nalézt jistou paralelu například s procesem asimilace.

Všechny uvedené přístupy [vstup - občanství, centrum - okraj, monologická - rozlišovací integrace] mají jedno společné. Snaží se ukázat, že totální inkluze

- v podobě plného občanství a využívání všech poskytovaných práv
 - ve formě integrace všech členů společnosti do „centra“ bez okrajů, kde všichni disponují stejnou možností participovat, a tedy i mocí ovlivňovat chod systému nebo systémů
 - v případě, kdy společnost je schopná reagovat na diverzitu a pracovat s ní a umožnit tak jednotlivcům uspokojovat jejich různorodé potřeby
- je pouhou ideou, utopií, kterou v realitě nenajdeme, inkluze nabývá různých měr (stupňů).

Hranice rozlišující různé sféry uvnitř společnosti

Mouzelisovy poznámky nás nutí udělat malý skok zpět. Od míry/stupně inkluze opět k jejím hranicím. V úvodu této kapitoly jsme řešili problém hranic inkluze ve smyslu její geografické limitace. Mouzelisova typologie a jeho argumenty nás však upozorňují na to, že je třeba podívat se na problematiku hranic podrobněji, tentokrát však zevnitř daného teritoriálně vymezeného společenského celku. Inkluze v rámci určité společnosti nebo komunity je totiž problematizovaná existencí mnoha interních relativně nezávisle na sobě operujících systémů [sociálního, tržního, ekonomického, politického, komunitního, rodinného], přičemž jedinec může být inkludován do některých z nich a exkludován z jiných.

Otázkou zůstává, zda kvantita [ve smyslu množství systémů, ve kterých jedinec participuje] znamená i větší inkluzi. Můžeme předpokládat, že inkluze do jednoho ze systémů snižuje potřebu být integrován i do všech ostatních. S problematikou různých, relativně samostatně existujících systémů, do nichž člověk může být v rámci jedné společnosti inkludován nebo naopak z ní exkludován, souvisí i Trbancova definice sociální exkluze. Trbanc [1996:99] uvádí: „O existenci exkluze v širším slova smyslu můžeme hovořit v situaci, když dochází k překrývání exkluzí jedince. Tedy, je-li jedinec exkludován z různých dimenzí života [sociální, ekonomické občanské dimenze a mezilidských vztahů] nebo z různých sfér těchto dimenzí zároveň.“ Podobným způsobem argumentuje i Esping-Andersen [2000]. Podle něj k nebezpečné sociální deprivaci dochází, když se nedostupnost zdrojů pro určité jedince řetězí. Dochází k mnohonásobné deprivaci v rámci různých sfér života zároveň [nezaměstnanost - nízký příjem - špatné bydlení - malá péče o zdraví atd.].

Sociální inkluze/exkluze coby společenská nebo individuální záležitost

Pro zdárné pochopení sociální inkluze/exkluze je také potřeba rozlišit dvě analytické roviny těchto pojmů. První z nich je sociální úroveň, v jejímž kontextu se ptáme, zda daná společnost [její instituce a sféry] je inkluzivního charakteru, vytváří-li společnost příhodné prostředí pro inkluzi všech občanů. Tento přístup souvisí do jisté míry s Mouzelisovou ideou rozlišovací inkluze, kdy společnost sama o sobě je natolik flexibilní a operativní, že dokáže reagovat na potřeby různých typů občanů a vytvářet tak pro ně podmínky pro jejich plné zapojení do života společnosti.

Druhá rovina inkluze/exkluze má individuální charakter. Neorientuje se již na společnost nebo její systémy a instituce jako takové. Pozornost soustřeďuje na situaci jednotlivce a na konkrétní vztah tohoto individua k systému. Jde spíše o to, jak člověk reálně využívá možností, oprávnění, zdrojů a služeb, které mu společnost poskytuje, a zda k nim má opravdu přístup. Tento typ inkluze je zaměřen na praktickou realizaci sociální integrace.

Kdo může být inkludován/exkludován Individuální úroveň

Poté, co jsme rozebrali od čeho může být někdo inkludován/exkludován a do jaké míry může být inkludován/exkludován, pouštíme se do rozboru toho, kdo je označován za inkludovaného/exkludovaného.

Z úvodu této kapitoly lze vydedukovat, že většinou jsou za vyloučené nebo nedostatečně zapojené považovány různé typy deprimovaných [ekonomicky, politicky, sociálně, na trhu práce] jedinců, kteří postrádají určitá práva, přístup, schopnosti či informace k tomu, aby participovali na dění ve společnosti. Nejčastěji se řeší vyloučení těch, kdo „mají problém“ nebo lépe řečeno „mají řadu problémů“, ať už o nich vědí či ne.

Někteří autoři zabývající se současnou postmoderní, posttradiční a globalizující se společností [Giddens 2001, Katz 1997] však upozorňují, že exkluze je relevantním problémem i v případě exkluze elit/ „elite opt out“ [Giddens 2001: 9]. Lidé ve velmi dobrém finančním a společenském postavení dobrovolně neparticipují na životě komunity. Stejně jako má negativní důsledky [pozn. 23] fakt, že některé skupiny obyvatel neparticipují na chodu různých sfér společnosti, protože jim to není umožněno, můžeme negativní následky očekávat i od situace, kdy ti, kteří stojí na vrcholu, volí neúčast na věcech veřejných [nefungující redistribuce jako forma solidarity, vytváření ostrovů blahobytu v moři průměru či chudoby, omezení vyrovnanosti politické a ekonomické moci].

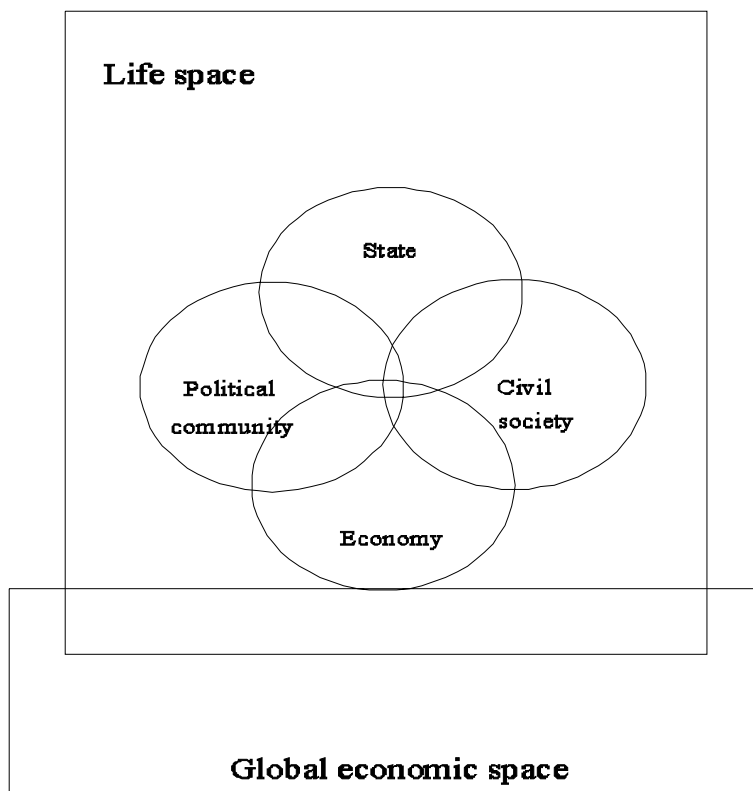
Globalizace, informační technologie a změna sociálních norem spojená s jistou formou individualizace vede k tomu, že skupiny lidí nazývané Giddensem i Katzem elity nebo globální elity [zahrnují jedince patřící do tradičních rodinných milionářských klanů, k novým „e-zbohatlíkům“, ke kastě tzv. globálních zprostředkovatelů/„deal makers“ [Katz 1997:6] nebo mezi popové hvězdy] nejsou nijak zainteresováni či napojeni na specifickou občanskou komunitu. Jejich akční rádius přesahuje jasně vymezený geografický či politický prostor a jejich životní styl a možnosti se naprosto vymykají dosahu „průměrných občanů“.

Globální úroveň

S procesem globalizace souvisí i rozšíření diskuse o sociální exkluzi z úrovně komunit a národních států na supranárodní úroveň. Exkluzi v globálním měřítku se věnuje například Friedmann [1998], který popisuje diskrepanci mezi ekonomickým globálním prostorem, jenž je v dnešní době postaven na existenci „světových měst - globálních center“, kde se kapitál koncentruje a řídí, a periferiemi, jež nemají na tuto sféru žádný vliv. Právě v globálních centrech dochází k nejrychlejšímu rozvoji technologií a informačních spojení. Rapidní inovace jsou uskutečňovány hlavně zde a periferní oblasti bývají odstaveny. Ekonomická globální moc se odtrhuje od životního prostoru lokálních komunit, jejich státních institucí,

politické komunity a občanské společnosti. Lokální komunity mají svoje vlastní zájmy, plány a pravidla, která jsou výsledkem působení a koexistence různých typů moci: státní, politické, sociální [moc občanské společnosti] a lokální ekonomické moci [pozn. 24].

S c h é m a 4 Domény sociální praxe [stát, politická komunita, ekonomika/trh, občanská společnost] v kontextu životního prostoru [území] a globálního ekonomického prostoru

Pramen: Friedmann 1998

Expanduje-li jedna z těchto mocí z životního prostoru dané lokality, jako je tomu v případě ekonomické moci [viz schéma výše], dochází k složitě kontrolovatelným procesům nezávislým na státu, občanské společnosti a politické komunitě. Z toho profitují pouze vybraná centra, kde ekonomické elity realizují své transakce. Popsaná skutečnost je variací na výše diskutovanou exkluzi elit, pouze s tím rozdílem, že se odehrává na globální úrovni a objekty exkluze nejsou prvoplánově jedinci, ale celé lokality.

Shrnutí

Z dosavadní diskuse můžeme vyvodit následující shrnutí. Sociální exkluze/inkluzie jsou vztahové koncepty, které zdůrazňují relaci mezi jednotlivcem a společností, přičemž chápání tohoto vztahu je různé, nahlížíme-li ho optikou rozličných tradic a paradigmat. Dále se jedná o koncepty multidimenzionální, které pracují s exkluzí/inkluzí v rámci různých sfér společnosti [politická, sociální, občanská, tržní atd.]. Exkluze/inkluzie se týká různých aktérů [exkluze na vrcholu, exkluze marginálů] ve společnosti, a to jak na formální, tak i na neformální úrovni.

Sociální exkluze v kontextu Evropské unie

Výzkumné aktivity Evropské unie většinou spojené s projektem European Poverty Programme čerpají svoje východiska ze Silverova solidaristického paradigmatu exkluze. Výzkumníci definují sociální exkluzi jako popření základních práv - občanských, politických a sociálních, která by většina institucí ve společnosti měla garantovat. Navrhují, aby sociální exkluze byla definována jako kolaps jednoho z následujících systémů: demokratického a legálního systému, který má podporovat občanskou integraci; pracovního trhu, jenž je garantem ekonomické integrace; sociálního státu, což je instituce zabezpečující tzv. sociální integraci; a nakonec systém rodinných a komunitních vztahů coby podpůrce mezilidské integrace. Debata o sociální exkluzi v Evropské unii ovšem má své těžiště ve zmiňované občanské integraci zaměřené na realizaci práv občanů. [Berghman 1995] Sociální inkluze je často spojována s termínem plného občanství.

Posuneme-li se do konkrétnější úrovně empirické aplikovatelnosti doposud popsaných skutečností zjistíme, že jedním z konkrétnějších pokusů o operacionalizaci sociální exkluze je European Observatory on National Policies to Combat Social Exclusion [Fearweather et. al 2000]. Výsledkem jeho empirických snah je přesné vymezení stavu, kdy jedinec trpí sociální exkluzí, když:

- trpí obecným znevýhodněním v termínech vzdělání, praxe, zaměstnání, bydlení, finančních zdrojů atd.
- jeho šance na přístup nebo vstup do sociálních institucí, které disponují možností změnit jejich životní situaci, je výrazně nižší než u zbytku populace
- tyto nevýhody trvají delší dobu.

Na Lisabonském summitu Evropská rada prezentovala iniciativu mapovat sociální inkluzi v EU. O rok později v Nice byl vyhlášen tzv. NAPs on Social Inclusion (Národní akční plány sociální inkluze), které mají na základě kooperační metody pomoci strukturovat sociální politiku v jednotlivých členských zemích. K popisu a vyhodnocování situace ve státech Evropské unie je využíváno 7 tzv. „strukturálních“ indikátorů sociální inkluze. Jmenovitě: distribuce příjmu, procento populace žijící pod hranicí chudoby měřené před a po sociálních trasferech, přetrvávání ve stavu chudoby po dobu po sobě jdoucích tří let, procento nezaměstnaných domácností, regionální disparity, nízké vzdělání coby procento lidí ve věku 18-24 let, kteří nestudují a dosáhli jen nižšího středního vzdělání, míra dlouhodobé nezaměstnanosti.

4.2.3 Sociální kapitál

V literatuře můžeme narazit na mnoho různých pojetí kapitálu. Například ve vztahu kapitálu a výroby lze pozorovat, jak se vědecký zájem vyvíjel od kapitálu fyzického až po kapitál vztahový/sociální. Nejdříve byl v teorii prezentován fyzický kapitál, který měl vysvětlit, jak materiální vybavení v podobě náradí a strojů může přispívat ke zlepšení ekonomické produkce. Později Berger přichází s lidským kapitálem a argumentuje, že individua díky vzdělání a zvyšování pracovní kvalifikace mohou spolu navzájem vybudovat schopnosti vedoucí ke zlepšování produkce. Novější koncept sociálního kapitálu se zaměřuje na to, jak určité sociální vztahy, jako například sociální síť a pravidla vzájemnosti, mohou podporovat kvalitu výroby [Paxton 1999].

Koncept sociálního kapitálu, který není vázán na výrobní vztahy, představili dva významní sociální vědci Bourdieu a Coleman. Bourdieu [1983: 248] popisuje sociální kapitál jako: „agregaci aktuálních a potenciálních zdrojů svázaných s faktem, že jedinec disponuje sociálními sítěmi více či méně institucionalizovaných vztahů vzájemné podpory a respektu, jinými slovy členstvím ve skupině... Sociální kapitál také zahrnuje transformaci vztahů, jako je například: sousedství, pracovní kolektiv, které jsou zároveň nezbytné a dobrovolné a jejichž

důsledkem je subjektivně prožívaný pocit povinnosti [pocit vděčnosti, respektu, přátelství atd.].“

Podle Colemana [1988] sociální kapitál ilustruje fungování sociální struktury jako zdroje [prostředku], který mohou jednotliví členové skupiny využívat. Autor je přesvědčen, že sociální kapitál je obsažen ve struktuře vztahů nejen mezi jednotlivými aktéry navzájem, ale i na úrovni skupiny jako celku. Rozlišuje tedy diskusi o sociálním kapitálu a o supraindividuální dimenzi. Sociální kapitál není v držení [vlastnictví] individua, i když z něho tento jedinec může profitovat. Coleman spatřuje podstatu sociálního kapitálu v důvěře, informacích, normách, efektivních sankcích, vztahu k autoritám a v rozsahu povinností vůči skupině. Každý ze zmíněných elementů je na jedné straně zdrojem sociálního kapitálu a na druhé straně využitelným zdrojem určitých kvalit pro jednotlivé členy skupiny.

Další významnou osobou pracující s pojmem sociálního kapitálu je Putnam. Tento autor chápe sociální kapitál jako makrosociologický fenomén a jako komunitní záležitost. V jeho pojetí, stejně jako u Colemana, není sociální kapitál primárně vztažen k jednotlivci, ale k vyšším sociálním celkům a k celé společnosti. Ze vzájemné spolupráce, propojenosti jednotlivců a skupin a z občanského zapojení [engagement] je možné podle Putnama generovat zdroje, které slouží k produkci určitých statků. Podobně jako fyzický a lidský kapitál zvyšuje individuální produktivitu, tak i sociální kapitál ve formě sociálních sítí, norem, sociální důvěry, koordinace a kooperace, představuje pozitivní vzájemnou výhodu pro participující strany i sociální prostředí, v němž žijí [Putnam 1995]. Jako příklad prospěšnosti existence sociálního kapitálu autor uvádí příběh dvou matek. Jedna žije v sousedství, které disponuje vysokou úrovní sociálního kapitálu [vztahy důvěry, kooperace a aktivní interakce mezi sousedy], druhá v prostředí, které má sociální kapitál nižší. Matka v prvním případě se nemusí bát své dítě pustit do blízkého parku, protože důvěřuje tomu, že dítěti nikdo neublíží. Druhá žena musí své dítě doprovodit nebo si někoho najmout, protože situace není pro dítě bezpečná. První případ ukazuje, jak lze „profitovat“ z fungujících sociálních vztahů [Paxton 1999].

Problémy spojené s konceptualizací pojmu sociální kapitál Kdo disponuje sociálním kapitálem

Výše jsme uvedli, že v souvislosti se sociálním kapitálem je možné položit si několik otázek. Jedna se ptá po „vlastníkovi“ sociálního kapitálu. Jinak by na tuto otázku odpověděl Bourdieu a jinak například Putnam. Jeden vidí sociální kapitál jako vlastnictví individua, které může zúročovat, druhý připisuje sociální kapitál určité skupině, která jím disponuje, profituje z něj ona i její členové. Výše zmíněný Putnam například trvá na tom, že sociální kapitál je charakteristikou sociálních skupin, a proto záležitostí supraindividuální.

Makro- a mikroúroveň sociálního kapitálu

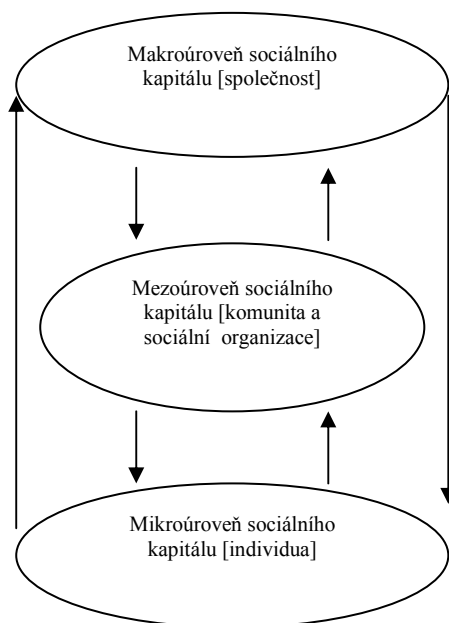
Definice sociálního kapitálu naráží na několik problémů, které jej činí velmi komplexním a multidimenzionálním. Jedním z těchto úskalí je například fakt, že sociální kapitál může být identifikován na různých úrovních sociální struktury [primární skupiny, komunita, sekundární skupiny, celospolečenské instituce, stát] v rozličných sférách žité reality [sféra formálních vztahů - veřejná sféra, sféra neformálních vztahů - sféra občanské společnosti, privátní].

Podívejme se na multidimenzionalitu konceptu sociálního kapitálu podrobněji. Z předešlého textu lze vydedukovat, že diskuse o sociálním kapitálu se odehrává na různých rovinách. Zmiňme alespoň tři základní:

- úroveň mezilidských vztahů jako je rodina, přátelé, sousedé
- mezorovina spolků a organizací jako jsou kluby, firmy, politické strany

- makrodimenze v podobě sociálních institucí [Immerfall 1999, Folk, Kilpartic 1999, Fucuyama 1995]

S c h é m a 5 Úrovně sociálního kapitálu

Pramen: Folk, Kilpartic, 1999

Vrstevnatost sociálního kapitálu

Další obtíž při práci se sociálním kapitálem způsobuje jeho „vrstevnatost“. Silný sociální kapitál na úrovni primárních skupin zákonitě nemusí znamenat vysokou míru sociálního kapitálu na úrovni komunity nebo státu a jeho institucí. Naopak. Někdy mohou tyto síly jít proti sobě.

V tomto bodě dostáváme podnět k reflexi výše uvedené klasifikace úrovní sociálního kapitálu. Je totiž otázkou, zda sociální kapitál na první zmíněné úrovni jasně znamená i dosažení vysoké úrovně sociálního kapitálu na úrovních dalších. V realitě totiž můžeme být konfrontováni se skutečností, ve které vymezené sociální skupiny disponují velkou mírou sociálního kapitálu [například Romové], ačkoliv vztahy k ostatním skupinám obyvatel a ke společnosti jako celku mohou být z jakýchkoli důvodů problematické.

Vyrovnat se s tímto typem poznámek a kritiky nám pomůže Naroyanova [1999] klasifikace sociálního kapitálu. Autor uznává existenci sociálního kapitálu [v rámci primárních skupin] jako kapitál svazující, spojující [bonding]. Dále hovoří o vztazích a interakcích mezi jednotlivými sociálními skupinami, což pojmenovává jako přemostovací [bridging] kapitál, jinak také nazývaný občanské zapojení [civic engagement]. Nakonec zmiňuje sociální kapitál daný fungováním formálních státních institucí. Naroyan nevyvrací problémy s možnou nekompatibilitou či neslučitelností sociálního kapitálu na těchto různých úrovních. Naopak, pracuje s nimi a na základě různých možných konstelací vztahu spojujícího a přemostovacího kapitálu identifikuje čtyři typy společností: společnost kvality života [quality of life], exkluzivní společnost [exclusion], zvládající společnost [coping] a společnost konfliktní [konflikt].

S c h é m a 6 Typologie konstelace přemost'ovacích vztahů a fungování státu

Pramen: Naroyan 1999

Je zřejmé, že společnosti blahobytu/kvality života jsou ideálním stavem. Státní instituce v nich fungují, různé skupiny ve společnosti jsou propojeny a neexistují prostory izolace. Exkluzivní společnost je charakteristická tím, že státní instituce pracují jak mají a disponují všemi atributy „státu pro všechny“. Mosty mezi jednotlivými segmenty společnosti však nejsou dostatečné, a proto určitá část společnosti zůstává bez bezpečné přístupové nebo únikové cesty. Exkluzivní společnost může být také definována jako společnost latentního konfliktu [Naroyan 1999:14]. Zvládající je nazývána ta societa, v níž stát neplní svoji integrační roli a tento nedostatek je kompenzován výborným propojením na úrovni sociálních skupin. Neformální přemostění substituuje nedostatky státních institucí. Nyní se nám může vybavit příklad mladých nezaměstnaných v Itálii a Španělsku, kde rodina supluje nefungující sociální zabezpečení v nezaměstnanosti, který jsme zmínili výše v textu. Nakonec Naroyan definuje společnost, která postrádá fungující státní instituce/stát, a kdy jednotlivé sociální skupiny zůstávají v podstatě izolované. Takovými charakteristikami disponuje společnost konfliktní, jež je zjevně nejméně lákavou vizí možného sociálního soužití.

Pozitivní konotace sociálního kapitálu může být také ohrožena v případě, pokud hodnoty a normy, na jejichž základě jsou lidé vzájemně spojeni a kooperují, jsou nebezpečné, nehumánní. Gambetta [1988] například zmiňuje vysokou míru sociálního kapitálu v rámci skupiny zlodějů. Těžko lze hovořit o pozitivním přínosu tohoto kapitálu pro širší společnost překračující hranice této specifické skupiny. Nemusíme však zůstat pouze na úrovni jednotlivých, často velmi marginálních a specifických skupin. „Fašistický sociální kapitál“ dokázal pokrýt rovinu elementárních mezilidských vztahů, komunity i státního aparátu, přesto ho málokdo z nás považuje za pozitivní. Tento problém se dotýká normativního charakteru sociálního kapitálu. Jaké hodnoty je možné požadovat za dobré, aby spojily jedince v sociálních skupinách i skupiny navzájem, a které už ne?

Formální a neformální charakter sociálního kapitálu

Sociální kapitál byl nejdříve chápán jako fenomén patřící do neformální sféry života společnosti, ať už na úrovni individuální [viz. Bourdieu] nebo sociální [Coleman]. Například Fukuyama [1995] hovoří o sociálním kapitálu jako o množině neformálních hodnot a norem sdílených v rámci určité skupiny, jež umožňují kooperaci jednotlivých členů. Fungující kooperace [participace, vztahy] založená na důvěře a pocitu jistoty umožňuje, že jednotlivci i komunita dosáhnou požadovaných pozitivních výsledků, prosperity. Existují i autoři [Naroyan 1999] považující koncept sociálního kapitálu za relevantní i ve sféře formálních vztahů [například v rámci formálních institucí státu]. Naroyanově pohledu jsme se věnovali v jednom z předchozích odstavců.

Sociální kapitál v kontextu Evropské unie

Evropská unie se snaží o vytvoření empiricky uchopitelných dimenzí, které spadají pod termín sociální kapitál. Drží se kombinace měření existence a kvality určitých typů vztahů. EU Reporting [Berger-Schmitt, Noll 2000] prezentuje následující aspekty, které sledává pro popsání sociálního kapitálu relevantní:

- dostupnost sociálních vztahů
- sociální a politické aktivity a zapojení
- kvalita sociálních vztahů
- kvalita společenských institucí

4.2.4 Sociální koheze

Koncept sociální koheze je zaměřen na vlastnosti společnosti, které se dotýkají vztahů mezi jejími jednotlivými členy a na sjednocovací funkci těchto vztahů [Mc Cracken 1998]. V souvislosti se sociální kohezí je často zmiňovaná i problematika sdílených hodnot; jednotnosti interpretací, pocitů a společné identity; smysl sounáležitosti s určitou komunitou; důvěra mezi členy konkrétní komunity a redukce disparit. Prvním, kdo užil v sociologii tento termín, byl E. Durkheim. Chápal sociální kohezi jako element uspořádávající společnost a definoval ji jako vzájemnou závislost a svázanost jednotlivých členů společnosti, sdílenou loajalitu a solidaritu. Durkheim je také autorem, který přišel v roce 1897 s termínem anomie [pozn. 25], který je často užíván jako opozitum ke kohezní společnosti [Beck et al 1997].

V minulosti byla sociální koheze užívána jako synonymum pro sociální integraci. Jistým pokusem o uchopení koheze jako integrace je Landeckerova typologie sociální integrace z padesátých let. Landecker [1951] rozlišuje kulturní integraci [interní konzistence kultury do podoby, která postrádá alternativní směry], normativní integraci [integraci mezi společenskými standardy a jednotlivci], komunikativní integraci [integraci uskutečňovanou prostřednictvím komunikace, jež konstituuje a upevňuje existenci skupin] a funkcionální integraci [stupeň vzájemné závislosti mezi jednotlivými sociálními elementy, které jsou součástí jednoho společenského celku]. Landeckerův přístup však zjevně vychází z předpokladu homogenní společnosti nepočítající s pluralitou hodnot, existencí subkultur a alternativních kulturních vzorců. Sociální homogenita není relevantním výchozím rámcem pro dnešní pluralitní, diverzifikovanou společnost, a proto nemůže posloužit k uspokojivé definici její koheze. Homogenní není synonymem pro kohezní. I když tyto pojmy spolu mohou pozitivně korelovat, neměly by být libovolně zaměňovány. Landeckerovu klasifikaci můžeme proto s těžší aplikovat v současném sociálním kontextu.

Kohezní společnost může být chápána jako tzv. společnost se spojitou kulturou [tight culture]. Jejím opakem je volná kultura [loose culture]. Jde o rozlišení typické pro sociální vědce zabývající se problematikou kolektivismu a individualismu v pozdně moderní společnosti. Spojitá nebo volná kultura závisí podle Triandise [1995]:

- na tom, do jaké míry členové souhlasí s danými pravidly společenství, jak se shodují na tom, co je správné a co ne,
- na množství existujících [byť i neformálně] norem a pravidel,
- na míře kontroly nad tím, zda ostatní jedinci opravdu jednájí podle těchto pravidel,
- na intenzitě kritiky daného systému.

Ve spojitých celcích můžeme být svědky hluboké internalizace norem a pravidel společenství u jeho členů. Sebehodnocení a sebepojetí členů závisí na respektování a dodržování těchto norem. Neakceptovatelné jednání jednoho člena společnosti je chápáno jako problém celku. Společenství se spojitou kulturou [pozn. 26] je založené na sdíleném kontextu, proto komunikace v jeho rámci není příliš explicitní. Naopak existuje mnoho skrytých významů a náznaků, které často stačí ke vzájemnému porozumění.

Na druhé straně volná kultura je kulturou pluralitní, která uvnitř snese do určité míry různorodé a často i konfliktní normy. Tento stav umožňuje lidem reagovat různými způsoby na některé podněty a vytvářet tak svoje vlastní životní strategie. Diverzifikace životních stylů založená na individualizaci strategií a odpovědnosti proto již tak silně nezávisí na společném sociálním kontextu. Vzájemná komunikace musí být mnohdy velmi explicitní, přímočará, oprostěná od předpokladu sdílených hodnot, norem, rituálů.

Jedním z nejaktuálnějších a zároveň nejempiričtěji zaměřených přístupů ke konceptu koheze je například projekt kanadské vlády nazvaný „The Social Cohesion Network and the Policy Research Initiative“, jež pojímá kohezi jako neustále probíhající proces vývoje komunity postavené na sdílených hodnotách, motivacích a rovných šancích. Tento vývoj je podmíněn existencí smyslu pro vzájemnou důvěru, naději a vzájemnost. [PRI 1999]

Není to však jediná snaha v současnosti usilující o uchopení problematiky koheze [vyvolaná pravděpodobně uvědomováním si závažnosti problémů vzrůstající příjmové nerovnosti, chudoby, nezaměstnanosti, kriminality a dalších skutečností, které negativně ovlivňují soužití občanů]. Mimo zmíněné kanadské vlády se o koncept zajímaly například francouzská a holandská vláda, OECD a Evropská komise. Ve Velké Británii byl iniciován vznik komise vedené R. Dahrendorfem „Commission of Wealth Creation and Social Cohesion“.

Nejnovější definice sociální koheze se liší autor od autora a různé výzkumné skupiny konceptualizují a operacionalizují tento fenomén pomocí různých dimenzí. Proto se v literatuře objevují snahy o komplexnější uchopení skutečností, které sociální kohezi definují. Například Jenson [1998] se pokouší o shrnutí relevantních dimenzí sociální koheze v následujícím seznamu:

- sounáležitost kontra izolace týkající se sdílených hodnot, identity a pocitů závazku
- inkluze kontra exkluze ve smyslu rovných příležitostí v přístupu k různým statkům a službám
- participace kontra neúčast chápána jako faktická akce
- respekt kontra odmítnutí, jež souvisí s tolerancí rozdílů v pluralitní společnosti
- legitimita kontra nelegitimita institucí, které hrají roli zprostředkovatelů konfliktů v pluralitní společnosti

Další pokus o zpřehlednění diskuse o sociální kohezi představuje O'Connor [1998], který rozlišuje tři základní roviny důležité pro uchopení koheze:

- propojení a svazky [hodnoty, identity, kultura],
- rozdíly a divize jako nerovnosti, kulturní diverzita, geografické rozdíly,
- sociální pojídla ve formě spolků, sítí, infrastruktur.

Na základě všech doposud zmíněných přístupů ke kohezi Wooley [1998] rozlišuje tři základní směry, kterými se výzkumník může vydat při konceptualizaci sociální koheze. Jedna z cest vede přes koncept sociální inkluze [absence sociální exkluze]. Další přes koncept

sociálního kapitálu založeného na interakcích a spojeních mezi lidmi. Poslední způsob, jak pracovat se sociální kohezí vychází ze skupinové identity postavené na sdílených hodnotách a komunitách uznávajících stejné interpretace jistých jevů [sdílí připsování určitých významů určitým skutečnostem].

Problémy spojené s konceptualizací pojmu sociální koheze

Koheze ve sféře formální nebo neformální

Je patrné, že někteří autoři užívají slova koheze v souvislosti s více vrstvami sociální struktury. Lokalizují ji jednak na úrovni privátních skupin, komunit, ale i na úrovni státu. Hovoří tedy o kohezii i v souvislosti s formální garancí sociálních práv, což je záležitost systému - veřejné sféry a nikoliv sféry privátní, neformální. Dilematem formálně - neformálního charakteru koheze se nepřímo zabývá Lockwood [1964], který se vyslovuje pro jasné rozlišování systémové - občanské integrace na jedné straně a sociální integrace - koheze na straně druhé. Občanská systémová integrace je podle toho autora, záležitostí sociální roviny a dotýká se oblasti politických, občanských a sociálních práv. Sociální koheze-integrace je naopak lokalizována v rovině komunit a primárních vztahů mezi sociálními aktéry. Proto například politická participace nenáleží do oblasti sociální koheze-integrace, ale je záležitostí systémové integrace. Pro naši další práci je Lockwoodovo rozlišení velmi podstatné. Naznačuje totiž nutnost diverzifikovat integraci systémovou a sociální; vazby a vztahy, které spadají do oblasti systému/formální a do sféry občanské společnosti/neformální; sociální inkluzi a sociální kohezii. Lockwooda zmíníme ještě několikrát v kapitole dotýkající se sociální kvality a jejích elementů.

Mikro- a makrorovina koheze

Sociální koheze je jako analytický koncept konfrontována s velmi podobnými problémy jako sociální kapitál. Sociální koheze v plurální společnosti, jakou dnešní společnost je nebo se být snaží [pozn. 27], totiž závisí na tom, o jakém stupni sociální struktury právě hovoříme. Můžeme mít na mysli kohezii primárních skupin, komunit nebo celé společnosti [pozn. 28]. Koheze, chápána jako provázanost/spojitost, na jedné z uvedených úrovní nepredikuje stav koheze na úrovni jiné.

Sociální koheze shora či zdola

Sociální kohezii je možné chápat jako stav společnosti [existence kohezní společnosti] nebo jako proces [vytváření, udržování kohezního celku]. Pokud ji pojmem jako proces, je velmi důležité všimnout si iniciátora. Dynamika koheze může vznikat a být realizována v rovině státu [shora] ale i v rovině občanské společnosti [zdola]. V prvním případě nabývá například podob státem garantovaných práv, formální redistribuce v rámci sociálního státu. Příkladem kohezního procesu zdola je spontánní budování sousedství, fungování občanských sdružení, zájmových skupin atd.

Velké diskuse teoretiků zabývajících se sociální participací, integrací a kohezii se vedou na téma formální [státem iniciované] sociální koheze a neformální [spontánní, z občanské společnosti vycházející] koheze. Existují autoři [Hindess 1987], kteří vidí základ koheze společnosti v existenci sociálního státu, který je jistou formou sociální solidarity mezi jednotlivými členy společnosti. V jejich pojetí by toto pojídlo sociálních opatření mělo spojovat občany v jeden solidární systém. Celá idea sociálních práv je původně založena na myšlence, že sociální stát zabraňuje sociální nerovnosti a konfliktům, je že zdrojem formální solidarity. Například Hindess [1987:45] říká: „Vše, co podryvá koherenci sociálního státu, je nutné chápat jako zdroj sociálních rozporů“.

Jiní teoretikové však tvrdí, že vytvářením kohezního státu se silným systémem sociálního zabezpečení coby pojídlem vede k destrukci skutečné [spontánní] sociální koheze.

Jinými slovy, sociální stát a jeho aktivity oslabují primární neformální solidaritu, ochotu k dobrovolné občanské participaci, iniciativu občanů a snahu podněcovat kolektivní akce na úrovni občanské společnosti. Saunders [1993] tento stav nazývá paradoxem sociální koheze. Státem vynucený a udržovaný kolektivismus [formální sociální koheze], který spočívá na redistributivní solidaritě a udržování kohezní společnosti opatřeními „shora“, destruuje iniciativu a motivaci jednotlivců zdola. Tento stav je potom velkou hrozbou pro celkovou soudržnost společnosti. Skutečně kohezní společnost totiž podle Saundeře může existovat pouze tehdy, pokud má své kořeny v každodenní realitě, akci a vůli privátních osob. Musí existovat vyvážený vztah mezi „kohezními“ aktivitami státu na jedné straně a neformální spontánní kohezí na straně druhé. Pokud je tato rovnováha narušena, vzniká stav bez přehledného a uchopitelného řádu nebo naopak velmi formální kohezní společnost bez živého obsahu a kořenů.

Saunders konkrétně uvádí, že pozitivní diskriminace jako jeden z příkladů „vynuceného kolektivismu“, který má posilovat sociální kohezi, vede k sociálním konfliktům a vytváření napětí mezi zvýhodněnými a těmi ostatními. Státní intervence tohoto typu, podle Saundeře, politizují vztahy mezi lidmi. Různé skupiny občanů soutěží o co největší podíl na prostředcích, které má stát k dispozici. K vedlejším následkům státních sociálních opatření patří pokles motivace ke spontánní svépomoci v rámci prosazování vlastních zájmů. V situaci, kdy stát disponuje určitými prostředky na redistribuci, budou totiž stále růst snahy vyvíjet tlak na jejich neustálé zvyšování a k posilování sebezodpovědnosti nedojde.

Sociální koheze v kontextu Evropské unie

Z dosavadní pestré nabídky směrůvek, které nám ukazují jakou cestou se při poznávání sociální koheze vydat, zatím nevyplývá, kam směřuje její nejaktuálnější výzkum. Na úrovni Evropské unie se výzkumníci nechali inspirovat hlavně poznatky a teoretickými závěry Woolleyho [viz výše] a ideou uchopit pojem koheze pomocí konceptů exkluze a sociálního kapitálu.

Pro tento způsob práce se sociální kohezí argumentuje i Dahrendorf [1995], když říká, že kohezní společnost je možné popsat jako tu, která se snaží o prevenci exkluze. Kohezní societa poskytuje příležitosti všem svým členům v rámci akceptovaných hodnot a institucí. Jiní vědci argumentují, že nedílnou predispozicí pro sociální kohezi je sociální kapitál [McCracken 1998, Maxwell 1996]. Jestliže kohezní společnost je společností spojitou [glued], pak sociální kapitál hraje roli pojidla [glue] [Fearweather et al. 2000].

Berger a Schmitt [2000] prezentují konkrétní snahy EU Reportingu uchopit sociální kohezi, které staví svoje pojetí na dvou hlavních dimenzích:

- na redukci disparit, nerovností a sociální exkluze,
- na posilování sociálních vztahů, interakcí a svazků, což úzce souvisí se sociálním kapitálem společnosti [Berger-Schmidt 2000].

4.2.5 Udržitelnost rozvoje a lidský rozvoj

Během 90. let se koncept udržitelného rozvoje stal dominantním modelem společenského rozvoje. Udržitelný rozvoj je jednou z klíčových priorit lokální, regionální, národní i supranárodní politiky. [Berger-Schmitt, Noll 2000] Tento koncept se stal obecně známým v roce 1987 díky Světové komisi pro životní prostředí a rozvoj. Udržitelný rozvoj byl definován jako „rozvoj, který dokáže uspokojit potřeby současnosti bez omezení možnosti budoucích generací uspokojit jejich potřeby“ [WCED 1987: 43]. Udržitelný rozvoj je chápán většinou jako třídídimenzionální koncept [ekonomická, ekologická, sociální dimenze], přičemž zmíněné úrovně spolu úzce souvisí a navzájem se ovlivňují. My se ovšem kvůli zaměření této práce podrobněji věnujeme pouze sociální rovině.

Sociální udržitelný rozvoj je možné popsat, použijeme-li velmi obecných formulací jako garanci udržení dostačující úrovně, blahobyt/wellbeing pro současné a budoucí generace. Klíčovým momentem této dimenze je rovnost šancí a spravedlivých životních podmínek. Jde o vytvoření takové společnosti, kde lidé mohou využívat zdrojů a dovedností, kterými disponují a plně participovat na životě komunity [pozn. 29].

Jedním z klíčových momentů udržitelného sociálního a lidského rozvoje, kterého jsme se už několikrát dotkli, když jsme zmiňovali lidský kapitál a koncept kvality života založený na zdrojích a dovednostech, je empowerment. Pod tento pojem spadají dovednosti, schopnosti a kvalifikace, které člověk potřebuje, aby mohl participovat na tržních, sociálních a politických aktivitách. Širší a lepší dovednosti a znalosti jedince znamenají možnost lépe participovat na životě společnosti. A nejen to. Lepší integrace do společnosti otevírá danému člověku další a další příležitosti a možnosti.

Teoretická východiska

Koncept sociálního empowermentu má své kořeny v sociální akci, kde je spojován se zájmy komunity a se snahami posílit moc a vliv určitých utlačovaných či minoritních sociálních skupin [dělníci]. V 70. letech byla tato ideologie převzata za účelem hájení práv etnických, sociálních minorit a práv žen. Byla využita jako výchozí idea pro rozvoj tréninkových a vzdělávacích programů a pro organizaci rozvojových projektů. V literatuře můžeme nalézt mnoho přístupů k tomuto konceptu. V celé škále můžeme rozlišit tři základní teoretická východiska empowermentu:

- pramenící z kritické sociální teorie a emancipačních teorií. V tomto kontextu je empowerment spojován se zlepšováním životních podmínek utlačovaných skupin,
- vycházející z organizačních teorií, kde empowerment je chápán jako delegování moci na určité [empowered] subjekty a vytváření příležitostí pro to, aby daný subjekt mohl jednat, konat, iniciovat akci,
- založený na sociálně-psychologické teorii, které za střed svého zájmu považují individuum a jeho vývoj. Empowerment v tomto smyslu slova je stav individua a týká se jeho percepce okolního světa [Fearweather et al. 2000].

I přes různost přístupů a z nich vycházejících definic, lze konstatovat, že obecně empowerment představuje komplexní abstraktní pojem, který je pozitivně spjat s růstem, vývojem a emancipací. Je také možné tento koncept uchopit jednak jako dynamický proces [nabýt potřebné dovednosti, moc, kompetence], jednak jako statický jev [být nebo nebýt kompetentní, mít potřebné dovednosti, moc].

Dynamika empowermentu

Nejdříve se zaměříme na dynamickou formu empowermentu, která je orientována na to, jak individua, organizace a komunity získávají vliv nad svým vlastním životem a eventuálními životními možnostmi a volbami [pozn. 30]. Somerville [1998] ve své práci shrnuje základní způsoby jak někoho posílit. Navrhuje klasifikovat procesy empowermentu podle následujících kritérií:

- zda je iniciátorem empowermentu skupina lidí, kteří jsou aktuálně u moci, nebo skupina těch, kteří pocítují potřebu být posíleni. V případě, že empowerment je realizován shora, což je většinou v podobě politických intervencí a opatření [top-down empowerment]. Když iniciativa vychází od potřebných nebo nějak znevýhodněných skupin, potom Somerville mluví o přístupu zdola [bottom up];
- podle toho, zda dochází ke změně vztahu závislosti mezi dvěma skupinami, těmi, kdo mají moc, a těmi, kteří jí nedisponují. V průběhu procesu empowermentu totiž může dojít jak k posílení závislosti, tak i k jejímu zrušení a osamostatnění se závislého subjektu;

- podle formy institucionální změny. Autor rozlišuje tři typy institucionálního empowermentu. Konzervativní forma je charakteristická tím, že existující institucionální struktury vykazují tendenci zůstat na stejné úrovni nebo na této rovině expandovat. Další formu reprezentuje radikální proces, v jehož průběhu jsou existující institucionální struktury rozbity a tvoří se nové struktury na jiných mocenských základech. Posledním typem je reformní proces, ve kterém dochází k přeměně v systému s rovnoměrnější distribucí moci
- podle toho, kdo z procesu profituje. Podle Somervilla to může být individuum, určité skupiny nebo elity.

Statika empowermentu

Typy moci

Statická forma empowermentu je úzce spjata s konceptem moci a odpovídá na otázku, mají-li individua, komunity nebo organizace vliv na průběh svého vlastního života a volbu různých možností. Lépe porozumět statické formě empowermentu, tedy tomu, jak daný subjekt je nebo není posílen, nám umožní Friedmannův koncept tří typů moci: sociální, politické a psychologické.

Sociální moc je spojena s přístupem k informacím, znalostem a dovednostem, s participací v organizacích a sociálních sítích založených na pocitu vzájemnosti, ale souvisí i s vlastnictvím finančních zdrojů, ochranou životního prostoru a vlastnictvím pracovních, k životu potřebných instrumentů. Sociální moc je definována pomocí kvality lidských zdrojů. Autor ale zdůrazňuje, že pouhé formální vzdělání [pozn. 31], dovednosti a instrumenty nestačí. Jsou ničím, pokud člověk nedisponuje přístupem k relevantním informacím. Na tento problém jsme už narazili v kapitole o sociální exkluzi, kde jsme dospěli k názoru, že nedostatečná informovanost a přístup k informacím v určité oblasti života může vést k prohlubování exkluze a deprivace některých jedinců.

Vzdělání a přístup k informacím je jedním z klíčových momentů empowermentu a jak se dále v textu ukáže i celkové kvality života ve společnosti. Přesto je potřeba si uvědomit, že pokud někdo absolvuje určitý stupeň vzdělání, jde pouze o jeden ze způsobů, jak měřit jeho obecnou vzdělanost. Často se v realitě střetáváme se situací, kdy lidé dokáží plynule číst nebo počítat, ale jejich schopnost porozumět textu či prakticky své matematické gramotnosti využít je velice slabá. K všeobecnému vzdělání také patří schopnost orientovat se v institucích a organizacích, které mohou být pro člověka důležité a mohou poskytovat podstatné informace.

Proto například pro empowerment postiženého člověka nestačí, že formálně dokončil střední školu a že ovládá psaní, čtení a matematické operace. Měl by se dozvědět také o svých právech a možnostech, které mu poskytuje sociální stát, o šancích na trhu práce. Dále je nutné vědět, které instituce je třeba kontaktovat v jeho situaci. Existují-li nějaké spolky či organizace, ve kterých se sdružují lidé s podobným problémem. Musí být obeznámen se svým zdravotním stavem a zásadami, které mu umožní udržovat se v kondici. Toto vše mu pomůže zvládat svůj život a zapojit se do života okolo. [Fearweather 2000]

Friedmannova politická moc spočívá na přístupu individua k rozhodovacím procesům, zvláště pak k těm, které ovlivňují jeho život a budoucnost. Politickou moc však není možné redukovat pouze na „moc volit a být volen“, ale je třeba ji, podle Friedmana, chápat jako „moc hlasu“ v širším slova smyslu a jako „moc kolektivní občanské akce“.

Podstata psychologické moci tkví ve smyslu pro individuální potenci prezentovanou hlavně sebedůvěrou spočívající v tom, jak hodnotíme sami sebe, jaký máme pocit ze sebe samých, jak vnímáme naši schopnost efektivně jednat a pracovat s vnějším světem.

Úrovně empowermentu

Multidimenzionalitu statického konceptu empowermentu lze uchopit i jinak než přes právě prezentovanou Friedmannovu triádu mocí. Je možné zaměřit se na různé vrstvy společenské struktury, v nichž může k posilování/emancipaci/empowermentu docházet: na individuální rovině [moc osobnosti], na úrovni interpersonální [moc spolu s ostatními] a nakonec na rovině socio-politické [moc ve společnosti]. Tímto způsobem uvažují Marrow a Hawxhurst [1998], když prezentují kategorizaci, kterou shrnujeme do následující tabulky:

T a b u l k a 3 Roviny empowermentu

rovina	individuální	interpersonální	socio-politická
povolení/uznání	seberepekt/ individuální práva a svobody	rozlišení/ svolení od ostatních	plné občanství [legální práva]
umožnění/kompetence	individuální, osobnostní zdroje/ sebedůvěra	podpora a ochrana od ostatních	přístup ke zdrojům
informace/ vhled	poznání sebe sama	sdílení příběhů/ bourání mlčení a ticha	porozumění/ zpochybňování sociálních pravidel a řádů

Pramen: Marrow, Hawxhurst [1998]

Z prezentované tabulky lze vyčíst, že stejně tak jako inkluze, koheze či sociální kapitál je možné vztáhnout empowerment k jakékoli sociální rovině. Na mikroúrovni k individu, na mezzorovině k přímým mezilidským kontaktům v rámci různých sociálních skupin a na makroúrovni je možné hovořit o socio-politickém empowermentu a moci v rámci celé společnosti.

Empowerment shora nebo zdola

Empowerment můžeme zařadit jednak ke konceptům, které popisují kvalitu společnosti, jednak k proudům, které jsou zaměřené spíše na popis kvality života jednotlivce. První zmíněná varianta platí, pokud si klademe otázku, zda společnost vytváří podmínky pro emancipaci a rozvoj individuálního potenciálu svých členů [dovednosti, kvalifikace, informace, sebedůvěra]. Pokud daná společnost poskytuje široké spektrum všeobecně dostupných možností/prostředků, jak mohou její členové rozvinout svůj potenciál, naučit se potřebným dovednostem a získat potřebnou kvalifikaci, potom můžeme danou společnost označit za posilující/„empowering“. Společnost shora pomáhá lidem postavit se na stejnou startovní čáru.

Druhý případ řeší spíše problém, jak jsou jednotlivá individua vybavena kvalifikací a dovednostmi potřebnými pro participaci v určitých sférách života společnosti, jaké jsou jejich schopnosti. Pokud jednotlivci v dané společnosti rozvíjejí svůj potenciál v rozsahu, který jim umožňuje uspokojivou participaci na společenském životě, mají-li dostatečné množství informací, sebedůvěry a dovedností, pak je možné nazvat je posílenými [empowered]. To znamená, že vědí, co znamená startovní čára, a navíc jsou schopni ji pro sebe definovat, najít a postavit se na ní.

Koncept empowermentu tedy nespočívá v tom, že někdo garantuje občanům rovné šance nebo že zkoumají možnosti jedince využívat těchto rovných šancí. Jde spíše o to, aby se lidé dokázali sami postavit „na startovní čáru“. Jedinci by měli být schopni objevit a posléze efektivně využít potence a zdroje, kterými sami disponují, nebo které jim komunita či společnost poskytuje.

Shrnutí

Z dosavadní diskuse můžeme vyvodit několik základních bodů, které jsou pro uchopení konceptu empowermentu důležité a které jsou velmi důležité při konceptualizaci sociální kvality v dalších kapitolách textu: jednotka, charakter procesu, druh empowermentu a iniciátor empowermentu [empowerment shora či zdola] a zkoumaná rovina empowermentu.

- Jednotkou empowermentu může být individuum, organizace, komunita [a to ve smyslu iniciátora i příjemce].
- Dynamika empowermentu může působit v různých směrech od vlivných k těm, kdo vliv [sociální, politický, psychologický] postrádají, a vice versa. Přičemž záměry a zájem iniciátorů mohou být různé [moc, spravedlnost, posílení rovnosti, posílení kontroly, emancipace nebo naopak posílení závislosti někoho atd.], stejně tak formy realizace těchto záměrů [radikální/reformní, v rámci existujících společenských nebo komunitních pravidel, postupné/inkrementální].
- Existují různě zaměřené snahy o posílení vlivu v rámci rozmanitých dimenzí života: sociální, politická, psychologická rovina.
- V neposlední řadě je třeba si všimnout rozdílu mezi tím, kdo iniciuje proces empowermentu. Můžeme totiž rozlišit empowerment iniciovaný silou, která není znevýhodněná. Jde tedy o empowerment zvenčí, shora. Na druhé straně je empowerment zevnitř, kdy znevýhodněná skupina nebo někteří její členové začnou spontánně vyvíjet snahy, které mají řešit jejich situaci.

Koncept udržitelnosti sociálního vývoje v kontextu Evropské unie

Pokud ponecháme stranou udržitelnost vývoje v rovině ekonomické a ekologické, jimž je věnována v Evropské unii velká pozornost, ale které nejsou pro naši následující práci podstatné, můžeme konstatovat, že koncept sociální udržitelnosti nepřináší v kontextu doposud diskutovaných problémů sociální exkluze, koheze a sociálního kapitálu mnoho nových aspektů [kromě diskuse o ochraně a podpoře lidského kapitálu].

Z dokumentů EU Reportingu [Berger-Schmitt, Noll 2000] vyplývá, že sociální udržitelnost je v podstatě konceptualizovaná jako posilování sociálních vazeb a propojení [což se v podstatě do velké míry kryje s konceptem sociálního kapitálu], jako redukce disparit a zaručení rovných příležitostí [velmi úzce propojeno s pojmem sociální exkluze] a v neposlední řadě jako empowerment, kdy je důraz kladen na práci s lidskými zdroji.

4.2.6 Sociální kvalita [kvalita sociálního života]

Mezi koncepty, které se jeví jako relevantní pro monitoring v Evropské unii, Berger-Schmitt a Noll [2000] uvádějí také koncept sociální kvality. Nejedná se o nový koncept blahobytu/welfare ani o koncept obohacující dosavadní diskusi o nové dimenze zásadního charakteru. Spíše je možné ho chápat jako pokus o integraci většiny doposud diskutovaných, a jak vyplývá z naší dosavadní analýzy i velmi úzce propojených a v mnoha ohledech překrývajících se konceptů.

Dosavadní analýzy nás v tomto bodě dovedly k jádru této práce a připravily půdu pro podrobnou analýzu problematiky sociální kvality, která od tohoto momentu bude klíčovým tématem následujících kapitol.

5. Konceptualizace sociální kvality

V období holandského prezidentství EU, v roce 1997, byla uspořádána konference na téma „Sociální kvalita“. Jedním z jejích výstupů byla Amsterdamská deklarace o sociální kvalitě [The Amsterdam Declaration on the Social Quality of Europe] a založení „Nadace sociální kvality“, která opublikovala knihu „The Social Quality of Europe“. Jejím hlavním tématem je reakce na stav subordinace sociální politiky ekonomickým zájmům a existence silných tendencí v rámci klíčových institucí Evropské unie k nedostatečně demokraticky podloženému způsobu přijímání obecně závazných rozhodování, tedy formám vládnutí. Hlavní iniciátoři diskuse týkající se sociální kvality definují tento koncept [ovšem sociální kvalitu můžeme nazývat i hnutím] jako prostor, v němž mohou občané participovat na sociálním a ekonomickém životě komunit v podmínkách, které posilují jejich blahobyt a individuální potenciál. Míra sociální kvality, se kterou jsou občané ve svém životě konfrontováni, závisí na čtyřech základních dimenzích: stupeň socioekonomické jistoty, úroveň sociální exkluze, míra sociální koheze a rozsah autonomie nebo empowermentů.

Na iniciační publikaci Social Quality in Europe přímo navazuje druhá kniha Evropské nadace sociální kvality [EFSQ] - „Social Quality: a Vision for Europe“, jež pokračuje v kritické analýze politické situace v Evropské unii devadesátých let a verbalizuje snahu vyrovnat se s demokratickým deficitem a problémem legitimizace rozhodovacího procesu ve Společenství. Koncept sociální kvality je zde představen jako možné řešení těchto problémů, protože vyzdvihuje, vedle problematiky produktivity a ekonomického růstu, také nutnost aktivně podporovat zaměstnanost, sociální ochranu občanů a jejich osobní realizaci v rámci komunity.

Zde prezentujeme nejrelevantnější části Amsterdamské deklarace, jak byla formulována 10. června 1997 a opublikována v knize „Social Quality: A Vision for Europe“ v roce 2001 [Beck et al. 2001: 385]: „Respekt k základní lidské důstojnosti všech občanů nás vede k prohlášení, že nechceme být více konfrontováni s rostoucím počtem žebráků, tuláků a bezdomovců v evropských městech. Stejně tak nemůžeme souhlasit s velkým počtem nezaměstnaných, rostoucím počtem chudých lidí a existenci situace, kdy někteří lidé mají limitovaný přístup ke zdravotní péči a sociálním službám. Tyto a mnohé jiné negativní indikátory ukazují neadekvátnost Evropy zabezpečit kvalitní sociální život [sociální kvalitu] všem svým občanům.“

Naopak, chceme evropskou společnost, která je ekonomicky úspěšná, ale která zároveň podporuje sociální spravedlnost a participaci svých občanů. To by byla Evropa, ve které existuje skutečná sociální kvalita. Jejím občanům by bylo umožněno a očekávalo by se od nich participovat na sociálním a ekonomickém životě komunity, a to vše v podmínkách, které rozvíjí jejich blahobyt/wellbeing, individuální potenciál a dobrý stav komunit. Aby občané mohli participovat, musí jim být zaručen přístup a akceptovatelná úroveň ekonomického zabezpečení a sociální inkluze, život v kohezni společnosti a musí jim být umožněno rozvinout jejich úplný potenciál. Jinými slovy sociální kvalita závisí na rozsahu, v jakém všichni obyvatelé Evropy disponují ekonomickým, sociálním a politickým občanstvím. V globální ekonomii konkurence- schopnost by měla jít ruku v ruce s podporou sociální koheze a realizace potenciálu každého jednoho evropského občana.“

5.1 Důvody otevření diskuse o sociální kvalitě

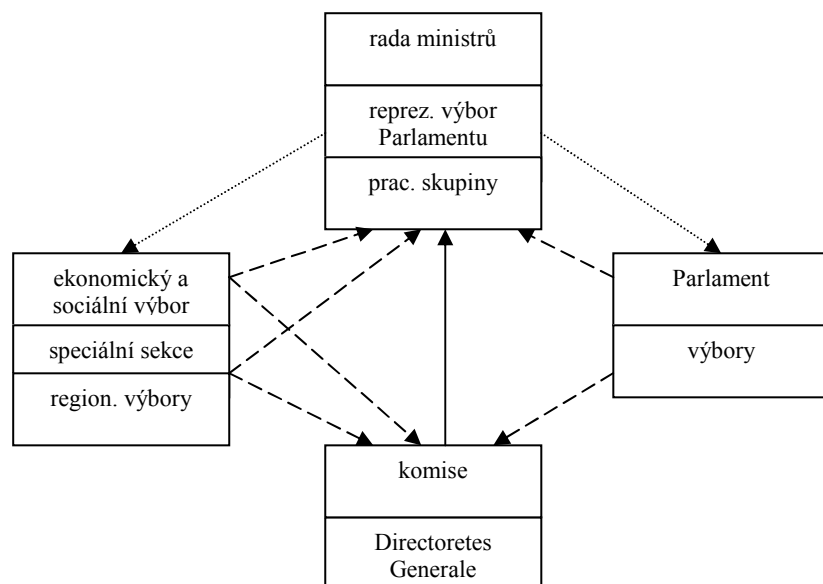
Autoři sociální kvality [Beck et al 2001] zmiňují tři základní důvody vedoucí k otevření diskuse o tomto konceptu. Prvním z nich je fakt, že politika v Unii směřuje primárně k vytváření systému volného trhu řízeného principem maximalizace zisku bez přesvědčivé institucionalizované politické koherence a s minimální pozorností k roli občana v procesu rozhodování. Za nejzávažnější problémy, se kterými se v této době Evropská unie potýká, jsou považovány: absence jednotné vize, slabá politická infrastruktura a krize politické podpory.

Beck [2001] argumentuje, že Unie nedisponuje vizí o své budoucnosti [která by usnadnila debatu mezi stále divergentními představami jednotlivých členských zemí] v oblastech, jako je například zemědělská politika, sdílení nákladových zátěží, fiskální harmonizace či sjednocení systému sociálního zabezpečení. V prostředí bez sjednocující dlouhodobé vize je ponecháno volné pole působnosti krátkodobým partikulárním zájmům lobujících nadnárodních společností a jejich politických spojenců.

Další slabinou evropské integrace je slabá politická infrastruktura na nadnárodní úrovni. Tato problematika otevření se Evropské unie sociálním zájmům zůstává nedořešena a nezcela institucionalizována.

Jako třetí problém integrace v rámci Unie můžeme považovat krizi politické podpory výkonných institucí. Legitimita evropských idejí zaznamenává od poválečných padesátých let sestupnou tendenci. Důvodem je chybějící veřejná politická aréna, netransparentnost politického rozhodování a minimální šance nevládních organizací vstoupit do rozhodovacích procesů [pozn. 32]. V knize se podrobněji zmiňuje problematika politické podpory a s tím spojený tzv. demokratický deficit rozhodujících evropských institucí. Demokratický deficit, na který jsme narazili už dříve v textu, v případě Evropské unie spočívá hlavně v tom, že evropská legislativa a celý rozhodovací proces je ve velké míře závislý na institucích, které nejsou demokraticky zvoleny, a proto nereprezentují zájmy všech občanů. Nejdůležitějšími institucemi při přijímání závazných aktů ve formě regulací [regulations] a direktiv [directives] je Evropská komise [pozn. 33] zodpovědná za podávání návrhů projednávaných aktů a Rada ministrů [pozn. 34] rozhodující o přijetí daného návrhu. Evropský parlament hrál po dlouhou dobu velmi nevýznamnou roli. Ta se sice po přijetí Maastrichtské dohody posílila. Parlament rozšířil svou pozici z instituce pouze poradní a konzultační na orgán s kooperační a spolurozhodovací pravomocí. Jeho možnosti jsou však stále velmi okleštěné. Následuje náskres, který stručně popisuje kooperační proceduru, tedy rozhodovací proces, ve kterém parlament figuruje. [Nicoll, Salmon 1994]

S c h é m a 7 **Rozhodovací proces v rámci institucí Evropské unie**

_____ *Návrh, opravený návrh*

----- *Názor*

..... *Konzultace*

Pramen: Nicoll, Salmon, 1994

Demokratický deficit institucí Unie může být zapříčiněn dvěma skutečnostmi: strukturálními důvody a působením globalizačních procesů. Zaměříme se nyní na první z nich. Struktura Evropské unie staví do kontradikce demokraticky konstituované národní státy a instituce Unie, které činí závažná nadnárodní rozhodnutí bez větší demokratické legitimacy.

Globalizace v podobě nadnárodních monopolů podryvá teritoriální a demokraticky podložené zájmy národních států, což způsobuje nevyrovnanou situaci s nerovnými prostředky komunikace. Proto Beck et al [2001] vyslovují podporu vzniku nadnárodních politických institucí umožňujících kontrolu a realizaci sociálních zájmů, tzn. jakési globální protisíly.

Z kontextu popsaných problémů Evropské unie autoři sociální kvality vyvozují potřebu diskutovat sociální kvalitu jako možnou „novou vizi“ pro Evropu 21. století, která se obrací k občanům a občanské společnosti. Tento, svojí podstatou a genezí normativní termín sociální kvality je konceptualizován za účelem zdůraznění důležitosti sociální dimenze života evropské komunity a její nezbytnosti pro pokračování evropské integrace. Sociální kvalita má být reakcí na debatu týkající se rozporu ekonomické a sociální politiky. Argumentuje pro synergický vztah obou těchto sfér.

Uvedené úvahy úzce korespondují s Giddensovým programem „třetí cesty“, ale také s tzv. ideou „evropského sociálního modelu“.

Seznámení se s některými hlavními tezemi Giddensovy „třetí cesty“ je přínosné pro pochopení politického a ideologického kontextu sociální kvality. Giddens [2001] totiž ve svých pracích věnovaných „modernizaci sociální demokracie“ - „modernizaci levice“, což jsou v podstatě synonyma pro autorův termín „třetí cesta“, hovoří o nutnosti reformovat současnou politiku v několika ohledech. Jednou z těchto Giddensem navrhovaných nutných změn, jako reakcí na nově vzniklou společenskou situaci, je propojení sociální a ekonomické politiky. Propojení těchto dvou oblastí předpokládá uvědomit si rovnocennou důležitost obou těchto složek. Efektivní kooperace je však podmíněna několika skutečnostmi. Měla by být udržena jistá míra rovnosti ve společnosti doprovázená principem progresivní redistribuce. Tato opatření by ale neměla ohrozit, naopak spíše podpořit, ekonomickou efektivitu a prosperitu. Práva, a to i práva sociální, by měla být jasně propojena s odpovědností, což předpokládá zamezení morálnímu hazardu v oblasti sociálních opatření. Sociální politika by měla být flexibilní a dynamická, aby dokázala odpovídat potřebám fragmentalizované společnosti a flexibilnímu pracovnímu trhu. Role vlády by měla spočívat především v regulaci a nezbytných intervencích, přičemž by neměla dominovat ani trhu ani občanské společnosti. Vedle kooperace sociální a ekonomické politiky Giddens ve svém „programu třetí cesty“ hovoří i o velmi podstatné roli občanské společnosti pro dobré fungování vlády, ale i o tržních institucích a o reformě politického systému, „který není dostatečně demokratický i v nejdemokratičtějších zemích“ [Giddens 2001]. Pouhá občanská společnost v podobě zájmových skupin, neziskových organizací atd. nemůže nahradit demokratickou vládu. Měla by ale hrát velmi podstatnou úlohu při formulaci problémů, které budou součástí politické agendy formálních institucí a diskuse různých politických návrhů. V současné době jsou však politické systémy s tradiční strukturou politických stran v evropských zemích konfrontovány s nízkou občanskou podporou a iniciativou, protože postrádají otevřenost a jasnou transparentnost [patronát, zákulisní dohody, korupce atd., proto si můžeme všimnout tendence evropské veřejnosti k podpoře extrémnějších politických sil, např. Fortuyn v Holandsku].

Shrme-li krátce obsah této podkapitoly, můžeme konstatovat, že koncept sociální kvality je reakcí na současnou situaci v Evropské unii. Slouží jednak jako nástroj, který může být využit při formulování a vyhodnocování určitých politických opatření, jednak může být chápán jako normativní koncept, jistý etický ideál, vize sociálního řádu, která není pouze deskriptivní, ale i preskriptivní. Poskytuje tedy „návod“ na ideální život či společnost.

5.2 Konceptuální rozprava o sociální kvalitě

Z pohledu empirické využitelnosti je koncept sociální kvality míněn jako jistý univerzální minimální standard, pomocí něhož je možné sledovat stav sociálního života různých skupin obyvatelstva. Jde tedy o sumu indikátorů socio-ekonomické situace a změny. Koncept sociální kvality je „konstrukčně“ přizpůsoben cílům a politickým prioritám

Evropské unie a potřebě získat relevantní informace. Má také přinést určitou konzistenci v užití konceptů jako jsou sociální inkluze/ exkluze, sociální koheze, emancipace, participace a sociální zabezpečení. [Beck et al 2001]

Hned v počátku naší konceptuální práce se nemůžeme vyhnout vysvětlení toho, co vlastně máme na mysli, používáme-li slovo „sociální“ a jak vysvětlujeme pojem „kvalita“. Už na první pohled jsou oba termíny velmi obecné. Za sociální lze například považovat všechny aktivity, které jedinci vyvíjí, ale i všechny nemateriální i materiální statky, skutečnosti, významy, relace, které navzájem vytvářejí. Za sociální jsou považovány nejen výstupy [produkty] lidské činnosti a jejich tvůrci sami, ale i vzájemný vztah těchto výstupů, produktů, významů a jejich tvůrců. Sociální může být proces [dynamika], ale i stav [statika].

Pro účely naší práce vymezujeme sociální jako prostor různých aktivit, do něhož individuum disponující svými partikulárními zájmy a aspiracemi vstupuje a v němž v interakci s ostatními vytváří kolektivní identity, instituce a sociální celky. Tyto supraindividuální entity jsou tedy jedinci vytvářeny, reprodukovány a měněny. Sociální celky/instituce zpětně ovlivňují život jednotlivců. Sociální tudíž není čistě záležitostí jedinců a jejich vůle, zájmů, vědomí, racionálních a nevědomých úkonů a vztahů, ale také neoddelitelně problémem supraindividuálních celků, institucí a jejich dynamiky [pozn. 35], jež na jedince zpětně působí.

Po obecném náhledu na význam pojmu „sociální“ se zastavme u pojmu „kvalita“. Kvalita je vždy kvalitou něčeho. Jen stěží si lze vybavit kvalitu samu o sobě. Je to pojem relační, který nabývá nějakého významu, pokud je k něčemu vztažen. Ve spojení potom evokuje jakost. Kvalita má velmi normativní charakter. Předpokládá se totiž, že je známo, co kvalitní je a co ne. Musí existovat jistý arbiter kvality, který dokáže definovat, co je tím kýženým standardem, který dělí zkoumané skutečnosti na kvalitní a nekvalitní. Kvalita tedy nemůže existovat bez toho, aniž bychom ji k něčemu vztáhli, ale také ani bez toho, aniž by existovala instance, která ji jako kvalitu definuje.

V našem případě se zabýváme kvalitou sociální, proto bude vztažena k sociálnímu životu. Rozhodujícím arbitrem, jak chápat sociální kvalitu, budou tvůrci tohoto konceptu a my. Můžeme proto předeslat, že míra sociální kvality bude závislá na tom: jak je jedinec sám vyzbrojen pro vstup do společnosti, pro orientaci v ní a pro navazování potřebných vztahů [empowerment]; jak je zapojen do sociálních sítí a do neformálního systému vzájemné solidarity [sociální koheze]; jaké jistoty a zdroje mu společnost poskytuje [sociálně-ekonomické zabezpečení] a nakonec, zda má možnost těchto zdrojů efektivně využívat [sociální inkluze]. Koncept sociální kvality, který v této práci představujeme a definujeme, je tedy zatížen naším předpokladem, že na kvalitu sociálního života má vliv: když je jedinec vybaven potřebnými informacemi, dovednostmi a sebedůvěrou participovat na životě komunity, a tak jej ovlivňovat; když jedinec žije v komunitě, která ho uznává a přijímá; když stát a formální instituce vytvářejí takové prostředí, které garantuje účast na životě státu a když jedinec tohoto prostředí může fakticky aktivně využívat.

Odpůrci normativních a do jisté míry utopických vizí popisujících, co je to „dobrá společnost“ a co je to „dobrý sociální život“, by jistě mohli namítnout, že jednoznačně definovatelná „dobrá společnost“ a „sociální kvalita“ neexistuje a že v realitě můžeme být konfrontováni s mnoha alternativními přístupy. K tomuto názoru se přikláníme i my a v žádném případě nechceme tvrdit, že námi konceptualizovaná sociální kvalita je jediným možným řešením, jak popsat „jakost“ sociálního života určitých sociálních skupin. Vytváříme pouze jeden z možných nástrojů k uchopení kvality sociálního života, jež je v kontextu současné politické situace v Evropské unii, podle našeho názoru, relevantní.

5.3 Model sociální kvality a jeho komponenty

Autoři konceptu sociální kvality [Beck et al 1997, 2001] pracují s tzv. „modelem sociální kvality“. Autoři tak vytvářejí dvojdimenzionální model, ve kterém všeobjímající „prostor sociální“ definují za pomoci dvou ukazatelů. Labyrintem sociální vedou dvě na sebe kolmé přímky, které jej roztínají vertikálně na formální a neformální sféru a horizontálně na individuální /mikroprostor na jedné straně a společenský/makroprostor na straně druhé. Jsou-li tyto dvě skutečnosti zkombinovány, dány do vztahu, vzniká model sociální kvality, jež sleduje dvě hlavní osy: osu makro/mikrosociální struktury a osu formálních/neformálních typů institucí a sociálních vztahů.

Mikro-/makrorovina reprezentuje napětí mezi různými úrovněmi jednotek sociální. Centrem pozornosti mikroroviny je jedinec a jeho existence v rámci společenského systému. Makrorovina se zaměřuje na supraindividuální entity, jako například: sociální skupiny, asociace, instituce, organizace, komunity, celou společnost, stát. Tyto sociální celky, jsou závislé na jedincích, ale může jim být přiznána jistá míra autonomie.

Zmíněná strukturální rovina analýzy je velmi důležitá. Jak jsme si již mohli všimnout u všech doposud diskutovaných sociálních konceptů [sociální exkluze, sociální kapitál, sociální koheze i empowerment], je velký rozdíl, zaměří-li se výzkumník pouze na jednu rovinu analýzy nebo vezme-li v potaz všechny roviny a zvolí tak velmi komplexní a extenzivní přístup.

Druhá osa se zaměřuje na rozlišení formálního a neformálního sociálního prostoru. Podle Becka et al [2001] je možné se inspirovat při definici neformální a formální sféry Lepsiusovými termíny *demos* a *ethnos*. *Demos* se váže na formální vztahy mezi institucemi, organizacemi a občanem, kdežto *ethnos* reprezentuje vztahy uvnitř světa komunit, skupin a individuálních subjektů. Na straně *demos* je kladen důraz na vztah individua coby občana, k formálnímu systému institucí a organizací. Integrace do těchto institucí a organizací může být provázena problémy, které se liší skupinu od skupiny. Existují totiž odlišné překážky stojící v cestě ke společenské participaci: pohlaví, věk, status imigranta, minority, hendikep, sociální deprivace. Každý člověk má jiné podmínky pro to, aby se stal součástí širší společnosti. Nejenom individuální situace, ale i socio-ekonomická dynamika ovlivňuje jaké má kdo šance a s jakými riziky musí počítat. Sociální instituce a administrativa určují, se kterými riziky skupiny budou konfrontovány. *Ethnos* je založen na každodenních vztazích jednotlivce a sociálních celků v podobě skupin i celých komunit. Klíčovými předpoklady participace je respekt a sociální uznání jedince.

Giddens [1997: 742] definuje neformální vztahy velmi podobným způsobem jako Lepsius *ethnos*, tedy jako vztahy ve skupinách a organizacích vyvinutých na základě osobních propojení, interakcí. Způsob jednání a toho, „jak se věci dělají“, se liší od formálně uznávaných procedur. Formální sféra je naopak ta, ve které existují daná pravidla, jejichž porušování je kontrolovatelné a formálně sankcionovatelné. Opět můžeme doplnit tuto charakteristiku formálního prostoru Giddensovým [1997: 742] pojetím formálních vztahů, které můžeme najít ve skupinách a organizacích, jejichž kořeny tkví v normách a pravidlech oficiálního systému autority.

Mnohé může napadnout, že osu formální/neformální [*demos/ethos*] by bylo možné nahradit škálou veřejná státní sféra/privátní občanská společnost. Neformální strana pokrývá oblast privátní, prostor občanské společnosti.

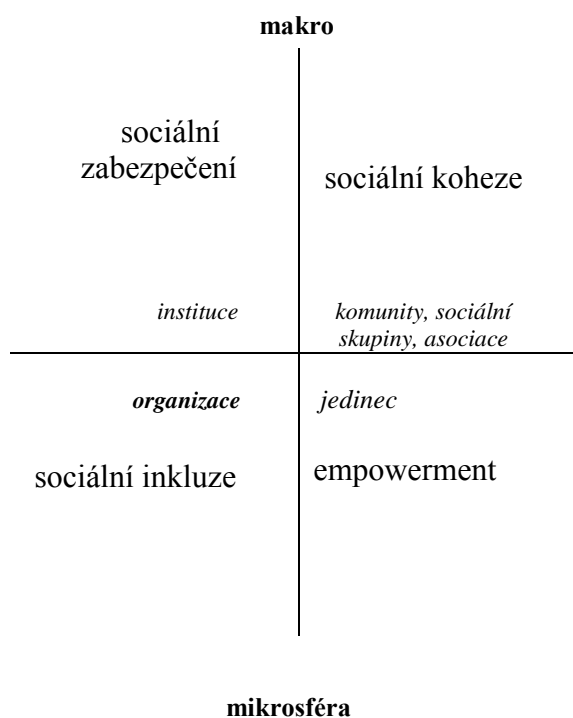
Doménu občanské společnosti můžeme charakterizovat [pokud se zaměříme pouze na její ideální teoretickou podobu] jako sféru suverénních individuí, jejich partikulární vůle, zájmu a dobrovolných aktivit. Interpersonální vztahy, které zde vznikají, jsou pouze agregací vůle jednotlivců, jež je typická privátností, výsledkem zmíněného individualismu. Mezi další atributy občanské společnosti je volný trh a pluralismus. Nedělitelnou stavební jednotkou občanské společnosti je privátní osoba „civil“ [civic person] [Giner 1993].

Občanská společnost může být chápána mimo jiné jako analytický koncept, který můžeme v jeho ideální podobě [coby ideální typ] charakterizovat spolu s Ginerem [1993] jako sféru individuálních práv, svobody a dobrovolných asociací, které si navzájem politicky neovlivňovány konkurují a navzájem soutěží a realizují tak své privátní zájmy. Akce vznikají spontánně, sociální koheze a vytváření kolektivů je výsledkem svobodné vůle jednotlivců. Samozřejmě, že tento ideál je narušován limity ontologického individualismu [instituce a komerční společnosti tvoří autonomní kolektivity, které jsou řízeny svými vlastními zájmy ne už jen zájmy individuí, které je tvoří], utopismem čisté privátnosti [obrat do privátní sféry a bojkot veřejné politiky může znamenat depolitizaci demokracie, která je základem fungování moderního státu], iluzí bezchybně fungujícího volného trhu [vznik monopolů a oligopolů coby přirozený vývoj v rámci trhu znamená ohrožení jeho fungování v podobě volného trhu rovných šancí], nedostatky pluralismu [pluralismus, tedy prostor pro různé směry, skupiny a zájmy je také pouze nedosažitelným ideálem, protože je narušován neustálým bojem o moc, ale hlavně její nerovnoměrnou distribucí mezi jednotlivými aktéry a skupinami]. Občanská společnost je spojovaná se sociálními aktivitami a iniciativami zdola, které nejsou státní moci či formálním institucím podřízené. Tvoří živoucí, aktivní, sebeiniciační prostředí, nad kterým mají formální státní a politické instituce pouze dohlížecí a v případě potřeby regulativní moc. „...Spolky včelařů, turistů nebo umělecké galerie jsou důležité potud, pokud zůstávají oázami, kam nedolehnou politické ořesy ani grantová politika ministerstev. Musí vznikat spontánně zdola, stojí a padají s miliony neuchopitelných a nepochopitelných mezilidských vztahů. Zásahem shora je možné tuto přirozenou strukturu jediné rozvrátit ..., aktivita jednotlivců, která musí být hlavním motorem občanské společnosti. Je to onen „civil“, který s ostatními „civils“ tvoří „civil society“. [Šmid 2002:5]

Státní sféra by mohla být prostorem pro prezentování veřejných zájmů a rámcem garantujícím zachování práv jednotlivců a jejich volné soutěže. Stát/formální sféra je tvořena občany. Je zřejmé, že v každodenní realitě může být tatáž osoba privátní osobou [civilem] a občanem zároveň a nepociťovat žádný vnitřní rozpor.

Do tohoto, osami vymezeného prostoru - modelu - Beck a jeho spolupracovníci [1997] umísťují pojmy sociální zabezpečení, sociální inkluze, sociální koheze a empowerment. Tyto koncepty pak představují čtyři základní dimenze sociální kvality. Následující schéma nás seznamuje s konkrétní podobou modelu sociální kvality a rozmístěním jeho jednotlivých dimenzí.

S c h é m a 8 Model sociální kvality

Pramen: Beck et al. [1997]

Jak my chápeme formální a neformální sféru a co pro nás znamená mikro-, makro- a mezzorovina v návaznosti na skutečnosti uvedené výše? Formální sférou rozumíme, v kontextu výše uvedeného, oblast organizací, institucí a občanů řízenou formalizovanými pravidly. Spadají do ní jak stát a jeho instituce, tak i trh [pozn. 36] a oblast formální politiky [ve formě politického systému stran a parlamentní demokracie]. Naopak neformální sféra je reprezentovaná jedinci [privátními osobami], skupinami a asociacemi [příbuzenské, přátelské, zájmové, dobrovolnické, spontánní politické nátlakové skupiny], které nejsou zatížené závislostí na formální autoritě, a tudíž jí nejsou plně kontrolovatelné a jejich způsob fungování není touto mocí přímo ovlivňován. Jde o sféru privátního a spontánního konání. Ve vertikálním směru mikrorovina reprezentuje biografický stav jedince a makrorovina sociální situaci společnosti nebo dané komunity jako celku. Mezzorovina, jak by Naroyan [1997] řekl, je sférou spojovacího a přemostovacího kapitálu a ztělesňuje supraindividuální celky - seskupení „středního dosahu“.

Při podrobnějším pohledu na tato schémata je ihned, bez toho, aniž bychom se vůbec pustili do zkoumání uvedených čtyř dimenzí konceptu sociální kvality [sociální zabezpečení, inkluze, koheze a empowerment] možné formulovat několik zásadních kritických poznámek. Je například možné ptát se:

V jaké rovině sociálních svazků protíná osa formálního/neformálního prostoru osu mikro-/ makroroviny? Je tato čára kritickou linií dělící individuum od všech forem formálních a neformálních celků nebo k protnutí dochází až za úrovní primárních skupin [rodiny]?

Je možné hovořit o neformální a formální rovině lidských interakcí, když nás naše každodenní realita přesvědčuje o tom, že formálními vztahy silně „prosakují“ vztahy neformální a vice versa? Například kriminalizace určitých skupin obyvatelstva na jedné straně a imunizace jiných na straně druhé na základě jejich postavení ve společnosti/ statusu [Šmausová 2000].

Kterým bodem prochází osa mikro-/makrolinií formálního/neformálního? Je za formální považován zákon, psaná pravidla, formálně uzavřené kontrakty a institucemi státu vymahatelné dohody a způsoby chování a za neformální zbytek lidských interakcí? Kde je potom umístěna rodina, která je na jedné straně, pokud došlo k legálnímu sňatku, formálním kontraktem a objektem sociálních opatření státu, ale na druhé straně jsou v rámci téže roviny realizovaný jedny z nejintimnějších a nejprivátnějších lidských interakcí?

Kam je možné v daném modelu umístit trh [jeho fungování je na státu a formálních kontraktech částečně nezávislé, přestože je jimi do určité míry svázán]?

Zodpovězení těchto a mnoha dalších otázek je úkolem následující kapitoly. Přesto ale považujeme za nutné zdůraznit, že mnohé polarizace prezentované výše jako mikro/makro, formální/neformální jsou protiklady pouze zdánlivými. Ve skutečnosti jsou navzájem se kompletujícími částmi jednoho kontinua.

Hlavním účelem konceptu sociální kvality i celého modelu je vytvoření teoretického rámce pro empirické zkoumání stavu/kvality sociálního života v prostoru Evropské unie. Naše vymezení a definice jednotlivých komponentů kvality má být výchozím bodem a návodem pro realizátory empirických výzkumů, který je navede k tomu, jak postupovat při hledání konkrétních indikátorů. Výsledky naší konceptualizace jednotlivých komponentů sociální kvality v rámci modelu mají poskytnout přesně ohraničený prostor, v němž je možné se pohybovat. Zde si dovoluujeme zdůraznit slovo „pohybovat“. Naše definice nejsou konkrétní a neměnné. Naopak ponechávají prostor designérům konkrétního výzkumu pro to, aby mohli specifikovat, pro kterou skupinu občanů budou sociální kvalitu měřit [hendikepování, ženy v domácnosti atd.] a jaké regiony chtějí porovnávat [země, okresy atd.]. V tomto bodě jsme naprosto zajedno s Beckem et al [2001], který zdůrazňuje, že koncept sociální kvality je pouze obecným nástrojem, přičemž precizní operacionalizace jednotlivých dimenzí a z nich vyvozené konkrétní indikátory musí být záležitostí specifického výzkumného záměru.

V následujících odstavcích konceptualizujeme čtyři komponenty sociální kvality v rámci prostoru vymezeného osami modelu. Referenčním rámcem našich analýz jsou poznatky a definice prezentované v kapitole, která se podrobně zabývá jednotlivými koncepty sociálního monitoringu: kvalitou života, sociální exkluzí, sociálním kapitálem, sociální kohezí a lidským rozvojem. Odtud čerpáme potřebné teoretické podklady a inspiraci pro uchopení dílčích komponentů sociální kvality. Tato teoretická východiska konfrontujeme se strukturou modelu a přizpůsobujeme je jeho logice. Znamená to, že jednotlivé koncepty redefinujeme tak, aby „se vešly“ do prostoru vymezeného osou prezentující tenzi mezi formální/neformální sférou a osou makro/mikro úrovně.

V naší analýze vycházíme z literatury, která se věnuje empirickému využití sociální kvality. [pozn. 37] Poznatky citujeme, snažíme se je kriticky revidovat a posunout konceptualizaci sociální kvality o krok dále.

5.3.1 Sociální inkluze

Sociální inkluze, stejně jako sociální exkluze, je spojena s problematikou individuální integrace do širší společnosti. Sociální exkluze je obecně chápána jednak jako absence exkluze, jednak jako koncept, který popisuje kvalitu sociální integrace jedinců do jednotlivých sfér společnosti nebo společnosti jako celku.

Beck et al [1997] umísťují sociální inkluzi do dolního levého rohu modelu. To znamená, že inkluze je posazena na úroveň mikroroviny a je součástí formální veřejné sféry. Umístění sociální inkluze do mikroroviny znamená, že centrem zájmu tohoto konceptu bude jedinec a jeho integrace do různých sfér společnosti. Inkluze se zároveň nachází ve formální sféře sociální. Z toho vyplývá, že námi definovaný pojem inkluze bude mapovat vztah jedince k formálním institucím [státu nebo trhu].

Další indicií, kterou teoretici sociální kvality [kromě vymezení prostoru sociální inkluze pomocí os modelu] poskytují, je návrh konceptualizovat sociální inkluzi pomocí pojmu plného občanství. [Beck et al 2001] Tento koncept uchopují skrze Marshallovu teorii občanství coby sociálního integračního elementu. Pro Becka et al [2001] občanství představuje možnost participace na ekonomickém, politickém, sociálním a kulturním systému společnosti.

Autoři modelu sociální kvality pojem občanství jako proxy proměnné pro sociální inkluzi dále nerozpracovávají. Proto se při konceptualizaci sociální inkluze a konsekvantně i občanství inspirujeme hlavně naší teoretickou rozpravou o sociální exkluzi, jak je prezentována výše v textu. Vybíráme z ní nejpodstatnější body, které jsou relevantní pro konceptualizaci sociální inkluze v kontextu modelu.

Makro- a mikroúroveň sociální inkluze

Pokusíme-li se podívat na sociální inkluzi v zorném úhlu teorií a postřehů, které jsou shrnuty v kapitole zabývající se sociální exkluzí a inkluzí v kontextu evropského sociálního monitoringu, zjistíme, že posazení tohoto konceptu do mikroroviny velmi úzce koresponduje s většinou uvedených teorií [Berghman [1997], Trbanc [1996]].

Musíme si ale rovněž připomenout Roomovo [1995] rozlišení mezi exkluzí a multidimenzionální chudobou, které tkví, podle tohoto autora, právě v tom, že sociální exkluze je vlastně charakteristikou systému, který vytváří exkludující prostředí. Chudoba je potom výsledkem exkluze.

V tomto bodě musíme řešit jasné dilema. Máme v našem výzkumu chápat exkluzi/inkluzi jako vlastnost systému [systém vyvolává procesy exkluze] nebo spíše jako vztah jedince a tohoto systému [tedy zaměříme se spíše na výstupy procesu exkluze]? V kontextu modelu sociální kvality dáváme přednost zkoumání sociální inkluze na mikroúrovni, což znamená uchopení inkluze jako faktického začlenění individua do různých sfér společnosti.

Formální a neformální úroveň

Umístění do formální sféry je v rozporu s Trbancovou [1995] představou exkluze jako problému formální i neformální sféry života společnosti. Ovšem je v plném souladu s Lockwoodovým rozlišením sociální integrace do dvou podskupin. První je sociální integrace [nebo také sociální koheze] typická pro neformální sféru každodenního života. Druhou je systémová integrace, která je realizována v rámci formálního, státního prostoru. Zahrnutí sociální integrace do analýzy sociální inkluze by tedy znamenalo kolizi s konceptem sociální koheze, což v rámci modelu nemůžeme potřebovat z důvodů, které jsme již popsali. Zasažením inkluze/exkluze pouze do formální roviny ovšem v žádném případě neznamená, že se integrací jedince do neformálních sociálních sítí, problémem soudržné rodiny, přátelských vztahů a zájmových skupin, neformální solidarity a pomoci nebudeme zabývat. Tato problematika bude v našem pojetí součástí dimenze sociální koheze. Neztrácíme tak možnost uchopit tyto skutečnosti, pouze je koncepčně řadíme do jiné dimenze.

Statika a dynamika

Dospěli jsme tedy k dílčímu závěru, že sociální inkluze/exkluze je relační koncept založený na vztahu jedince [coby občana, konzumenta a pracovníka] a formální společenské sféry. Dále nesmíme z diskuse vynechat problematiku statiky a dynamiky konceptu sociální inkluze. Zde je naše rozhodování velmi jednoduché. Jak jsme již uvedli a vysvětlili v předchozí kapitole, budeme se všem komponentům sociální kvality věnovat pouze v jejich statické podobě. Z toho vyplývá, že v další práci rezignujeme na zkoumání procesu a zaměříme se pouze na to, jaký přístup ke garantovaným právům a oprávněním jedinci aktuálně mají a do jaké míry práva a oprávnění využívají. Přičemž dobrovolné nevyužívání práv a oprávnění, zdrojů a příležitostí nebudeme považovat za porušení sociální inkluze.

Občanství jako proxy proměnná sociální inkluze

V literatuře můžeme najít argumenty podporující přesvědčení autorů modelu sociální kvality, že problematika práv, tedy občanství a v našem případě i sociální inkluze patří to sféry formálních vztahů a jde opravdu více o systémovou integraci než o integraci sociální [sociální kohezi] [pozn. 38] Je možné citovat například Turnera, který považuje lidská práva za velmi důležitý základ pro pochopení podstaty sociálního členství a participace. Turner [1993:164] uvádí: „V německé verzi nepublikovaného manuskriptu z roku 1939 nazvaného Actor, Situation and Normative Pattern, Parsons rozvíjí myšlenky týkající se toho, jak důležitou roli hrají práva při normativní regulaci formálních struktur sociálního systému.“

Sociální inkluzi budeme v naší práci chápat jako přístup jedince ke státům a trhem formálně garantovaným zdrojům, právům a opatřením. Více než to, co stát a trh občanům formálně zabezpečuje, nás bude zajímat, jak lidé těchto možností reálně využívají. V tom se v našem pojetí liší koncept inkluze od konceptu sociálně-ekonomického zabezpečení. Inkluze tedy klade důraz na faktickou realizaci/využívání práv, oprávnění a zkoumání přístupu k nim [ve formě přístupu k poskytovaným zdrojům, službám a institucím]. Sociální inkluze vychází z konceptu občanství, které se skládá z garance rovných občanských, politických a sociálních práv. Její těžiště spočívá spíše na možnosti přístupu a příležitosti tato práva realizovat, uplatňovat. Souhlasíme zde s Goodinem [2000], který je přesvědčen, že inkluze je komplexnějším termínem než občanství, protože občanství - ve formě garantovaných rovných práv pro všechny - „buď je nebo není“ [jedinec buď občanství obdržel, a tedy je vlastní, nebo nikoliv], kdežto inkluze může nabývat různých měr/stupňů a může se vztahovat k různým sférám/doménám/systémům ve společnosti.

Inkluze od čeho/exkluze od čeho, koho a kým

První z těchto rovin je problém hranic a míry inkluze či exkluze. V teoretické části jsme naznačili, že člověk může být inkludován geograficky do lokální komunity, státu, globální komunity. V této souvislosti je pro nás nejrelevantnější inkluze na úrovni státu a v rámci něho inkluze do různých jeho sfér. Z toho vyplývá, že budeme řešit inkluzi do systému garantovaných práv, opatření a zdrojů, které daný stát poskytuje. Tato integrace je poskytována shora. Jedinec ji získává aktem obdržení občanství nebo povolením vstupu do dané země. Tento problém nebudeme řešit v rámci dimenze sociální inkluze, protože spadá spíše pod doménu sociálně-ekonomického zabezpečení, která se, jak uvidíme níže, zabývá výslovně tím, co systém shora poskytuje, jaké možnosti nabízí.

V rámci jedné společnosti jedinec může být zapojen, inkludován do různých sociálních sfér/domén [formálního politického systému, systému sociálního zabezpečení, oblasti bydlení, vzdělání, zdraví, systému formálních pracovních vztahů - kolektivní dohody mezi zaměstnanci a zaměstnavateli]. Systémem jsou, nebo nejsou dány možnosti na těchto sférách participovat. Pro nás a naši konceptualizaci sociální inkluze však není důležité, co systém formálně poskytuje. Jako relevantnější se jeví, zda jedinci opravdu na zdrojích, opatřeních v těchto sférách participují, mají-li k nim faktický přístup.

„Exkluze/inkluze koho a kým?“ V našem pojednání o sociální inkluzi jasně rozlišujeme exkluzi dobrovolnou a vynucenou. Je patrné, že pro sociální kvalitu je relevantnější zabývat se situacemi, kdy jedinec je vyřazen z participace na systému nedobrovolně nebo v případě, kdy ani neví, že není inkludován do využívání určitých zdrojů. Kým je potom daný jedinec, ať si je toho vědom či ne, exkludován? Odpověď na tuto otázku velmi úzce souvisí s tím, od čeho je exkludován. Není mu umožněno využívat zdrojů, které formálně poskytuje stát a trh v podobě možné participace na trhu práce. Diskusi o participaci/inkluzi do neformálních vztahů a sítí a do života komunity necháme v tomto momentě stranou, protože se jí budeme dostatečně věnovat v kapitole věnované sociální kohezi.

5.3.2 Sociálně-ekonomické zabezpečení

Formální makro pozice sociálně-ekonomického zabezpečení

Beck et al [1997: 286] definuje sociální zabezpečení jako „způsob, kterým jsou saturovány základní každodenní potřeby občanů přes různé systémy a struktury makro-[sociální] úrovně zodpovědné za sociální opatření“. Tato specifikace však naráží na několik problémů. Beckova idea sociálního zabezpečení postrádá úvahu o tom, že základní potřeby občanů nejsou obecně zabezpečovány pouze státem, ale také trhem, odkud pramení jejich příjmy a zdroje. [pozn. 39] Naše chápání modelu sociální kvality umožňuje zahrnout entitu trhu do formální sféry. Proto termín sociální zabezpečení měníme spolu se Svetlíkem [2000] na sociálně-ekonomické zabezpečení. To nám umožní sledovat uspokojování potřeb jedinců nejenom přes analýzu státních sociálních opatření a služeb, ale také přes instituci trhu pracovního i trhu s privátními formami sociální bezpečnosti [soukromé pojištění atd.]. Sociálně-ekonomické zabezpečení se obecně týká potenciálních možností, které ekonomický systém a systém sociálního zabezpečení poskytuje občanům, pracovníkům.

Sociálně-ekonomické zabezpečení je umístěno do levého horního sektoru modelu. To znamená, že sociální zabezpečení je chápáno jako doména formální sféry na supraindividuální úrovni. Spadají do ní tedy problémy supraindividuální.

Právě nadindividuální charakter sociálně-ekonomického zabezpečení odděluje tuto dimenzi od empowermentu. Je zřejmé, že sociální či ekonomická podpora poskytovaná státem působí [posiluje či oslabuje] na emancipaci jedince, který ji přijímá. Naše sociálně-ekonomické zabezpečení měří, co nabízí společnost, aby integrovala své občany, kdežto námi

definovaný empowerment, jako součást modelu sociální kvality se snaží uchopit to, co je schopen nabídnout jedinec, aby se stal participujícím členem širší společnosti.

Objekty zájmu dimenze sociální kvality nejsou jedinci sami o sobě ani neformální skupiny a komunity, ale formální instituce státní sféry. To odděluje sociálně-ekonomickou dimenzi od sociální koheze. Sociálně-ekonomická dimenze je zdrojem formální, anonymní solidarity, kdežto ve sféře koheze je možné zaznamenat solidaritu neformální, postavenou na jisté míře vzájemné důvěry, kooperativního jednání a ochotě ke vzájemné pomoci. V literatuře existují názory, že formální sociálně-ekonomické zabezpečení ovlivňuje [negativně či pozitivně] neformální sociální kohezi [viz výše diskutovaný Hindess 1993, Esping-Andersen 2000].

Statika a dynamika této dimenze

V naší práci se zaměříme pouze na zkoumání statické části problému, tedy, co je poskytováno, v jaké míře a rozsahu. Zcela vědomě, ale bohužel nezbytně se ale musíme vzdát ambicí opovédět na otázku, jak efektivně systém sám o sobě pracuje. To by totiž vyžadovalo analýzu procesu poskytování zdrojů, garance práv, exekuci poskytování státních opatření.

Potřeby

Podstatou sociálně-ekonomického komponentu sociální kvality jsou prvky, které systém formálně nabízí svým členům. Toto konstatování odděluje sociálně-ekonomickou dimenzi modelu od sociální inkluze, protože ta, jak jsme již uvedli, zaměřuje svoji pozornost na faktické [reálné] využívání těchto garantovaných možností [práv, oprávnění, služeb] konkrétními jedinci.

V tomto bodě je také na místě zdůvodnit, proč přejímáme Beckovo pojetí sociálně-ekonomického zabezpečení jako garanci potřeb. Když se vrátíme o několik kapitol v textu zpět, připomeneme si, že Esping-Andersen [2000] nabízí různé způsoby, jak uchopit a pracovat s problematikou dobrého života/blahobytu [ne pouze ve smyslu sociálního státu]. Rozlišuje tři přístupy. První uchopuje blahobyt přes koncept sociálních rizik, další přes koncept sociálních potřeb a poslední přes koncept zdrojů. Nebudeme zde opakovat celou logiku této klasifikace, ale ve zkratce můžeme shrnout, že na rizika orientovaný přístup považujeme spolu s Espingem-Andersenem za nepraktický a překonaný v situaci pozdně-moderní diverzity rizik. Koncept sociálních potřeb se naopak jeví, podle našeho názoru, jako nejvhodnější přístup v souvislosti se sociálně-ekonomickou dimenzí sociálního modelu. Je totiž postaven na stanovení standardů, které lze srovnávat. Také je pro něj typický „přístup shora“, při kterém systém [stát] definuje potřeby, které mají být v dané společnosti satureovány. Jedinec a jeho aktivita zde nehraje roli, což velmi dobře odpovídá charakteru levé horní části modelu [pozn. 40].

Potřeby mohou být rozděleny do několika základních domén, na které je třeba se v rámci sociálně-ekonomického zabezpečení zaměřit: zaměstnanost a zabezpečení na trhu práce, sociální zabezpečení-garance minimálního příjmu, vzdělání, bydlení, zdraví. Nejedná se samozřejmě o vyčerpávající seznam oblastí, ty mohou variovat podle toho, pro jakou cílovou skupinu se realizátoři konkrétního výzkumu rozhodnou.

5.3.3 Sociální koheze

Beck et al [1997] definuje sociální kohezi velmi nejasně, bez další specifikace toho, jaké hlavní aspekty jsou důležité pro její konceptualizaci v rámci modelu sociální kvality, následujícím způsobem: „Sociální koheze [versus anomie] se týká procesů na makroúrovni, které tvoří, ničí nebo ochraňují sociální síť sociální infrastruktury podporující tyto síť“ [Beck et al 1997: 288]. Z této definice lze vyvodit, že autoři zahrnují do definice koheze jak procesy [dynamický element], tak i infrastruktury [tedy statický element].

Statika a dynamika sociální koheze

Holistický přístup v naší práci nebudeme následovat. Jak jsme již uvedli, zaměříme se pouze na statický charakter sociální koheze a procesy, jak je tvořena, udržována, ohrožována či ničena ponecháme stranou. Pokud bychom si totiž dovolili pojednat některý z komponentů z hlediska jeho dynamiky, konstrukce modelu by se tím okamžitě narušila, došlo by k rozpohybování jednotlivých komponentů a museli bychom v této teoretické části řešit velmi hypotetický problém v podobě otázky: Které procesy přispívají k vytvoření, jakého stavu?

Makro- a mikroúroveň sociální koheze

V dalším hledání cesty, jak konceptualizovat sociální kohezi, je nutné podívat se na to, jak model sociální kvality limituje velmi široký termín sociální koheze. Koheze je umístěna v horní pravé části modelu, tedy ve sféře supraindividuální a neformální. Znamená to, že sociální kvalita nemůže existovat na úrovni izolovaných jedinců. Individuum nemůže být popsáno jako kohezní vůči společnosti a vice versa, i když jeho konání přispívá ke kohezi na různých úrovních společenské struktury [rodina až celá společnost]. Být kohezní je charakteristikou určitého sociálního celku, ne jedince. Můžeme tedy konstatovat, že sociální koheze je specifickou kvalitou sociálních entit na menzo- a makroúrovni [viz kapitola o sociálním kapitálu a sociální kohezi]. Jenom různé skupiny, sítě, komunity a společnosti mohou vykazovat jistou sociální kohezi.

Formální, neformální sféra

V předchozí kapitole věnované sociální inkluzi jsme již rozhodli, že budeme rozlišovat sociální inkuzi [systémová integrace] a sociální kohezi [sociální integrace]. Znamená to, že sociální koheze bude v kontextu naší práce součástí neformální sféry, sféry privátních vztahů, což v důsledku značí, že stejně jako empowerment nemůže být právně preskribována a vymáhána. Nebudeme se tedy zabývat participací a využíváním opatření poskytovaných systémem [státem, regulovaným trhem], ale do centra našeho zájmu se dostane stav integrace do neformálních sítí a kvalita vztahů v neformální sféře [rodina, přátelé, sousedství, zájmové organizace, spontánní zájmové akce, neformální solidarita, pomoci, dobrovolná práce v komunitě].

V realitě jsme sice svědky toho, že sociální koheze je formálně podporována státem a například opatření sociálního státu mají být jakousi formální substitucí neformální solidarity a podporovat soudržnost ve společnosti. V našem případě se ovšem problematikou této formální podpory sociální koheze shora zabývá dimenze sociálně-ekonomického zabezpečení. Proto jí nebudeme věnovat pozornost v rámci této části modelu.

Roviny sociální koheze

V sociální teorii je sociální koheze velmi úzce spojována s pojmem sociálního kapitálu, o kterém hovoří například Putnam [viz kapitola věnovaná sociálnímu kapitálu]. Sociální kapitál je v této podobě možné chápat jako „strukturální“ aspekt sociální koheze. Přítomnost sociálního kapitálu v podobě různých sociálních sítí je jedním z důležitých indikátorů sociální koheze. Jestliže je tedy sociální koheze popisována jako spojitá společnost, potom sociální kapitál je jejím pojídlem. Putnam jde v argumentaci týkající významu sociálního kapitálu pro fungování a prosperitu spojitě společnosti ještě dále a tvrdí, že sociální kapitál není pouze předpokladem pro vznik kohezní společnosti, ale také jejího socio-ekonomického vývoje a modernizace. Doslova říká: „shromáždění voličů, zájem o denní tisk, členství v pěveckých sborech a fotbalových klubech je známkou úspěšného regionu... tyto sítě organizované reciprocity a občanské [spontánní] solidarity jsou předpokladem socio-ekonomické modernizace ne jejím epiphenomenem.“ [Putnam 1995:66].

Logika naší konceptualizace sociální koheze bude tedy spočívat v tom, že jednak budeme zkoumat, zda existují určité sociální vztahy na různých úrovních [mezo, makro], jednak se budeme snažit najít elementy, které popisují to, co tmelí různé skupiny dohromady.

První dimenzí zkoumání koheze tedy může být definice nejpodstatnějších sociálních sítí a celků. Potom můžeme zkoumat nakolik existují vztahy mezi jedincem a těmito celky [je jedinec jejich součástí, členem nebo naopak existuje-li mezi nimi odcizený, anomický stav], nakolik jsou jednotlivé skupiny/sítě součástí vyšší úrovně sociálních celků. Je totiž důležité si uvědomit, že na abstraktnějších úrovních už nejde tolik o to, zda je členem individuální aktér, ale spíše o začlenění celé skupiny. Na základě Naroyanových, Realových, Gambettových a Fucuyamových úvah [prezentovaných v kapitole věnované sociálnímu kapitálu a sociální kohezi] můžeme rozdělit sociální celky existující v neformální sféře, u nichž můžeme zkoumat sociální kohezi, na celky v:

- mezzorovině, tedy v rovině spojovacího kapitálu [viz Naroyan 1999]: vztahy v rámci rodiny, sekundárních skupin, přátel, zájmových a účelových spolků a asociací, církví]
- makrorovině, tedy v kontextu přemostovacího kapitálu [viz Naroyan 1999]: vztahy mezi jednotlivými sociálními skupinami jako celky mezi sebou. Například propojení rodiny a přátelských svazků, rodiny a komunity, zájmových skupin a komunity atd.

Problematiku toho, co tmelí určité skupiny a sítě dohromady, můžeme shrnout do tří bodů: dobrovolně sdílení ustanovených norem, důvěra a formy kooperativního jednání. Tyto tři elementy je nutno zkoumat ve všech výše popsanych úrovních sociálních celků. Je totiž zřejmé, že pokud nejsou tyto elementy nalezeny na jedné z úrovní, nemohou být nalezeny na jiné a obráceně. [Fukuyama 1995, Fearweather et al 2001]

5.3.4 Empowerment

Podle Becka et al. [1997] empowerment [opozitum k subordinaci] je spojen s mikro úrovní umožňující lidem jako privátním osobám rozvíjet jejich potenciál. Tento komponent sociální kvality je spojen s rozvojem kompetencí jednotlivců za účelem účasti na procesech, které determinují jejich každodenní život. Empowerment je také umístěn do neformální sféry.

Umístění v modelu spolu s faktem, že tento koncept musí být konceptualizován jako na ostatních komponentech nezávislý, jsou hlavní body, kterým jsou věnovány následující odstavce. Zde bychom rádi ještě jednou zdůraznili, že nezávislost jednotlivých komponentů modelu je základním předpokladem toho, aby bylo možné chápat ho jako multidimenzionální konstrukt, který má posloužit k vysvětlení vztahu mezi jeho dílčími dimenzemi. Proto není žádoucí, aby se tyto dimenze jakýmkoli způsobem překrývaly. Průniky by totiž znemožnily v pozdějších empirických fázích práce s konceptem formulovat jasné závěry týkající se těsnosti vztahu jednotlivých dimenzí či porovnávání jejich sumačních indexů.

Formální a neformální úroveň empowermentu, mikro- a makroúroveň

Jak již naznačuje Beckova velmi obecná definice empowermentu v rámci sociálního modelu, koncept se týká neformální sféry a individuů [coby privátních osob]. Kdybychom tedy zahrnuli do naší analýzy empowermentu i emancipaci organizací či různých komunit, překryl by se náš zájem na vertikální ose se sociální kohezí. Je také nutné dodat, že pokud hovoříme o individuích jako o privátních osobách, automaticky tak z debaty o sociálním empowermentu vyřazujeme problematiku realizace občanství a přístupu k reálnému využívání formálních občanských, sociálních a politických práv. Jedinci [aktivní a rovnocenní občané] jsou totiž předmětem zájmu dimenze sociální inkluze. Také emancipace ve smyslu napojení se na relevantní sociální sítě by neměla být řešena v rámci empowermentu, protože se jí věnujeme už v dimenzi sociální koheze.

V návaznosti na teorii, hlavně v podobě tabulky Marrowa a Hawxhursta [1998] prezentující empowerment jako mikro-, menzo- i makroentitu, je možné empowerment chápat jako zdroje, které jsou produkovány a využívány na individuální úrovni [bottom up] i jako entitu iniciovanou systémem [top down]. Shora zprostředkovaný charakter empowermentu velmi úzce souvisí se socio-ekonomickým zabezpečením, které jsme už pokryli.

Statika a dynamika empowermentu

Takto jsme tedy definovali jednotku a hlavní objekt a zároveň i subjekt empowermentu, přičemž je na místě uvést, že jak bylo zdůvodněno výše, v centru našeho zájmu je pouze statický koncept.

Typ empowermentu

Nyní je nezbytné rozhodnout, jaký typ empowermentu je pro náš kontext vhodný a nejlépe využitelný. V této souvislosti se můžeme vrátit k Friedmannovu [1998] konceptu tří mocí, který je podrobně rozpracován v kapitole věnované empowermentu coby jednoho z konceptů lidského rozvoje. Pokusíme se ho aplikovat na model sociální kvality. Prvním typem moci, který jsme v souvislosti s Friedmannem zmiňovali, je moc politická. Když se podrobněji podíváme na konstelaci jednotlivých komponentů modelu zjišťujeme, že politická moc chápající individuum jako občana, který disponuje určitými právy a realizuje je v rámci politického systému, je pro koncept empowermentu nevyužitelná, protože koliduje s politickou dimenzí sociální inkluze. Politickou moc je také možné vidět v zájmových spontánně vznikajících neformálních skupinách, které nejsou součástí státního politického systému, ale patří do prostoru občanské společnosti. Tyto skupiny mohou působit a vyvíjet tlaky na formální politický systém, a tak v podstatě disponovat jistou politickou mocí. Tento typ politické moci ale také nemůžeme zahrnout do konceptualizace empowermentu, protože se dotýká stejných problémů jako sociální koheze na úrovni spolků.

Z Friedmannovy definice sociální moci coby přístupu k relevantním informacím, znalostem a dovednostem, participaci v organizacích, finančním zdrojům, bezpečnému životnímu prostoru, nástrojům k práci a zabezpečení života a sociálním sítím založeným na reciprocitě je nutné vyřadit elementy, které se kryjí se sociální inkluzí [přístup k participaci v organizacích], se socio-ekonomickým zabezpečením [přístup k finančním zdrojům, bezpečnému životnímu prostoru, nástrojům k práci a zabezpečení života] a nakonec i se sociální kohezí [přístup k sociálním sítím založeným na reciprocitě]. Z toho vyplývá, že relevantními doménami pro zkoumání sociální moci a v důsledku i empowermentu je disponování informacemi, znalostmi a dovednostmi.

Zde musíme rozlišit mezi formálním vzděláním, které patří do oblasti sociální inkluze a socio-ekonomického zabezpečení [jaké možnosti pro vzdělání společnost poskytuje, jak občané participují na systému různých úrovní formálního vzdělání a s jakými úspěchy - podíly absolventů škol, studijní výsledky]. Proto znalosti a dovednosti v rámci empowermentu spíše pramení z každodenní zkušenosti a z kontaktu se sociálním prostředím a funkční gramotnosti.

Funkční gramotnost [pozn. 41], zvláště pak v rozvinutých zemích Západu, řeší primárně problém, zda jsou lidé [pro které je povinné absolvování alespoň základního vzdělání] schopni své gramotnosti funkčně využít v každodenním životě. Funkční gramotnost je tedy chápána jako partikulární kapacita jedince a způsob jeho chování a řešení situací. Jde o schopnost porozumět a využít tištěné informace v pracovních aktivitách, doma, ve společnosti, schopnost dosáhnout svého cíle a rozvinout svoje znalosti a potenciál [OECD 2000].

Výsledkem neformálního učení a funkční gramotnosti je lepší chápání okolního prostředí, schopnost zařadit potřebné záležitosti v různých prostředích v komunikaci s různými typy lidí, schopnost orientovat se rychle a efektivně v sociálním prostoru. S tímto typem vzdělání velmi podstatně souvisí zmiňovaný přístup k relevantním informacím. Často jde totiž o informace, které formální vzdělání neposkytuje. Jsou to praktické návody, jak se o sebe postarat, jak co nejlépe a co nejrychleji najít cestu k zadanému cíli. Tento moment je velmi podstatný a pro celou sociální kvalitu esenciální. Ukazuje totiž, že i když je o občana formálně postaráno [jsou mu garantovaná určitá práva a oprávnění, jeho život v jeho komunitě funguje], může se stát, že nebude schopen svých práv a oprávnění využít, protože mu chybí základní relevantní informace, jak se v systému vyznat, jak adekvátně komunikovat. [viz Marešova [2001] studie týkající se nevyužívání sociálních dávek a služeb, na které má určitý občan oprávnění, mimo jiné i díky tomu, že mu chybí informace o tom, že tyto dávky existují a základní dovednosti, jak o ně efektivně požádat].

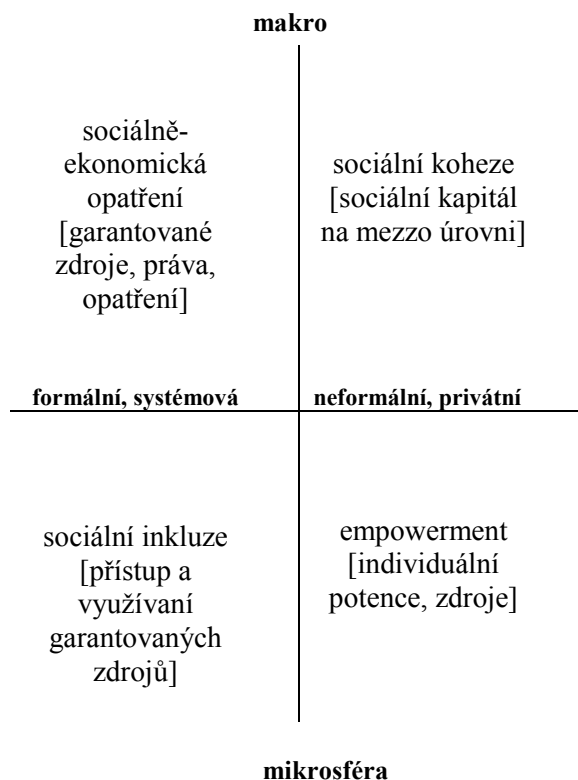
Psychologická moc, kterou Friedmann specifikuje jako individuální potenci projevující se sebevědomým chováním, je pro empowerment v rámci modelu také relevantní, protože je založená pouze na individuálních osobních a osobnostních zdrojích. Jako proxy proměnnou pro měření psychologické moci a tedy i psychologického empowermentu můžeme využít koncept sebedůvěry. Sebedůvěra je postoj, který umožňuje jedinci pozitivně, ale zároveň i realisticky nahlížet na sama sebe a jeho situaci. Lidé, kteří si důvěřují, obecně důvěřují svým dovednostem a mají pocit kontroly nad svým životem, proto se nebojí vyvíjet i takové aktivity, které mohou být riskantní. Dokáží plánovat a realisticky odhadnout své možnosti. Naopak lidé trpící nízkou sebedůvěrou tendují k závislosti na druhých. Odmítají, byť i minimálně, riskovat ze strachu z neúspěchu. Sebedůvěra však není absolutní, jedinec, který si je sebou jistý v oblasti pracovního výkonu, nemusí tutéž sebejistotu projevovat v sociálních vztazích a podobně.

5.4 Shrnutí

Cílem této práce bylo konceptualizovat pojem sociální kvality [kvality sociálního života] jako jednoho z možných přístupů k uchopení toho, co je "dobrý sociální život". V textu jsme se snažili rozpracovat koncept sociální kvality, jeho čtyř základních komponentů a vztahů mezi nimi tak, aby mohl být využit jako výchozí teoretický rámec pro monitorování stavu sociálního života různých specifických skupin v evropském teritoriu. Tato studie navazuje na již existující intenzivní debatu o sociální kvalitě, reflektuje ji a snaží se posunout definici tohoto konceptu o krok dále.

Výsledkem naší konceptuální práce je následující schéma sociální kvality:

S c h é m a 9 Výsledný model sociální kvality

Dvě na sebe kolmé osy rozdělují prostor sociálního života vertikálně na formální a neformální sféru a horizontálně na individuální/mikro úroveň na jedné straně a společenskou/makro úroveň na straně druhé. Vzniká model sociální kvality, jenž nám umožňuje definovat čtyři základní dimenze, jejichž pomocí sociální kvalitu uchopíme.

Do pomyslného průniku formální [systémové] sféry a makrosociální úrovně spadá první z komponentů sociální kvality - sociálně-ekonomická opatření. V krátkosti lze tuto dimenzi popsat jako sumu zdrojů, které stát a formalizovaný trh práce nabízí svým občanům [jaká garantuje práva, služby, oprávnění, která občan může využít]. Jde o shora poskytované potence pro „realizaci kvalitního sociálního života“. Taktéž v oblasti formálních vztahů, ale už na mikroúrovni individuální je umístěna dimenze sociální inkluze. Sociální inkluze v kontextu tohoto výzkumu znamená možnost přístupu a využívání všech systémem garantovaných zdrojů - práv, služeb, opatření. Jde o sféru potence faktické realizace garantovaného „sociálního občanství“. Garance shora totiž nemusí zákonitě znamenat bezproblémovou integraci občanů do tohoto systému. Zůstaneme-li na úrovni individuů a posuneme-li naši pozornost od formálního systému do sféry občanské společnosti a privátních vztahů, nalzáme tam další komponent důležitý pro kvalitní sociální život - empowerment. Empowerment reprezentuje oblast individuálních potenci a dovedností, bez nichž si lze jen těžko představit úspěšnou participaci na životě společnosti. Používáme-li termín „úspěšnou“, máme na mysli stav, kdy jedinec má jistou míru sebedůvěry a sebeuvědomění, má dostatek nejnütnějších informací, jež mu pomáhají orientovat se ve vztazích mezi lidmi i v komunikaci s institucemi a že s těmito informacemi dokáže efektivně pracovat. Posledním komponentem, který tvoří koncept sociální kvality, je sociální koheze. Je synonymem pro fungující vztahy na úrovni rodiny a jiných sociálních sítí a celků, které operují v oblasti komunity/občanské společnosti. Také ale reflektuje, jak tyto sociální „mezzo“ celky individuálně zapadají do komunity jako celku.

Z textu lze vyvodit, že sociální kvalitu je třeba chápat jako primárně multidimenzionální koncept, který umožňuje komplexní pohled na sledovanou problematiku. Analýza je zaměřena na více aspektů sociálního života zároveň a zahrnuje kombinaci různých úrovní analýzy od mikroúrovně až po makroúroveň a od formálních/systémových typů vztahů až po neformální/privátní druhy relace. Fakt, že chápeme sociální kvalitu jako multidimenzionální entitu v praxi znamená, že se neorientujeme pouze na zkoumání jednoho problému v daném okamžiku, například pouze na sociální exkluzi nebo pouze na sociální kohezi, ale snažíme se jednotlivé dimenze a jejich vztahy zkoumat paralelně v rámci jednoho konceptu.

Tento přístup potýkající se s mnoha konstrukčními problémy má však jednu nespornou výhodu. Umožňuje pochopit, jak jsou jednotlivé komponenty [námi definovaný empowerment, sociální koheze, inkluze a sociálně-ekonomická opatření] navzájem propojeny a nakolik spolu souvisí. V textu jsme ukázali, že existuje mnoho implicitních i explicitních teoretických odkazů na to, že například sociální stát a jeho opatření mohou mít velmi pozitivní nebo neblahý vliv na neformální solidaritu v podobě rodinné a komunitní výpomoci či spontánní soukromé iniciativy. Stejně tak například ne vždy formální garance práv, zdrojů a služeb poskytovaných společnostmi všem navzájem si rovným občanům musí zákonitě znamenat, že jich všichni občané mohou využívat a fakticky využívají.

Koncept sociální kvality je primárně určen jako výchozí bod a teoretický rámec pro operacionalizaci a definici sociálních indikátorů, které se mohou týkat jakékoli cílové skupiny nebo problému v evropském prostoru. Toto je důvod, proč výsledkem naší práce není suma jasně definovaných indikátorů, ale spíše vymezení prostoru, ve kterém by se měla specifikace indikátorů odehrávat.

Další podstatnou vlastností námi navrhovaného konceptu sociální kvality, coby nástroje deduktivního sociálního monitoringu, je skutečnost, že neaspiruje na vytvoření agregovaného indikátoru sociální kvality [indexu po vzoru například IHD - Indexu lidského rozvoje]. Naopak se snaží o postižení stavu v rámci jednotlivých dimenzí [empowerment, sociální exkluze, sociální inkluze a sociálně-ekonomické zabezpečení] a o popis vztahů mezi nimi. Podrobná analýza těchto skutečností totiž podle nás více odpovídá charakteru navrhovaného konceptu a v důsledku je interpretačně přínosnější.

V závěru taktéž považujeme za nezbytné vztáhnout výsledky našich analýz k teorii sociálních indikátorů, jak jsme ji obšírně představili v druhé kapitole práce. Tato "kontextualizace" sociální kvality umožňuje určit pozici tohoto konceptu v souvislosti s různými přístupy k sociálnímu monitoringu. Také může poskytnout návod pro praktické využití sociální kvality, konkrétně pro rozhodování o volbě vhodných typů indikátorů. Shrňme proto, jaký typ sociálního monitoringu sociální kvalita vlastně představuje a jaké typy sociálních indikátorů je třeba v jejím kontextu brát v potaz.

V první řadě můžeme zařadit sociální kvalitu mezi deduktivní druh sociální indikace. Existuje teoretický rámec vymezující jasně dimenze zkoumané problematiky a vzniká tak prostor pro formulaci hypotéz, které mohou být testovány. Monitoring sociální kvality je otevřen kombinaci subjektivních a objektivních přístupů mapování sociálního života. Využití objektivních indikátorů se předpokládá hlavně v případě komponentu sociálně-ekonomických opatření. Subjektivní indikace bude převládat u měření empowermentu, hlavně části týkající se psychologické emancipace. Také jisté elementy sociální koheze a sociální inkluze nelze plně zmapovat bez ponechání prostoru pro vyjádření postojů a názorů jedinců samotných. Vzhledem ke zcela zjevné multidimenzionalitě konceptu a jeho snaze postihnout biografickou i sociální rovinu lze předpokládat, že budou použity indikátory sociálního i individuálního charakteru. Z analýz by mělo být také naprosto zřejmé, že námi představený koncept sociální kvality v žádném případě neaspiruje na obecný popis celé společnosti ani sociální reality. Patří mezi koncepty, které se zaměřují na popis situace ve specificky definovaných cílových

skupinách. Navíc je regionálně zaměřen na oblast Evropy, což je prostor, který se nevyznačuje diametrálně odlišnými životními standardy nebo politickými systémy. Proto je třeba vytvořit nástroje jemné, schopné rozlišit i rozdíly, které by například pro účely celosvětové komparace bylo možné opomenout. Sociální kvalita je zaměřená na měření zdrojů. Zkoumá zdroje poskytované společnostmi v podobě: socio-ekonomických opatření; možnost jejich reálného využití v podobě sociální inkluze; sociální kapitál daných sociálních celků v rámci občanské společnosti-komunity a v neposlední řadě empowerment, tedy individuální potenciál a dovednosti jednotlivců participovat na životě společnosti. Je také nutné si uvědomit, že koncept sociální kvality nezastírá svoji jistou normativnost. Předpokládá totiž, že pokud zvolené indikátory naměří vyšší míru individuálního empowermentu, je to možné považovat za pozitivní, stejně jako situace, ve které existují „dobré“ kohezní vztahy v rámci sociálních skupin a zároveň mezi nimi. Sociální inkluze je také chápána jako kladná a přínosná pro kvalitu sociálního života, pokud občané mají přístup a možnost plně využívat práv, služeb a opatření, která systém garantuje. Také předpokládáme, že pokud stát a trh garantují jistou sumu práv a opatření, mohou tak přispět k sociální kvalitě. Ovšem musíme zdůraznit, že tento typ normativnosti se týká jednotlivých dimenzí odděleně. Model sociální kvality jako celek nemá ambici stát se agregovaným ukazatelem. Nepředpokládá, z důvodů, které jsme výše podrobně vysvětlili, že čím je vyšší empowerment, sociální inkluze, koheze a lepší sociálně-ekonomická opatření, tím je vyšší kvalita sociálního života. Naopak, nechává prostor pro zkoumání stavu jednotlivých komponentů a vztahů mezi nimi.

6. Sociální kvalita ve světle existujícího induktivního monitoringu

V předchozích dvou kapitolách jsme se podrobně věnovali konceptualizaci sociální kvality. Definovali jsme její jednotlivé dimenze (sociálně-ekonomické zabezpečení, inkluzi, kohezi a empowerment) tak, aby se navzájem nepřekrývaly a zároveň, aby pokryly celý prostor vymezený osami modelu sociální kvality.

Mnohé z nás však v tomto momentě napadá otázka, k čemu vlastně celá tato práce vede, jak můžeme koncept sociální kvality konkrétně využít k sociálnímu monitoringu. Nabízejí se dvě řešení. Bud je možné nově definovat sadu indikátorů, které explicitně vychází z teoretické definice sociální kvality, jak byla rozpracována v předcházejícím textu [pozn. 42] nebo můžeme zmapovat existující datové zdroje a využít materiálů, které poskytuje induktivně zaměřený sociální monitoring. V následujících odstavcích se budeme podrobněji věnovat druhému z uvedených řešení. Pokusíme se najít relevantní indikátory pro jednotlivé dimenze sociální kvality, přičemž naším výchozím bodem budou existující mezinárodní databáze. Představíme tak možnost mapovat sociální kvalitu pomocí již existujících dat induktivního charakteru.

Výčet datových zdrojů, který zde prezentujeme, není jistě vyčerpávající. Uvedené zdroje mnohdy poskytují stejný nebo velmi podobný druh informací. Následující výčet institucí a projektů, které mapují sociální situaci v oblasti Evropy je proto třeba chápat spíše jako nabídkový list než jako výsledný seznam indikátorů a datových zdrojů.

Sociálně-ekonomické zabezpečení

Charakter této dimenze a jeho umístění v rámci modelu sociální kvality napovídá, že sociálně-ekonomické zabezpečení je možné měřit za pomoci objektivních indikátorů vstupu. Jde o údaje týkající se opatření sociální politiky a regulace pracovního trhu.

Evropská komise - Directorate General V - MISSOC - (Mutual Information System on Social Protection in the EU) - popis systémů (struktury) sociální ochrany v jednotlivých členských zemích EU

OECD - Social Expenditure Database - zahrnuje 13 sfér sociální politiky: veřejné výdaje na sociální politiku, peněžní dávky ve stáří, peněžní dávky v případě postižení, pracovní úrazy a nemoci, nemocenské dávky, služby pro staré a postižené občany, rodinné peněžní dávky, pozůstalosti, rodinné služby, programy aktivní politiky zaměstnanosti, nezaměstnanost, zdraví, dávky na bydlení, jiné.

ILO - The Cost of Social Security - zahrnuje 9 sfér sociální politiky: zdravotnictví a nemocenská opatření, stáří, postižení, pozůstalost, nezaměstnanost, pracovní úrazy, rodina/děti, bydlení, sociální exkluze/sociální pomoc

EUROSTAT - ESSPRO (The European System of Integrated Social Protection Statistics) - zahrnuje i privátní opatření neřízená státem, zahrnuje i služby a nepeněžní dávky. 8 hlavních domén: zdravotnictví a nemocenská opatření, postižení, stáří, rodinu a děti, nezaměstnanost a aktivní politiku zaměstnanosti, bydlení, sociální exkluzi (existenční minimum, rehabilitace alkoholiků a drogově závislých atd.)

ZUMA MZES/EURODATA The European Family Policy Database - obsahuje data týkající se příspěvků rodinám obecně, příspěvků pro osamělé rodiče, existenčního minima pro rodinu, veřejné péče o děti, příspěvků spojených s péčí o dítě.

Sociální koheze

Sociální koheze reprezentují ukazatele týkající se sociálních neformálních sítí a neformální solidarity

EUROSTAT - ECHP - členství v organizacích, klubech a stranách, pravidelný kontakt se sousedy, kontakt s lidmi, kteří nežijí ve stejné domácnosti, telefonní rozhovor s někým minulý týden.

European Value Study - pocit samoty, obecná důvěra v ostatní lidi, důvěra ve vybrané instituce, členství a dobrovolná práce v určitých institucích a organizacích, frekvence setkání s přáteli, kolegy z práce, členy stejné církve a různých organizací a spolků.

ISSP (International Social Survey Programme) - Social Networks - kontakt se sourozenci, kontakt s dětmi, kontakt s matkou, kontakt s otcem, kontakt s širší rodinou, přátelství s kolegy na pracovišti, přátelství ze sousedy, kontakt s nejbližším přítelem, participace na činnosti politických stran, odborů, profesních sdružení, církve, různých klubů, charitativních organizací, sousedských sdružení, osoba ochotná pomoci v případě nemoci, osoba ochotná půjčit velkou částku peněz, osoba ochotná promluvit si v případě psychických obtíží a deprese, frekvence pomoci lidem, které respondent osobně zná, ochota aktivně participovat na věcech veřejných, význam sociálních sítí při hledání zaměstnání, doktora, právníka atd.

Sociální inkluze

Sociální inkluze mapuje reálnou participaci občana na pracovním trhu a na sociálních opatřeních garantovaných všem - proxy proměnnými mohou být: příjem, příjmové nerovnosti, zaměstnanost, deprivace, participace na vzdělání a kvalita zdraví.

ZUMA - EU Reporting Towards a European System of Social Reporting and Welfare Measures - oblast trhu práce a pracovních podmínek

EUROSTAT - Labour Force Survey (zaměstnanost, nezaměstnanost, částečné úvazky, nechtěná práce na částečný úvazek, dlouhodobá nezaměstnanost, procento zaměstnaných na dobu určitou/neurčitou)

EUROSTAT - ECHP - otázky zaměřené na příjem, neplacenou péči o dítě a jinou třetí osobu, omezení pracovat za peníze kvůli péči o třetí osobu, stav bydlení (počet místností na osobu, bydlení v osobním vlastnictví, oddělená kuchyň, koupelna, záchod, teplá voda, funkční topení, nedostatek místa, hluchost z venku, nedostatek světla), zdravotní status (znevýhodnění kvůli nemoci v normálním životě, počet lidí majících přístup k pojištění zadarmo či skoro zadarmo, počet lidí pokrytých privátním zdravotním pojištěním), vzdělání (dosažené formální vzdělání, účast na pracovních vzdělávacích programech), deprivaci (maso obsahující strava alespoň každý druhý den, oblečení nové nebo ze second hand, týdenní dovolená mimo domov alespoň jednou za rok, vlastnictví barevné televize, telefonu, auta, videa, možnost zakoupit nový nábytek v případě opotřebování starého, schopnost uhradit nájem, dostatek prostředků na to, aby pozvali příbuzné nebo přátele na návštěvu)

- pobírají lidé rodinné přídatky, dávky ve stáří, dávky v nezaměstnanosti, celkový příjem ze sociálního pojištění, příjem z privátních sociálních opatření, nemocenská, invalidní důchod, dávky spojené se vzděláváním, sociální pomoc, nepeněžní pomoc

OECD - formální vzdělání (přístup ke vzdělání participace a výsledky), zdravotní status, zaměstnanost, zaměstnanost na částečný úvazek a samostatně výdělečně činní.

WHO - demografické ukazatele mortality a morbidity

Empowerment

Empowerment lze chápat jako dovednosti a schopnosti umožňující participaci na životě společnosti. Měřit ho lze pomocí funkční gramotnosti a pocitu uspokojení a sebevědomí.

OECD - Adult Literacy Survey, Functional Literacy - znalosti a dovednosti potřebné k porozumění a využití informací z textů jako jsou například novinové články, brožury, návody a manuály, znalosti a dovednosti požadované k lokaci a využití informací

prezentovaných v různých formátech typu žádostí o zaměstnání, formulářů, jízdních řádů, map, tabulek a grafů, znalosti a dovednosti týkající se aplikace aritmetických operací, práce s čísly, jenž jsou součástí tištěných materiálů jako je odhad výše úroku z formulářů o půjčkách, stav šekových knížek atd.

EVS - pocit štěstí, spokojenost s vlastním životem, pocit kontroly nad vlastním životem, důvěra v ostatní lidi, otázky zaměřené na sebehodnocení a pocity odcizení

Evropská komise - Eurobarometr - obecná spokojenost s životem, počet lidí žijících v domácnosti s přístupem na internet, počet domácností vlastních počítačů

EUROSTAT - ECHP - počet domácností vlastních počítačů

Z předcházejícího textu vyplývá, že existuje mnoho dat, která mohou pokrýt všechny dimenze sociální kvality. Věnují se však jednotlivým aspektům odděleně. Makroukazatele jsou analyzovány odděleně od mikroindikátorů a chybí hypotézy, které by tyto roviny tak důležité pro adekvátní interpretaci životních podmínek v určitých regionech či v určitých skupinách a pro účely praktické analýzy dokázaly konceptuálně propojit. Právě toto propojení považujeme například spolu s Espingem-Andersenem za velmi podstatné, protože otevírá sociálním vědcům nové interpretační a komparativní možnosti. Sociální kvalita je proto příkladem přístupu k sociálnímu monitoringu, jenž by měl umožnit odpověď na otázky, které zatím nejsou v aplikovaném výzkumu často kladeny, i když jsou považovány za velmi relevantní. Například Atkinson et al [2001] uvádí, že pro měření sociální exkluze v Evropské unii využívá pouze indikátory výstupu [pozn. 43] (indikátory mikroúrovně popisující situaci jedinců nebo domácností), přičemž nechávají stranou ukazatele „přínosu sociální politiky“ [2001:184], tedy indikátory vstupu (makroúrovně) [pozn. 44]. Indikátory mají sloužit jako podklady k realizaci tzv. NAP (Národních akčních plánů) potlačujících sociální exkluzi v členských zemích Evropské unie a k vzájemné výměně zkušeností mezi členy EU. S využitím pouze výstupových (mikro) ukazatelů však může být srovnání různých zemí a výměna zkušeností zavádějící, protože výstupy mohou být ovlivněny strukturou, zaměřením a efektivitou sociální politiky v různých státech.

Literatura

Allardt, E. [1975] Att ha, att alska, att vara. Lund: Argos. Lund.

Allardt, E. [1976] Dimensions of Welfare in the Comparative Scandinavian Study. Acta Sociologica, Vol. 19, 227-239

Anielsky, J., Rowe, N. [1999] Genuine Progress Indicator. San Francisco: Redefining Progress Report

Aristiqueta, M. P., Cooksy, L.J., Nelson, C.W. [2001] The Role of Social Indicators in Developing a Managing for Results System. Public Performance and Management Review. Vol. 24, No.3, 254-69

Atkinson, R. [2000] Občanství a boj proti sociální exkluzi v kontextu reformy sociálního státu. Sociální studia Vol.5, 47-65

Atkinson, R., Cartillon, B., Marlier, E., Nolan, B. [2002] Social Indicators The EU and Social Inclusion. Oxford: Oxford University Press

Beck, W., van der Maesen, J.G.A. Walker [1997] Social Quality in Europe. The Hague: Kluwer Law International

Beck, W., van der Maesen, J.G.A., Walker [2001] Social Quality: a Vision for Europe. The Hague: Kluwer Law International

Bell, M.M., Mayerfeld, D.B. [1999] The Rationalization of Risk. Society and Natural Resources, Draft of March 25

Berger-Schmitt, R., Jankowitsch, B. [1999] System of Social Indicators and Social Reporting: The State of the Art. Mannheim: Centre for Survey Research and Methodology [ZUMA] EuReporting Working Paper No.1

Berger-Schmitt, R., Noll, H.H. [2000] Conceptual Framework and Structure of a European System of Social Indicators. Mannheim: Centre for Survey Research and Methodology [ZUMA] EuReporting Working Paper No.9

Berger-Schmitt, R. [2000] Social Cohesion as na Aspect of the Quality of Societies: Concept and Measurement. Mannheim: Centre for Survey Research and Methodology [ZUMA] EuReporting Working Paper No.14

Berghman, J. [1995] Social Exclusion in Europe: Policy Context and Analytical Framework. In: Beyond the Threshold. The Measurement and Analysis of Social Exclusion. Ed. by G. Room Bristol: Policy Press

Boulding, K. [1989] Three Faces of Power. London: Sage Publications

Bourdieu, P. [1977] Outline of a Theory and Practice. Cambridge: University Press.

Bourdieu, P. [1983] Forms of Capital. Handbook of Theory and Research for Sociology of Education, ed. By Richardson, J.G. New York: Greenwood Press

Bourdieu, P. [1992] An Invitation to Reflexive Sociology. Chicago: University of Chicago Press

Cobb, C.W. [1998] Lessons Learned from the History of Social Indicators. San Francisco: Redefining Progress. Working Paper

Cobb, C.W. [2000] Measurement Tools and Measurement of Quality of Life. San Francisco SA: Redifining Progress Report

Coleman, J.S. [1988] Social Capital in the Creation of Human Capital. American Journal of Sociology Vol. 94, 95-120

Cousins, Ch. [1998] Social Exclusion in Europe: Paradigms of Social Disadvantage in Germany, Spain, Sweden, and the United Kingdom. Policy and Politics, Vol. 26, No.2, . 127-146

Dahrendorf, R. et al [1995] Report on Wealth Creation and Social Cohesion in a Free Society. London: Commition of Wealth Creation and Social Cohesion

Dalkey, N.C., Rourke, D.L. [1973] The Delphi procedure and and Rating Quality of Life factores, In The Quality of Life Concept, US Environ. Prot. Agency, pp. 209-221. Washington DC: USGPO

Diener, E., Eunkook, S. [1997] Measuring Quality of Life: Economic, Social, and Subjective Indicators. Social Indicators Research Vol. 40, 189-216

Dollar, D., Kreey, A. [2000] Growth is Good for the Poor. Washington: World Bank

Duncan, O.D. [1984] Notes on Social Measurement: Historical and Critical. New York: Russell Sage Foundation.

Esping-Andersen, G. [1999] Social Foundation of Post-industrial Economies. Oxford: University Press

Esping-Andersen, C. [2000] Social Indicators and Welfare Monitoring. Geneva: Social Policy and Development Programme Paper No. 2

Eurostat [2000] A Statistical Eye on Europe 1988-1998. Luxembourg: European Commission.

Eurostat [1998] DESIS, Non-monetary Indicators of Poverty and Social Exclusion. Final Report. Brussels: Eurostat.

European Commission [1997] Communication from the Commission: Modernising and Improving Social Protection in the European Union. Brussels: DGV, COM[97]102

European Council [2000] Presidency Conclusions. Lisbon: Press Release SN 100/00 EN

- Falk, I., Kilpatrick, S. [1999] *What Is Social Capital? A Study of Interaction in a Rural Community*. Launceston: Centre for Research and Learning in Regional Australia.
- Engbersen, G., van der Leun, J. [2001] *Panipicum Europe and the Criminalization of Undocumented Immigrants*. Paper presented at the sixth International Metropolis Conference, Rotterdam, November 26-30
- Evers, A. [1998] *Shifts in the Welfare Mix: Their Impact on Work, Social Services and Welfare Policies*. Vienna: Eurosociet.
- Falk, I., Kilpatrick, S. [1999] *What Is Social Capital? A Study of Interaction in a Rural Community*. Launceston: Centre for Research and Learning in Regional Australia
- Fearweather, A., Roncevic, B., Rydbjerg, M., Valentová, M., Zajc, M. [2002] *Reconceptualisation of Social Quality*. *European Journal of Social Quality*. Vol.3, No.1/2, 109-134
- Fearweather, A., Roncevic, B., Rydbjerg, M., Valentová, M., Zajc, M. [2000] *Social Quality Indicators in the Case of Marginal Groups - the Disabled*, Ljubljana: Ljubljana University Project Paper
- Forma, Kangas, O.L. [1999] *Need, Citizenship of Merit*. In: Swalfors, S., Taylor-Gooby, P. [1999] *The End of the Welfare State?* London: Routledge, 161-189.
- Fransen, M. [1997] *Some Contribution to Methodological Individualism in the Social Sciences*. University of Amsterdam: Academic Proefschrift
- Friedmann, J. [1998] *Empowerment. The Politics of Alternative Development*. Oxford: Blackwell
- Fucuyama, F. [1995] *Trust, the Social Virtues and Creation of Prosperity*. New York: The Free Press Paperbacks
- Gambetta, D. [1988] *Can We Trust Trust?* In: *Trust: Making and Braking Cooperative Relationships*. Ed. by Gambetta, D., pp. 213-37. New York: Basic Blackwell
- Gardner, H. [1983] *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York: Basic Books
- Gardner, H. [1993] *Multiple Intelligences: The Theory in Practice*. New York: Basic Books
- Gerson, E.M [1976] *On "Quality of Life"*. *American Sociological Review* Vol. 41, No. 5, 793-806
- Giddens, A., Pierson, Ch. [1998] *Conversations with Anthony Giddens: Making Sense of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. [1992] *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press

- Giddens, A. [ed.] [2001] The Global Third Way Debate. Cambridge: Polity Press
- Giner, S. [1995] Civil Society and Its Future. In: Hall, J.A. [ed.] Civil Society. Theory, History Comparison. Cambridge: Polity Press
- Goodin, R.E. [2000] Inkluze a exkluze. Sociální studia Vol. 5, 19-46
- Gore, C. [1995] Introduction: Markets, Citizenship and Social Exclusion. In: Rodgers, G., Gore, C., Figueiredo, J.B. [eds.] Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses. Geneva: International Institute for Labour Studies
- Habermas, J. [1976] Legitimation Crisis. London: Heinemann.
- Haan, A. de [1999] Social Exclusion: Towards a Holistic Understanding of Deprivation. Berlin: Deutsche Stiftung für internationale Entwicklung [DSE], Villa Borsing Workshop Series [www.dse.de/ef/poverty/dehaan.htm]
- Hindess, B. [1993] Citizenship in the Modern West. In: Turner B.S. [1993] Citizenship and Social Theory. London: Sage Publications Ltd. 19-35
- ILO International Labour Organization [1995] Sources and Methods-Labour Statistics. Vol. 2 Geneva: Labour Force
- IILS International Institute for Labour Studies [1998] Social Exclusion and Antipoverty Strategies. Geneva: IILS
- Jenson, J. [1998] Mapping Social Cohesion: The State of Canadian Research. Canadian Policy Research Networks. Ottawa: CPRN Study No. F/03
- Katz, W. [1997] The Structure of Globalization. Aesthetic und Kommunikation. Vol. 28, No.98 [September 1997] http://www.prkolleg.com/aesthetik/98_07en.html
- Kangas, O. L. [1997] Self-Interest and the Common Good: The Impact of Norms, Selfishness and Context in Social Policy Opinion. Journal of Socio-Economics, Vol. 26, No. 5, 475-494.
- Labor Force Survey - Results 1997[1998] Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities
- Lamparter, D.H., Vorholz, F. [1999] „Das WTO-Fiasko: Der Kapitalismus macht ungleich. Der US-Ökonom Edward Luttwak über den globalen Vormarsch des Turbokapitalismus. Die Zeit. 9. prosince, Vol. 50, No. 25
- Land, K.C. [1983] Social Indicators. Annual Review Sociology. Vol. 9, pp. 1-26
- Land, K.C., Felson, M. [1975] A General Framework for Building Dynamic Macro Social Indicator Models: Including an Analysis of Changes in Crime Rates and Police Expenditures. American Journal of Sociology, Vol. 82, No. 3, 565-604
- Land, K.C. [1996] Social Indicators and the Quality of Life: Where Do We Stand in the Mid-90s? SINET 45, 5-8

- Landecker, W.S. [1951] Types of Integration and their Measurement. American Journal of Sociology. Vol. 56
- Leat, M. [1998] Human Resources Issues of the European Union. London: Financial Times Pitman Publishing.
- Lidové noviny [19.2.2002] Vídeň: Imigranti musejí umět německy. www.lidovky.cz
- Lockwood, D. [1964] Social Integration and System Integration in: Zollschan G.K. and Hirsh, W. [eds], Explorations in Social Change. London: Routledge.
- Marada, R. [2000] Sociální exluze. V průsečíku myšlenkových tradic. Sociální studia Vol.5, 1-16
- Mareš, P. [říjen 2001] Problém nečerpání sociálních dávek. Výzkumná zpráva. Brno: VÚPSV
- Marrow, S.L., Hawxhurst, D.M. [1998] Feminist Therapy: Integrating Political Analysis in Counseling and Psychotherapy, Women and Therapy, Vol. 21/22, 37-50
- Maxwell, J.[1996] Social Dimension of Economic Groth. Eric Hanson Memorial Lecture Series. Vol. 8, Alberta: University of Alberta
- McCracken, M. [1998] Social Cohesion and Macroeconomic Performance. Centre for the Study of Living Standards. Conference: The State of Living Standards and the Quality of Life, October 30-31, Ottawa
- Michalos, A.C. [1980] Satisfaction and Happiness. Social Indicators Research, Vol. 8, 385-422
- Mouzelis, N. [1995] Strategies of Integration and Social-Cultural Defferentiation. Copenhagen: CIO Studies, No. 11
- Naroyan, D. [1999] Bonds and Bridges: Social Capital and Poverty. Washington D.C.: World Bank, Poverty Group
- Nicoll, W., Salmon, T.C. [1994] Understanding the New European Community. New York: Harvester Wheatsheaf
- O'Connor, P. [1998] Mapping Social Cohesion. Canadian Policy Research Network. Ottawa: Discussion Paper No.F/01
- OECD [2000] Literacy in the Information Age. Final Report of the International Adult Literacy Survey. Paris: OECD Publications Service.
- OSN [1999] UNDP, Human Development Report. New York: Organizace spojených národů
- Ostroot, N. et al.[1982] Quality of Life Perception in Two Countries. Social Indicators Research, Vol. 11, 113-138

- Paxton, P. [1999] Is Social Capital Declining in the United States? A Multiple Indicator Assesment. *American Journal of Sociology*, Vol. 105, No. 1, 88-127
- Peillon, M. [1996] A Qualitative Comparative Analysis of Welfare Legitimacy. *Journal of European Social Policy* Vol. 6, No. 3, 175-190.
- Philips, J., Berman, N. [2001] in Beck, W., van der Maesen, J.G.A., Walker [2001] *Social Quality: a Vision for Europe*. The Hague: Kluwer Law International
- PRI [Policy Research Initiative, Government Canada [1999] *Suitable Growth, Human Development, and Social Cohesion in a Global World. A Report Prepared for the Policy Research Iniciative*
- Putnam, R. D. [1993]: *The Prosperous Community: Social Capital And Public Life, The American Prospect*, No. 13.
- Putnam, R.D. [1995] *Bowling Alone: American's Declining Social Capital*, *Journal of Democracy* Vol. 6, No. 1, 65-78.
- Ringen, S. [1987] *Possibility of Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Realo, A., Allik, J., & Vadi, M. [1997]. *The hierarchical structure of collectivism*. *Journal of Research in Personality*, Vol. 31, 93-116.
- Room, G. [1995] *Poverty in Europe: Competing Paradigms of Analysis*. *Policy and Politics*, Vol. 23, No. 2
- Room, G. [1998] *Social Quality in Europe: Perspectives on Social Exclusion*. In: *The Social Quality of Europe*. Ed. By Beck, W., van der Maesen, L. Walker, A. Bristol: The Polity Press, 289-297
- Saunders, P. [1993] *Citizenship in a Liberal Society*. In: Turner B.S.[ed.] [1993] *Citizenship and Social Theory*. London: Sage Publications Ltd., 19-35
- SDAInfo [1999a] *Informační bulletin Sociologického datového archivu*. Praha: Sociologický datový archiv SÚ AV ČR, Vol. 1-2
- SDAInfo [1999b] *Informační bulletin Sociologického datového archivu*. Praha: Sociologický datový archiv SÚ AV ČR, Vol. 3
- Sheldon, E.B., Freeman, H.E. [1970] *Notes on Social Indicators*. *Policy Sciences* Vol.1, 97-111
- Schneider, S.C., Barsoux, J.L. [1997] *Managing Across Cultures*. London: Prentice Hall
- Schuessler, K.F., Fisher, G.A. [1985] *Quality of Life Research and Sociology*. *Annual Review of Sociology* Vol.11, 129-149

Sijtsma, T. [2002] *Measurement Methods in the Social and Behavioural Sciences - Reader*. Tilburg: Tilburg University

Silver, H. [1994] *Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms*. Geneva: International Institute for Labour Studies, Discussion Paper Series No. 69

Sirovátka, T., Rabušic, L. [1999] Český sociální stát a jeho legitimita. *Sociologický časopis* Vol. 35, No. 3, 397-421.

Sirovátka, T., Valentová, M. [2002] Legitimita redistribuce - Česká republika v mezinárodním srovnání. *Finance a úvěr*. No.1, 23-35.

Sirovátka, T., Valentová, M [2001] Legitimita sociální politiky. Brno: VÚPSV. Výzkumná zpráva.

Somerville, P. [1998] Empowement Through Residence. *Housing Studies*. Vol.13, No. 2, 233-57

Svetlik, I. [2000] Some Conceptual and Operational Considerations on the Social Quality of Europe. *European Journal of Social Quality*, Vol. 9, No. 2, 113-119.

Šmausová, G. [2000] Současné exkluze a inkluze prostřednictvím trestního práva. *Sociální studie* Vol.5, 87-96

Šmid, J. [2.4. 2002] Občanskou společnost si nelze koupit. *Respekt* Vol. 12 www.respect.cz

Trbanc, M. [1996] Social Exclusion: The Concept and Data Indicating Exclusion in Slovenia. *Družboslovne Razprave*. Vol.12, No. 22-23

Triandis, H.C. [1995] *Individualism and Collectivism*. San Francisco: Westview Press.

Turner, B.S. [ed.] [1993] *Citizenship and Social Theory*. London: SAGE Publications Ltd

Uusitalo, H. [1994] Social Statistics and Social Reporting i the Nordic Countries. In: *Social Statistics and Social Reporting in and for Europe*. Ed. By Flora, P., Kraus, F, Noll, H., Rotherbacher. Bonn: Informationszentrum Sozialwissenschaftlern, 99-120

Van Houten, D., Bellemakers, C. [2002] Equal Citizenship for All. Disability Policies in the Netherlands: Empowerment of Marginals. *Disability and Society*. Vol. 17., No. 2, 171-185.

Van Bastalaer, A., Lemaite, G., Marianna, P. [1997] The Definition of Part Time Work for the Purpose of the International Comparison. *Labour Market and Social Policy Occasional Paper No.22*, Paris: OECD

Večeník, J., Burdová, P. [1998] Přerozdělování příjmů prostřednictvím daní a dávek. In: Večeník, J., Matějů, P. [eds.] *Zpráva a vývoj české společnosti 1989-1998*. Praha: Academia

Veenhoven, R. [2000] *Why Social Policy Needs Subjective Indicators*. Berlin: Social Science Research Centre, FS III 01-404.

Wargo, J. [1996] Our Children's Toxic Legacy: How Science and Law Fail to Protect Us from Pesticides. New Haven, CT: Yale University Press.

Woolley, F. [1998] Social Cohesion and Voluntary Activity: Making Connections. Centre for the Study of Living Standards. Conference: The State of Living Standards and the Quality of Life. Ottawa.

WCED [World Conference of Environment and Development] [1987] Our common future. Oxford: Oxford University Press

www.ilo.org 1.5.2002

www.vpro.nl/programma/dnw/download/Interview_Giddens.shtml 20.11.2001

Poznámky

[pozn. 1] Objektivní ve smyslu hledání objektivních/tvrdých/ indikátorů, jako nástrojů měření.

[pozn. 2] Rozdíl mezi ekonomickým a sociálním zkoumáním Sheldonová shrnuje do tří bodů: 1. Cíle sociálního výzkumu jsou vágnější než u ekonomického výzkumu. Tato vágnost či nejasnost spočívá především v tom, že sociální realita může nabývat v různých situacích různých významů. 2. Sociální problémy nejsou na rozdíl od problémů ekonomických tak jasně a zřetelně uchopitelné a pochopitelné. 3. Ekonomické teoretické základy jsou jasnější než ty, které podírají sociální zkoumání.

[pozn. 3] Jako ukázkou sociálního monitoringu prováděného Eurostatem můžeme zvolit příklad oblasti trhu práce a doménu sociální ochrany a uvést zde jejich klíčové indikátory. Trh práce: míra zaměstnanosti, zaměstnanost podle věkových skupin, zaměstnanost podle sektorů, podíl osob samostatně výdělečně činných, práce na částečný úvazek ve vztahu k celkové zaměstnanosti, procento zaměstnanců s pracovním úvazkem na dobu určitou, průměrné množství hodin odpracovaných obvykle za týden u zaměstnanců pracujících na plný úvazek, podíl zaměstnanců na plný úvazek, kteří pracují přesčas, míra nezaměstnanosti podle pohlaví a míra nezaměstnanosti mládeže. Sociální ochrana: výdaje na sociální ochranu jako část HNP, výdaje na sociální ochranu v PPS na hlavu, sociální dávky jednotlivých skupin [starobní a služební penze, nemocenská, zdravotní péče a podpora zdravotně postižených, nezaměstnanost, rodina a děti, bydlení, sociální exkluze] jako část celkových sociálních dávek, financování sociální ochrany podle typu přispěvatele [obecné vládní příspěvky, příspěvky zaměstnavatele, příspěvky placené fyzickými osobami, jiné zdroje].

[pozn. 4] Populace, domácnosti a rodina, bydlení, doprava, volný čas (kultura), sociální a politická participace a integrace, vzdělání a příprava na povolání, trh práce a pracovní podmínky, příjem (životní standard), konzumní vzorce, zdraví, prostředí, sociální zabezpečení, veřejná bezpečnost a kriminalita, celková sociální situace.

[pozn. 5] Rizika životního cyklu závisí na tom, v jaké fázi života se daný jedinec nachází. Každý věk, každé životní období je charakteristické nejistotami. Skupinová nebo třídní rizika jsou identifikovatelná v určitých společenských skratech jako například plicní onemocnění u horníků, finanční problémů u matek samoživitelek.

[pozn. 6] Intergenerační rizika mají potenci být přenášena z rodičů na děti. Může jimi být genetická choroba, sociální kapitál.

[pozn. 7] Pojem sociálního kapitálu je podrobně rozpracován níže v kapitole nazvané „Sociální kapitál“.

[pozn. 8] Je důležité mít na paměti, že mezinárodní srovnávací výzkumy v rámci zachování co největší validity jsou pozorné, a to zejména vzhledem ke standardizaci výchozích konceptů, jejich definic, operacionalizace, jazykového překladu a v přizpůsobování se kontextu dané země, regionu, etnika [některé indikátory jsou pro určité specifické skupiny alternovány, vynechány či rozšířeny].

[pozn. 9] Problém vytržení z kontextu a problematiku práce pouze s výstupovými indikátory jsme již rozebrali v jedné z předcházejících kapitol.

[pozn. 10] Giniho index [index příjmové koncentrace] je definován jako rozdíl mezi aktuální distribucí a rovnou distribucí mezi příjmovými kvantily. Čím vyšší je hodnota Giniho indexu, tím větší je příjmová nerovnost v dané společnosti. [Anielski, Rowe 1999]

[pozn. 11] V této části práce prezentujeme obecně diskutované argumenty týkající se procesu globalizace, které jsou důležité pro sociální monitoring a jeho legitimitu v dnešní době. Uvědomujeme si, že globalizace jak ji popisujeme není vyčerpávajícím nastíněním komplexnosti a složitosti tohoto fenoménu. To ale není naším úkolem. Proto vyzdvihujeme pouze body, které jsou klíčové.

[pozn. 12] Je nutné upozornit na to, že existují i názory, které popírají nebo alespoň relativizují koncepty konvergentní globální kultury, globální vesnice či známý melting pot. Například Schneider a Barsoux [1997] tvrdí a snaží se na mezinárodních výzkumech dokázat, že unifikace má pouze povrchní charakter a kultura a tradice jsou hluboko zakořeněny v každodenních praktikách a percepci určitých skutečností. Jako příklady autoři uvádí situaci ve velkých městech [Paříž, Londýn, Toronto], která jsou multikulturní a žije v nich mnoho lidí různého původu. Kdyby platila teorie melting potu, nebylo by možné pozorovat, co je pro tato města běžnou skutečností. Tedy množství koexistujících sousedství s velmi odlišnými kulturními aspekty. Italská čtvrt' vedle Čínské. Ukrajinská restaurace v New Yorku s jídelním lístkem v ukrajinštině. Stejně tak i proces evropské

integrace vyvolává u svých členů mnoho otázek, kontrastních ke všem sjednocovacím snahám. Patří mezi ně například problémy zachování kulturní identity jednotlivých zemí a otevření regionálních tenzí například ve Španělsku, Belgii atd. Globalizační a internacionalizační snahy proto nemusí zákonitě znamenat „hlubkovou“ destrukci tradice či kultury dané oblasti.

[pozn. 13] Demokratický deficit je stav, kdy instituce, která má decizivní pravomoci, jež mohou mít přímý vliv na určité skupiny obyvatelstva, je v podstatě institucí nevolenou. Občané na její fungování a rozhodovací procesy nemají přímý, mnohdy ani nepřímý vliv. Jedná se o deficit demokratické kontroly a nemožnost participace na jejích chodu či rozhodnutích [exkluze z decizivního procesu].

[pozn. 14] Symbolická moc je charakterizována jako možnost určitých sociálních aktérů rozhodovat o tom, jak se budou věci nazývat, jak budou určité pojmy definovány, jak institucionalizovat „kdo je kdo“. Jde o moc nad rozlišováním a definicí pojmů. Míra symbolické moci je odstupňována podle intenzity (legitimity), kterou disponuje. Vysoká míra symbolické moci se spojuje s možností oficiálního pojmenování [naming]. Mezi důležité charakteristiky symbolické moci náleží disponování jistou dynamikou a potencií změny, i když má velmi silné tendence neustále se reprodukovat. Různé skupiny mohou spolu soutěžit o legitimní symbolickou moc, a to hlavně proto, že tento typ moci může být využit pro získání zdrojů například v oblasti ekonomické, sociální atd. Sociální násilí je potom prostředek k tomu, aby stávající elita disponující symbolickou mocí mohla reprodukovat svoji kontrolu nad produkcí sociálního kapitálu. Symbolické násilí můžeme tedy chápat jako proces, pomocí něhož je konstituována sociální struktura a předávána těm, kdo dominují, na ty, kdo této dominanci podléhají. [Bourdieu 1977]

[pozn. 15] Giddens v této souvislosti uvádí, že rekonstrukce sousedství v chudých částech některých amerických měst, která byla na pokraji sociální dezintegrace, je také formou rekonstrukce ztracené solidarity. Výsledkem snah je pro obyvatele životní prostředí vykazující menší kriminalitu a lepší situaci v oblasti zaměstnanosti.

[pozn. 16] Formulace „vyššího řádu“ by měla být chápána ve smyslu „jiného řádu“, ne ve smyslu „nadřazeného“.

[pozn. 17] Trbanc [1996] naznačuje, že rozlišení mezi chubobou a sociální exkluzí je mnohdy zavádějící. Rozdíl mezi těmito dvěma termíny je jasný pouze tehdy, pokud je chudoba chápána a měřena nepřímo pomocí příjmů. Pokud ale chudobu měříme přímo přes životní podmínky a spotřebu v termínech relativní deprivace, potom rozlišení není tak zřejmé.

[pozn. 18] Příkladem monopolní exkluze může být trestní právo, které, podle Šmausové [2000], imunizuje přečiny členů vyšší společnosti či center společnosti a soustřeďuje se na marginalizované skupiny. „Trestní právo není výrazem zevšeobecněné morálky, ale partikulární morálky těch, kteří se těší materiálním a symbolickým výhodám. Stavět se nereflektovaně na stranu tzv. inkludovaných neznamená jen morálně přehlížet výzvu moderny a lidských práv k všeobecné inkluzi. Znamená to ... přehlížet vlastní překerní morální status.“ [Šmausová 2000:94]

[pozn. 19] Někteří autoři [Evers 1988], pokud hovoří o trhu, chápou tuto sféru vedle státu a občanské společnosti jako autonomní entitu. Naopak u některých teoretiků občanské společnosti najdeme trh a tržní vztahy jako nedílnou součást občanské společnosti, sféry privátna. Giner [1995] například tvrdí, že pokud jsou individualismus a garance privátna morálním základem a rámcem občanské společnosti, pak trh a tržní vztahy jsou, alespoň v teoretické rovině, záležitostí její struktury. Praktická rovina ovšem mnohdy naráží na problémy s monopolizací a oligarchizací tržních vztahů, což je kontradiktorné k myšlence volného samoregulačního se trhu založeného na konkurenci a mírových vztazích. Proto stát jako ochránce občanské společnosti musí do fungování trhu určitým způsobem zasahovat.

[pozn. 20] V tomto bodě může být přínosné podívat se na důvěru české veřejnosti k jednotlivým společenským institucím. Mimo jiné byly ve výzkumu Evropské studie hodnot 1991 a 1999 testovány i postoje k systému sociálního zabezpečení. Tento způsob indikace důvěry neposkytuje informace pouze o důvěře v jednotlivé instituce, ale můžeme zde získat i představu o postavení systému sociálního zabezpečení v relaci k jiným rozhodujícím institucím ve společnosti. Lze si okamžitě všimnout obecného poklesu důvěry Čechů ve všechny uvedené instituce v rozmezí roku 1991 a 1999. Existuje pouze jedna oblast, kterou tento negativní trend nezasáhl. Je jí tisk, jehož důvěra v průběhu osmi let, na rozdíl od jiných institucí, mírně posílila. Naopak nejrapidnější propad důvěry zaznamenal parlament, Evropská unie a armáda. Sociální zabezpečení se umísťuje zhruba ve středu pořadí jednotlivých institucí. To i přes to, že důvěra v něj mezi lety 1991 a 1999 klesla ze 46,7% na 34,3%, tedy asi o 12%.

[pozn. 21] Mouzelis [1995] prezentuje termín integrace, ovšem způsob jeho používání nám umožňuje zaměnit ho za sociální inkluze. Jeho pojetí sociální integrace/inkluze je vágnější než jiné definice uvedené v této kapitole. Pro nás zůstává ale důležitý fakt, že autor vytváří typologii, která nám pomáhá rozlišit různé druhy inkluze a že se zabývá problematikou inkluze v pluralitní a diverzifikované společnosti. Jde o klíčový prvek, protože ne všechny teoretické přístupy tuto dimenzi problému inkluze dostatečně zdůrazňují. Neexistuje-li totiž reflexivní a flexibilní inkluze, hrozí vždy nebezpečí, že jedinci jsou buď inkudováni do jednotlivých sfér společenského života [jsou „odcizení“ od společnosti coby celkového systému] nebo inkluze probíhá tak, že jsou lidé „nuceni k participaci na homogenní společnosti“, která je spíše přáním než realitou.

[pozn. 22] Mouzelis se svojí myšlenkou rozličné inkluze rozhodně není ojedinělým úkazem. Například van Houten and Bellemakers [2002] pracují s pojmem „variující společnosti“, který je Mouzelisově ideji rozličné a flexibilní integrace velmi blízký. Variující společnost je ideálem společnosti, která jedinci integruje na základě jeho individuální biografie a ne na základě zařazení do určité předem definované kategorie [například hendikepovaní jedinci jsou systémem zařazeni do skupiny pacient a příjemce sociální pomoci]. V kontextu sociálního státu toto znamená jednak flexibilní systém provizí a pomoci korespondující s individuálními potřebami, jednak kombinovaný systém ponechávající prostor pro aktivitu a ambice jedince. Myšlenkovou paralelu lze také vystopovat mezi rozličnou inkluzí, variující společností a Giddensovým termínem „flexicurity“ [viz výše]. Spojuje je nutková potřeba vypořádat se s kontrastem a tenzí mezi univerzalizujícím a odosobněným systémem státních opatření, reálnou diverzitou problémů a potřeb různých skupin i jednotlivců ve společnosti.

[pozn. 23] Kriminalita, šedá politika, chudoba, vznik deprivovaných ghett.

[pozn. 24] Stát je reprezentován výkonnými a právními institucemi. Občanskou společnost tvoří jednotlivci, domácnosti a asociace [sféra kulturní a sociální struktury], ekonomické korporace a finanční instituce [právnícké osoby]. Do politiky spadají sociální hnutí a politické instituce [Friedmann 1998].

[pozn. 25] Anomie je u Durkeima chápána jako stav, který je vyústěním rozpadu sociálních standardů a hodnot, jež lidé potřebují a využívají k regulování svého chování, nebo nedostatku pocitu smyslu a ideálu. Tento stav může, podle autora, vést k sebevraždě. Merton studoval příčiny anomie v USA a zjistil, že anomiční jsou lidé, kteří nemají dostatek možností a způsobů, jak realizovat své kulturní cíle a záměry. Obecně může anomie, podobně jako v jistém smyslu termín odcizení souviset s pocitem bezmoci, ztráty smyslu, sociální izolace, postavení mimo normy ustanovené ve společnosti, rozporu mezi individuálními očekáváními, potřebami a sociálním řádem.

[pozn. 26] Koncept spojitě kultury je synonymem pro pojem „silná kontra slabá kultura“ [Schneiderová a Barsouxem 1995:152], se kterým se v literatuře v této souvislosti taktéž setkáváme.

[pozn. 27] Giddens [1993] konstatuje, že neexistuje jedna monolitická kultura. Naopak je možné hovořit o mnoha paralelně existujících kulturách, které jsou založené na různých hodnotách a normách a tudíž mají různé zvyky a rituály.

[pozn. 28] V literatuře se setkáme s tím, že se sociální koheze je někdy substituována kolektivismem. Oba pojmy jsou totiž definovány pomocí vnitroskupinové sounáležitosti, lojality a solidarity. Stejně tak koheze i kolektivismus jsou chápány jako hierarchický koncept. Realo et al. [1997] uvádí, že kolektivismus je konceptuálně tvořen z nejméně tří subtypů. První z nich je zaměřen na vztahy v rodině a k rodině [tzv. familismus], na sekundární sociální skupiny [tzv. companionship] a na vztahy ke společnosti [tzv. patriotismus]. Jedinec se může projevat kolektivisticky v rámci jedné z uvedených domén sociálních vztahů, ale v další už nikoliv. Různé sociokulturní skupiny v rámci společnosti mohou mít různé vzorce kolektivismu na různých úrovních.

[pozn. 29] Tyto problémy řeší koncept sociální koheze, sociálního kapitálu a inkluze.

[pozn. 30] Individuální empowerment je uskutečňován skrze kritickou introspekci a změnu ve vzorcích chování. Komunitní forma je chápána spíše v podobě sjednocování a participace zúčastněných aktérů na dosažení určitých cílů.

[pozn. 31] „V našich společnostech ... systém povinného školství ... pracuje v zájmu jednotlivých občanů, ale také uspokojuje potřeby společnosti jako celku“ [Hindess 1993: 28].

[pozn. 32] S diskusí týkající se legitimního fungování Evropské unie a tedy i snahy vyrovnat se s demokratickým deficitem úzce souvisí Giddensův termín „demokracie dialogu“. Demokracie dialogu není podle tohoto autora nic nového. Fenomén dialogu byl, je a bude nedílnou součástí demokracie [stejně jako fenomén reprezentace]. V informační společnosti, širší/ globálnější a do jisté míry fragmentovanější než kdy společnost bývala, je úloha dialogu velmi důležitá. Dialog, který zahrnuje veřejnou sféru, je způsobem, jak můžeme dosáhnout demokratického rozhodnutí. Dialog omezený na politické strany v parlamentu není pro dnešní dobu dostačující.

[pozn. 33] Tvořená jmenovanými úředníky a jejich aparátem

[pozn. 34] Instance sestávající se z ministrů vlád jednotlivých členských zemí v daných oblastech.

[pozn. 35] Lze zde nalézt paralelu s Giddensovou teorií strukturace [Giddens, Pierson 1998], jak jsme ji již zmínili výše v textu.

[pozn. 36] Idea „čistého trhu“ ale spadá podle některých teoretiků viz Giner [1993] do oblasti občanské společnosti, privátní tedy neformální sféry.

[pozn. 37] Publikace: European Social Quality [1997], Social Quality: A Vision for Europe [2001] a Journal of Social Quality.

[pozn. 38] Tak jak jsme již několikrát naznačili v souvislosti s Lockwoodovou teorií rozlišující sociální integraci na systémovou a sociální viz podkapitola Sociální exkluze, Sociální koheze.

[pozn. 39] Tyto zdroje jim umožňují participovat na tržních formách sociálního sebezabezpečení, jako je například privátní nemocenské či důchodové připojištění.

[pozn. 40] Rozhodnutí zaměřit dimenzi sociálně-ekonomického zabezpečení na mapování toho, jaké potřeby společnost saturuje, souvisí s tím, jak jsme před chvílí definovali sociální inkluzi. Ta se orientuje na sledování, jak lidé zdroje poskytované systémem reálně využívají. Dalo by se říci, že v tomto kontextu sociální inkluze koresponduje s Esping-Andersenovým třetím typem monitoringu - mapováním práce se zdroji a jejich užívání [Esping-Andersen 2000].

[pozn. 41] OECD [2000] definuje tři základní domény funkční gramotnosti, které je třeba sledovat „proze“ gramotnost, která prezentuje znalosti a dovednosti potřebné k porozumění a využití informací z textů jako jsou například novinové články, brožury, návody a manuály. Další dimenzí funkční gramotnosti je „document“ gramotnost, což jsou znalosti a dovednosti požadované k lokaci a využití informací prezentovaných v různých formátech typu žádostí o zaměstnání, formulářů, jízdních řádů, map, tabulek a grafů. Třetí doménou funkční gramotnosti je „quantitative“ gramotnost ve formě znalostí a dovedností týkajících se aplikace aritmetických operací, práce s čísly, jenž jsou součástí tištěných materiálů jako je odhad výše úroku z formulářů o půjčkách, stav šekových knížek atd.

[pozn. 42] Jeden z takovýchto pokusů je prezentován v Dodatku 2 - Indikátory sociální kvality pro tělesně postižené občany.

[pozn. 43] „Strukturální“ indikátory sociální inkluze (viz též kapitola 4.2.2): distribuce příjmu, procento populace žijící pod hranicí chudoby měřené před a po sociálních transferech, přetrvávání ve stavu chudoby po dobu po sobě jdoucích tří let, procento nezaměstnaných domácností, regionální disparity, nízké vzdělání coby procento lidí ve věku 18-24 let, kteří nestudují a dosáhli jen nižšího středního vzdělání, míra dlouhodobé nezaměstnanosti.

[pozn. 44] Indikátory vstupu se zde rozumí: strukturu sociálních dávek, opatření a pomoci v dané zemi, výdaje na určitá opatření.

Dodatky

Příloha 1

Takto konceptualizovaná sociální koheze může být zkoumána v rámci všech domén, které EU Reporting definoval jako základní jednotky monitoringu: domácnost a rodina, bydlení, doprava, volný čas/média/kultura, sociální a politická participace a integrace, vzdělání a příprava na povolání, trh práce a pracovní podmínky, příjem/životní standard/konzumní vzorce, zdraví, prostředí, sociální zabezpečení, veřejná bezpečnost a kriminalita, celková sociální situace. Koheze nebyla definována pro oblast populace, která je svojí povahou příliš obecná a deskriptivní.

Jako ukázkou aplikace obecné konceptualizace sociální koheze v rámci analytických domén můžeme uvést sociální indikátory sociální koheze: sociální a politické participace a integrace a trhu práce a pracovních podmínek.

T a b u l k a Sociální koheze v rámci domény sociální a politické participace

rovnost šancí/nerovnosti mezi muži a ženami generacemi sociálními straty národnostmi postiženými/nepostiženými	nerovnosti v sociálních vztazích a podpoře v rámci neformálních vztahů	nerovnosti v možnostech blízkého přátelství
		nerovnosti ve frekvence kontaktu s blízkými příbuznými
	nerovnost v politické participaci	nerovnosti v dostupnost podpory v případě pocitu beznaděje
sociální exkluze	sociální izolace	nerovnost v reprezentaci v národním parlamentu
	sociální diskriminace	procento lidí s minimálními sociálními kontakty mimo domácnost
dostupnost sociální vztahu	existence osobních vztahů	procento lidí cítících se osaměle
	členství v organizacích	procento lidí odmítajících lidi jiné rasy
sociální a politické aktivity a zapojení	frekvence osobních kontaktů	procento lidí odmítajících cizince
	podpora v rámci neformálních kontaktů	existence blízkých příbuzných
	občanské zapojení do věcí veřejných	existence alespoň jednoho blízkého přítele
kvalita společenských institucí	percipovaná kvalita politických institucí	členství v charitativních organizacích
	percipovaná kvalita sociálních institucí	členství v církvi, náboženské organizaci
	percipovaná kvalita církevních institucí	členství v církvi, náboženské organizaci
kvalita sociálních vztahů	kvalita sociálních vztahů mimo domácnosti	týdenní kontakt s blízkými příbuznými
		týdenní kontakt s nejbližšími přáteli
		dostupná pomoc při domácích pracích
		dostupná podporu v případě pocitu beznaděje
		dostupná pomoc v případě finanční potřeby
		zájem o politiku
		dobrovolnictví ve veřejně prospěšných činnostech
		pravidelná návštěva náboženské komunity
		důvěra politických stranám
		spokojenost s demokracií
		důvěra v neziskové organizace, občanské organizace
		důvěra v církve
		dobré vztahy se sousedy
		obecná důvěra v lidi
		vnímané konflikty mezi generacemi

Pramen: Berger-Schmitt, 2000

T a b u l k a Sociální koheze v rámci domény trh práce a pracovní podmínky

regionální rozdíly	regionální disparity příležitostí	rozdíly v míře nezaměstnanost rozdíly v percepci možností zaměstnání v regionu
	disparity risku	rozdíly v míře nezaměstnanosti rozdíly v percepci možnosti ztráty zaměstnání v regionu
rovnost šancí/nerovnosti mezi muži a ženami	rovné pracovní příležitosti	míra zaměstnanosti mužů a žen
		poměr mužů a žen ve vztahu k reintegraci do pracovního trhu
		genderové rozdíly v percepci příležitostí na trhu práce
	rovnost v rizicích nezaměstnanosti	míra nezaměstnanosti mužů a žen
		poměr mužů a žen ve ztrátě zaměstnání
		genderové rozdíly v percepci rizika ztráty zaměstnání
	rovnost pracovních podmínek	platové rozdíly mezi muži a ženami
		genderové rozdíly v míře autonomie v práci
	rovnost příležitostí v získání postavení	profesní segregace mužů a žen
poměr mužů a žen ve významných zaměstnaneckých pozicích		
genderové rozdíly v možnostech profesního růstu/kariérního postupu		
sociální exkluze	dlouhodobá nezaměstnanost	nezaměstnaní déle než 12 měsíců
		nezaměstnaní déle než 24 měsíců
		dlouhodobě nezaměstnaní nepobírající dávky
sociální a politické aktivity a zapojení	členství v pracovně orientovaných organizacích	členství v odborech
		členství v profesních organizacích
	participace na rozhodovacím procesu na pracovišti	zaměstnaní s právy zasahovat do rozhodování
		společnosti/podniky s Radou zaměstnanců
	zaměstnanci reprezentovaní Radou zaměstnanců	
kvalita společenských institucí	percipovaná kvalita odborů	důvěra odborům
	percipovaná kvalita pracovních úřadů	spokojenost s pracovními úřady
	percipovaná kvalita pracovních soudů	důvěra pracovním soudům
kvalita sociálních vztahů	vztahy s kolegy	kvalita vztahu mezi kolegy v zaměstnání
	vztahy nadřízených a podřízených	kvalita vztahu mezi nadřízenými a podřízenými

Pramen: Berger-Schmitt, 2000

Specifikace indikátorů dle zprávy Dimensions, Indicators and Time Series in a European System of Social Indicators by Example [Berger-Schmitt, 2001]. Logika uvedených indikátorů koresponduje s výše uvedenou tabulkou.

Zdroj: Berger-Schmitt, R. [2001] Dimensions, Indicators and Time Series in a European System of Social Indicators by Example. Euroreporting Working Paper No. 16. Mannheim: Centre for Survey Research and Methodology [ZUMA]

Cílová dimenze: Zlepšení objektivních životních podmínek/ Goal Dimension: Improvement of Objective Living Conditions

Potenciál a úroveň/ Measurement Dimension: Employment: Potential and Level

Potenciál pracovní síly/Labour Force Potential

Velikost práceschopné populace/Size of Working-Age Population

Podíl práceschopné populace/ Share of Working-Age Population

Participace pracovní síly/Labour Force Participation

Četnost pracovní síly/ Size of Labour Force

Participační míra pracovní síly/Labour Force Participation Rate

Úroveň zaměstnanosti/ Employment Level

Rozsah zaměstnanosti/ Size of Employment

Pracovní trh: příležitosti a rizika/ Measurement Dimension: Labour Market: Opportunities and Risks

Zaměstnanecké příležitosti/Employment Opportunities

Růst zaměstnanosti/Employment Growth

Míra zaměstnanosti/ Employment Rate]

Míra znovuzaměstnání - opakované zaměstnanosti/ Reemployment Rate

Subjektivní zhodnocení příležitostí na trhu práce/ Subjective Assessment of Labour Market Opportunities

Rizika nezaměstnanosti/ Unemployment Risks

Dočasná zaměstnanost - na dobu určitou/ Temporary Employment

Míra ztráty zaměstnání/ Rate of Job Loss

Vnímaná jistota udržení práce/ Perceived Job Security

Pracovní podmínky/ Measurement Dimension: Working Conditions

Pracovní doba/Working Time

Týdně odpracované hodiny/Weekly Hours of Work

Míra marginálně zaměstnaných/ Rate of Marginally Employed

Míra zaměstnaných na částečný úvazek/ Rate of Part-Time Employed

Míra zaměstnaných pracujících přesčas/ Rate of Employed Persons Working Long Hours

Preference redukce pracovní doby/ Preference for a Reduction of Working Hours

Nedělní práce/ Sunday Work

Noční práce/ Work at Night

Roční nárok na dovolenou/ Annual Holiday Entitlement

Výdělek/ Earnings

Hrubá mzda nemanuálních pracovníků/ Gross Earnings of Non-manual Workers

Hrubá mzda manuálních pracovníků/ Gross Earnings of Manual Workers

Zátěž příspěvků na sociální opatření/ Burden of Social Security Contributions

Daňová zátěž/ Tax Burden

Pracovní podmínky a charakteristiky práce/ Work Environment and Job Characteristics

Pracovní místo doma/ Working Place at Home

Těžká fyzická práce/ Hard Physical Work

Časové tlaky/ Pressure of Time

Stres v práci/ Stress at Work

Práce s počítači/ Work with Computers

Autonomie při výkonu práce/ Autonomy at Work

Zajímavá práce/ Interesting Work

Mobilita/ Measurement Dimension: Mobility

Pracovní mobilita a rozvinutost/ Occupational Mobility and Advancement

Změny práce/ Job Changes

Změny povolání/ Occupational Changes

Rozvoj povolání/ Occupational Advancement

Geografická mobilita/ Geographic Mobility

Nezaměstnanost a podzaměstnanost/ Measurement Dimension: Unemployment and Underemployment

Úroveň nezaměstnanosti/ Level of Unemployment

Míra nezaměstnanosti/ Rate of Unemployment

Míra nezaměstnanosti mladistvých/ Rate of Youth Unemployment

Zájem o to být zaměstnán/ Desire to be Employed

Zájemci o práci/ Job Seekers

Odrazení pracovníci/ Discouraged Workers

Doba nezaměstnanosti/ Duration of Unemployment

Krátkodobá/ Short-term Unemployment

Střednědobá/ Mid-term Unemployment

Dlouhodobá/ Long-term Unemployment

Velmi dlouhodobá/ Very Long-term Unemployment

Majetek nezaměstnaných/ Subsistence of Unemployed Persons

Míra pokrytí dávkami/ Benefit Coverage Rate

Úroveň podzaměstnanosti/ Level of Underemployment

Preference delší pracovní doby/ Preference for Longer Working Hours

Nedobrovolní pracovníci na částečný úvazek/ Involuntary Part-Time Workers

Krátkodobí pracovníci/ Short-Time Workers

Nerozlišitelná podzaměstnanost/ Invisible Underemployment

Subjektivní percepce a vyhodnocení osobní zaměstnanecké situace/ Measurement Dimension: Subjective Perception and Evaluation of the Personal Employment Situation

Obecné hodnocení práce/ General Evaluation of Job

Průměrné uspokojení prací/ Mean Job Satisfaction

Spokojenost s prací/ Satisfied with Job

Vyhodnocení konkrétních charakteristik zaměstnání/ Evaluation of Particular Job Characteristics

Uspokojení s příjmem/ Satisfaction with Earnings

Subjektivní chápání vysoké úrovně příjmů/ Subjective High Level of Earnings

Průměrná spokojenost s pracovní dobou/ Mean Satisfaction with Working Times

Spokojený s pracovní dobou/ Satisfied with Working Times

Subjektivní vysoké příležitosti k růstu/ Subjective High Opportunities for Advancement

Průměrné uspokojení s pracovní bezpečností/ Mean Satisfaction with Job Security

Spokojený s pracovní bezpečností/ Satisfied with Job Security

Průměrné uspokojení s pracovními podmínkami/ Mean Satisfaction with Working Conditions

Spokojený s pracovními podmínkami/ Satisfied with Working Conditions

Průměrná spokojenost s typem práce/ Mean Satisfaction with Type of Work

Spokojený s typem práce/ Satisfied with Type of Work

Průměrná spokojenost se vzdáleností do práce/ Mean Satisfaction with Distance to Job

Spokojený se vzdáleností do práce/ Satisfied with Distance to Job

Redukce rozdílů, nerovností a sociální exkluze/ Goal Dimension: Reduction of Disparities, Inequalities and Social Exclusion

Regionální disparity v zaměstnaneckých příležitostech a rizicích/ Measurement Dimension: Regional Disparities of Employment Opportunities and Risks

Disparita v regionálních měrách zaměstnanosti/ Disparity of Regional Employment Rates
Disparita v percepci pracovních příležitostí v regionech/ Disparity of Perceived Employment Opportunities in Regions
Disparita v regionálních měrách nezaměstnanosti/ Disparity of Regional Unemployment Rates
Disparita v měrách ztrát zaměstnání v regionech/ Disparity of Rates of Job Loss in Regions

Rovné příležitosti, nerovnosti mužů a žen/ Measurement Dimension: Equal Opportunities/Inequalities of Women and Men

Poměr míry zaměstnanosti mužů a žen/ Ratio of Employment Rates of Women and Men
Genderové rozdíly v percepci zaměstnaneckých příležitostí/ Gender Differences in Perceived Employment Opportunities
Poměr míry nezaměstnanosti mužů a žen/ Ratio of Unemployment Rates of Women and Men
Genderové rozdíly v percepci pracovní bezpečnosti/ Gender Differences in Perceived Job Security
Potvrzení genderové rovnosti pracovních příležitostí/ Approval of Gender Equality of Employment Opportunities
Mzdové rozdíly zaměstnaných mužů a žen/ Wage Differentials of Female and Male Employees
Poměr mužů a žen zaměstnaných v klíčových pozicích/ Ratio of Women and Men Employed in an Influential Occupational Position
Poměr mužů a žen zaměstnaných jako profesionálů/ Ratio of Women and Men Employed as Professionals
Poměr mužů a žen zaměstnaných v elementárních povoláních/ Ratio of Women and Men Employed in Elementary Occupations
Percepce genderové rovnosti v práci/ Perceived Gender Equality at Work

Rovné příležitosti/nerovnost generací/ Measurement Dimension: Equal Opportunities/Inequalities of Different Generations

Rovnost měř zaměstnanosti u různých generací/ Equality of Employment Rates of Different Generations
Rovnost měř nezaměstnanosti u různých generací/ Equality of Unemployment Rates of Different Generations
Potvrzení rovnosti práv pracovat pro mladé i starší/ Approval of Equality of Rights to Work of Young and Old People
Míra intergenerační vertikální mobility/ Rate of Intergenerational Upward Mobility

Rovné příležitosti/nerovnosti postižených a nepostižených/ Measurement Dimension: Equal Opportunities/Inequalities of Disabled and Non-Disabled

Poměr míry nezaměstnanosti postižených a nepostižených/ Ratio of Unemployment Rates of Disabled and Non-Disabled
Rovnost percipovaných pracovních příležitostí postižených a nepostižených/ Equality of Perceived Employment Opportunities of Disabled and Non-disabled Persons
Rovnost příležitostí získat klíčovou zaměstnaneckou pozici pro postižené a nepostižené/ Equality of Opportunities of Disabled and Non-disabled for Achieving Influential Occupational Positions

Rovnost příležitostí lidí s danou státní národností a menšinami/ Measurement Dimension: Equal Opportunities/Inequalities of Nationals and Non-Nationals

Míra zaměstnanosti u menšin a majority/ Ratio of Employment Rates of Nationals and Non-Nationals
Míra nezaměstnanosti menšin a majority/ Ratio of Unemployment Rates of Nationals and Non-Nationals
Preference majoritních zaměstnavatelů/ Preference of National Employees
Silný souhlas s pracovní imigrací/ Strong Approval of Labour Immigration

Posilování sociální koheze a vztahů/ Goal Dimension: Strengthening Social Connections and Ties

Participace v oblasti pracovního života/ Measurement Dimension: Participation in the Area of Working Life

Členství v Odborech/ Membership in Labour Unions
Členství v profesních organizacích/ Membership in Professional Organisations

Kvalita vztahů v pracovním životě/ Measurement Dimension: Quality of Social Relations in Working Life

Dobré vztahy mezi kolegy/ Good Relations between Colleagues
Dobré vztahy mezi nadřízenými a podřízenými/ Good Relations between Superiors and Employees

Podíl pracovníků zapojených do stávek/Share of Workers Involved in Strikes
Dny ve stávce/Days of Striking

Kvalita sociálních institucí/ Measurement Dimension: Quality of Societal Institutions

Důvěra v Odbory/ Trust in Labour Unions

Lidský kapitál /Goal Dimension: Preservation of Human Capital

Zdravotní pracovní následky/ Measurement Dimension: Job-Related Health Impairments

Pracovní nehody ve výrobním průmyslu/Working Accidents in Manufacturing Industry

Zaměstnanci stěžující si na zdraví v práci/ Employees with Job-Related Health Complaints

Absence ze zdravotních důvodů/ Due to Job-related Health Complaints

Inhalace nezdravých substance/ Inhalation of Unhealthy Substances

Nebezpečné pracovní podmínky/ Dangerous Conditions at the Workplace

Vnímaná rizikovost a nezdravost pracovního místa/ Perceived Health and Safety Risks at the Workplace

Podpora pracovní kvalifikace/ Measurement Dimension: Promotion of Vocational Qualification

Interní nabídky školení/ Internal Offers of Continuous Vocational Training

Participace na probíhajících školeních/ Participation in Continuous Vocational Training

Participace na školeních trhu práce/ Participation in Labour Market Training

Veřejné výdaje na školení trhu práce/ Public Expenditures for Labour Market Training

Ochrana přírodního kapitálu/ Goal Dimension: Preservation of Natural Capital

Spotřeba přírodních zdrojů ekonomikou/ Measurement Dimension: Consumption of Natural Resources by Economy

Efektivnost průmyslu/ Efficiency of Industry

Efektivnost spotřeby elektřiny, plynu, oleje a vody v průmyslu/ Efficiency of Industry Consumption of Electricity, Gaz, Oil, Water

Znečištění prostředí ekonomikou/ Measurement Dimension: Environmental Pollution by Economy

Intenzita emisí oxidu uhličitého průmyslem atd./ Intensity of Carbon Dioxide Emissions by Industry etc.

Spotřeba hnojiv v zemědělství/Consumption of Fertilizers in Agriculture

Užívání zemědělských pesticidů/ Use of Agricultural Pesticides

Socio-ekonomická struktura/ General Dimension of Social Change: Socio-Economic Structure

Status pracovní síly/ Measurement Dimension: Labour Force Status

Populace aktuálně zaměstnaná/ Population Currently Employed

Populace aktuálně nezaměstnaná/ Population Currently Unemployed

Populace momentálně se vzdělávající nebo v přípravě na výkon povolání/ Population in Education or Training

Populace zapojená do rodinných povinností/ Population Engaged in Family Responsibilities

Populace v důchodu/ Population in Retirement

Nemocní nebo postižení/ Ill or Disabled Population

Struktura zaměstnanosti/ Measurement Dimension: Structure of Employment

Status v zaměstnání/ Status in Employment

Zaměstnanci/ Employees

Zaměstnavatelé a samostatně výdělečně činní/ Employers and Self-employed

Pracující v domácnosti/Family Workers

Struktura povolání/ Occupational Structure

Zákonodárci, vysocí úředníci a manažeři/ Legislators, Senior Officials and Managers

Profesionálové- odborní pracovníci/ Professionals

Atd.

Struktura sektorů/ Sector Structure

Zaměstnanost v zemědělství/ Employment in the Agricultural Sector

Zaměstnanost v průmyslu/ Employment in the Industry Sector

Zaměstnanost ve službách/ Employment in the Services Sector

Velikost podniku/ Size of Enterprise

Zaměstnanost ve velmi malých podnicích/ Employment in Very Small Enterprises

Zaměstnanost v malých podnicích/ Employment in Small Enterprises

Zaměstnanost ve středně velkých podnicích/ Employment in Medium-Sized Enterprises

Zaměstnanost ve velkých podnicích/ Employment in Large Enterprises

Obecná dimenze sociální změny: Hodnoty a postoje/ General Dimension of Social Change: Values and Attitudes

Obecná důležitost práce/ Measurement Dimension: General Importance of Work

Absolutní důležitost práce/ Absolute Importance of Work

Relativní důležitost práce/ Relative Importance of Work

Důležitost pracovních charakteristik/ Measurement Dimension: Importance of Job Characteristics

Důležitost pracovní bezpečnosti/ Importance of Job Security

Důležitost regulací pracovní doby/ Importance of Working Time Regulations

Důležitost platů/ Importance of Payments

Výdělek jako motivace k práci/ Earnings as Motivation for Working

Důležitost podpory šancí/ Importance of Promotion Chances

Důležitost nezávislosti v práci/ Importance of Independence at Work

Důležitost zajímavé práce/ Importance of Interesting Job

Důležitost prestiže/ Importance of Prestige

Příloha 2

V této příloze prezentujeme příklad praktického využití konceptu sociální kvality ke specifikaci konkrétních indikátorů kvalitního sociálního života pro skupinu fyzicky zdravotně postižených.

Následující seznam prezentuje výsledky práce na skupinovém projektu: Fearweather, A., Rončević, B., Rydbjerg, M., Valentová, M., Zajc, M. [2000] Social Quality Indicators in the Case of Marginal Groups - the Disabled, Ljubljana: Ljubljana University Project Paper.

Pro formulaci následujících indikátorů byl využit model sociální kvality, jak byl do v té době autory projektu konceptualizován. Představené indikátory jsou dva roky staré, je proto nutné brát v potaz, že některé skutečnosti a výchozí body tohoto projektu byly již překonány.

Sociálně-ekonomické zabezpečení

Příjem

Pravidelný hrubý měsíční příjem postižených ve srovnání s průměrnou hrubou mzdou

Procento postižené populace pobírající některé ze specifikovaných sociálních dávek využívajících určitých služeb

Průměrný disponibilní příjem postižených v porovnání s nepostiženou populací

Zaměstnanost

Počet chráněných pracovních míst na 1000 postižených

Existence antidiskriminačního zákona v legislativě

Existence pozitivní diskriminace postižených stanovené zákonem

Existence kvótního systému v zaměstnání ve vztahu ke zdravotně postiženým

Estimace procent národního rozpočtu určeného na tvorbu pracovních příležitostí pro postižené

Vzdělání a školení

Počet míst ve speciálních školách pro zdravotně postižené

Počet míst v klasických školách vhodných pro zdravotně postižené

Škála nabízených služeb pro ty postižené, kteří chtějí navštěvovat klasické školy

Ubytování

Sociální bydlení poskytované zdravotně postiženým vztahené k požadavkům sociálního bydlení

Rozsah finanční podpory pro adaptaci bydlení speciálním potřebám postiženého

Podpůrné služby

Procento zdravotně postižených, kteří jsou oprávněni k využívání služby „meals on wheels“

Škála sociálních opatření poskytovaná opatrovníkům zdravotně postižených [osobám pečujícím]

Existence možnosti využít 24 hodinové asistence

Poměr ceny této služby za jeden den a průměrného příjmu v dané oblasti

Zdraví

Procento průměrného příjmu zdravotně postižených, které musí vynaložit na zabezpečení svých základních zdravotních potřeb

Dostupnost rehabilitačních služeb pro postižené

Inkluze

Sociální zabezpečení

Míra využívání státních sociálních dávek zdravotně postiženými

Zaměstnanost

Průměrná míra nezaměstnanosti mezi lidmi s postižením jako procenta průměrné míry nezaměstnanosti

Průměrná doba nezaměstnanosti zdravotně postižených jako procenta průměrné doby nezaměstnanosti obecné populace

Procento lidí s postižením v různých zaměstnaneckých kategoriích ve vztahu k obecné populaci

Procento lidí s postižením v různých pozicích ve vztahu k obecné populaci

Počet zdravotně postižených, kteří si myslí, že jejich příjem pokrývá dostatečně jejich základní potřeby

Do jaké míry mají postižení pocit, že žijí aktivní život

Bydlení

Procento lidí se zdravotním postižením bez domova ve vztahu k obecné populaci

Počet metrů čtverečních pro osobu v domácnostech s postiženým ve vztahu k obecné populaci

Míra využívání prostředků pro adaptaci bydlení

Přístup do důležitých institucí v lokalitě [škola, lékárna, lékařská ordinace, pošta, banka, autobusy, telefonní buňky, obchody]

Uspokojení s dosavadním bydlením

Uspokojení s kvalitou bydlení

Procento postižených žijících s rodinou, ale preferujících samostatné chráněné bydlení.

Zdravotní péče

Míra využívání rehabilitačních služeb

Spokojenost s rozsahem poskytované zdravotní péče

Do jaké míry mají zdravotně postižení pocit, že mohou ovlivnit kvalitu a rozsah poskytované zdravotní péče

Vzdělání

Procento lidí s postižením, kteří ukončili různé úrovně vzdělání v porovnání s obecnou populací

Do jaké míry postižení cítí, že dosahují adekvátního vzdělání

Procento postižených, kteří potřebují přeškolení

Procento postižených, kteří přeškolení dosáhnou

Sociální služby

Procento využívání poskytovaných sociálních služeb postiženými

Do jaké míry jsou spokojeni s různými poskytovanými sociálními službami

Zvládání fyzického pojištění

Dostupnost a využití adekvátních možností transportu

Procento veřejných budov s přístupem pro postižené

Sociální koheze

Společnost vůči postiženým

Jak často jsou postižení zneužíváni

Procento lidí, kteří jsou přesvědčení, že postižení nezneužívají svého postavení

Procento lidí, kteří jsou schopni vzdát se části svého příjmu v prospěch postižených

Množství prostředků, které individua či podniky věnovaly v rámci dobrovolné podpory zdravotně postiženým

Postižení ve vztahu ke společnosti

Pocit postižených, že jsou zneužíváni: jako levná pracovní síla, terč agrese, posměchu atd.

Snaha participovat na životě komunity: samospráva, zúčastňování se akci organizovaných komunitou .atd.

Koheze postižených v rámci organizace, které jsou členem

Členství zdravotně postižených v organizacích zdravotně postižených [procento]

Míra důvěry postižených k této organizaci

Procento lidí, kteří v jejím rámci důvěřují ostatním členům

Ochota navzájem si pomoci u členů této organizace [rady, typy, psychologická podpora, finanční podpora, zapůjčení různých předmětů]

Míra vnímaných konfliktů

Hodnocení řešení konfliktů

Koheze komunity postižených jako celku

Míra důvěry postižených k ostatním organizacím pro zdravotně postižené [procenta]

Percepce konfliktů mezi jednotlivými organizacemi pro zdravotně postižené

Míra byrokratické interference ve vztahu mezi jednotlivými organizacemi

Koheze na úrovni rodinných a přátelských vztahů

Počet přátel mezi zdravotně postiženými

Spokojenost s množstvím přátel mezi postiženými

Počet přátel mezi nepostiženými

Spokojenost s množstvím přátel mezi nepostiženými

Pomohli by přátelé/příteklyně v případě potřeby [zdravotní problém, psychologický problém, finanční problém]
Spokojenost se vztahy se sousedy
Pomohli by sousedi v případě potřeby [zdravotní problém, psychologický problém, finanční problém]
Míra domácího násilí v rodinách zdravotně postižených [v porovnání obecnou populací]
Pomohli by členové rodiny v případě potřeby [zdravotní problémy, psychický problém, finanční problém]
Pocit osamocení

Empowerment

Znalosti a dovednosti, jak se vypořádat s postižením
Ví postižení, kde mohou požádat o okamžitou, specifickou, podpůrnou zdravotní pomoc, psychologickou pomoc
Jsou postižení seznámeni s příčinami, vývojem a důsledky svého postižení

Znalosti o možnostech finančních a materiálních provizí
Znají postižení svoje práva a všechna sociální opatření, o která mohou požádat
Kde mohou požádat
Jak zařídit praktické vyřízení žádosti

Znalosti o získání dodatečného vzdělání/ školení, kde, jak požádat

Znalost spolků, institucí poskytujících relevantní informace
Zná postižený média, programy, kontaktní centra, spolky, organizace pro postižené

Komunikační dovednosti
Procento lidí s počítačovými dovednostmi
Schopnost postižených vyjádřit své názory a zájmy „pochoptelnou“ cestou
Jak lidé s postižením reagují na pro ně nepříjemné reakce z okolí

Psychologická moc
Chápu postižení svůj handicap jako překážku k dosažení uspokojivého života
Cítí se spokojeně v různých specifikovaných sociálních situacích, při kontaktu s jinými lidmi
Jsou-li ochotni riskovat a vyjádřit nesouhlas nebo stížnosti s nepostiženou osobou nebo s člověkem, který disponuje určitou autoritou [lékař, nadřízený, učitel...]